

ГІСТОРЫЯ

Старажытнага свету

частка 2

ХРАНАЛАГІЧНАЯ ТАБЛІЦА

Старажытная Грэцыя

Канец трэцяга тысячагоддзя да н. э.	Узнікненне палацавых дзяржаў на в. Крыт
XVI—XV стагоддзі да н. э.	Росвіт цывілізацыі на в. Крыт
XV—XIII стагоддзі да н. э.	Росвіт ахейскіх царстваў на Пелапанэсе (Мікены)
Каля 1200 года да н. э.	Пачатак Траянскай вайны
X стагоддзе да н. э.	Узнікненне Спарты
VIII—VI стагоддзі да н. э.	Вялікая грэчаская каланізацыя
776 год да н. э.	Першая Алімпіяда
594 год да н. э.	Заканадаўства Салона
500—449 гады да н. э.	Грэка-персідскія войны

Грэчаскі алфавіт

Αα альфа	Ββ бэта	Γγ гама	Δδ дэльта	Εε э псілан	Ζζ дзэта	Ηη эта	Θθ тэта
Ιι ёта	Κκ капа	Λλ лямбда	Μμ мі	Νν ні	Ξξ ксі	Οο а мікрон	Ππ пі
Ρρ ро	Σσ сігма	Ττ таў	Υυ і псілан				
Φφ фі	Χχ хі	Ψψ псі	Ωω а мега				

Старажытная Грэцыя

490 год да н. э.	Бітва пры Марафоне
480 год да н. э.	Бітвы пры Фермапілах, Саламіне
479 год да н. э.	Бітва пры Платэях
Сярэдзіна V стагоддзя да н. э.	Перыкл на чале Афін
431—404 гады да н. э.	Пелопанэская вайна ў Грэцыі
359—336 гады да н. э.	Праўленне македонскага цара Філіпа II. Пачатак узвышэння Македоніі
338 год да н. э.	Перамога македонскага цара Філіпа II над грэкамі ў бітве пры Херанеі
336—323 гады да н. э.	Праўленне Аляксандра Македонскага
334—324 гады да н. э.	Усходнія паходы Аляксандра Македонскага

Руіны Парфенона

ГІСТОРЫЯ

Старажытнага свету

Вучэбны дапаможнік для 5 класа
ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай мовай навучання

Пад рэдакцыяй прафесара
У. С. Кошалева

У 2 частках

Частка 2

Данушчана
Міністэрствам адукацыі
Рэспублікі Беларусь

Мінск «Народная асвета» 2019

Правообладатель Народная асвета

УДК 94(3)(075.3=161.3)
ББК 63.3(0)3я721
Г51

Аўтары часткі:

У. С. Кошалеў (§ 1—7, 11, 17—20, 22, 23, 25, 28, 30, 31, «Слоўнік гістарычных тэрмінаў і паняццяў», «Храналагічная табліца»); *А. В. Перзашкевіч* (§ 8, 9, 10—14); *А. А. Прохараў* (§ 15, 16, 21, 24, 26, 27, 29); *В. Г. Жураўлевіч* (метадычныя матэрыялы)

Пераклад з рускай мовы *К. І. Чэрнікавай*

Рэцэнзенты:

кафедра ўсеагульнай гісторыі ўстановы адукацыі «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна» (кандыдат гістарычных навук, дацэнт *Л. В. Харычкова*); настаўнік гісторыі першай кваліфікацыйнай катэгорыі дзяржаўнай установы адукацыі «Гімназія № 4 г. Гродна» *Д. У. Люцік*; доктар гістарычных навук, прафесар, загадчык кафедры гісторыі старажытнага свету і сярэдніх вякоў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта *В. А. Фядосік*; настаўнік гісторыі і грамадазнаўства вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі дзяржаўнай установы адукацыі «Гімназія № 3 г. Бабруйска» *І. В. Лазаківіч*

Умоўныя абазначэнні:

Успомніце.

Пытанні і заданні, на якія неабходна адказаць пры падрыхтоўцы дамашняга задання.

Спасылка на матэрыялы, якія змяшчаюцца ў хрэстаматыі (Хрестоматія / О. В. Забельнікова, С. А. Кудравцева. Мозырь : Белый ветер, 2015).

QR-коды: праверка ведаў пры дапамозе смартфона або планшэта.

Пошукавая дзейнасць. Пытанні і заданні, якія патрабуюць прыцягнення дадатковых крыніц інфармацыі (даведнікаў, рэсурсаў сеткі Інтэрнэт).

Дадатковая інфармацыя для дапытлівых.

Цікавыя звесткі пра падзеі і людзей, вытрымкі з гістарычных дакументаў і пытанняў, якія дапамогуць разабрацца ў тэме.

Вы даведаецеся. Вылучаецца галоўнае, што вы павінны засвоіць з тэксту параграфа.

ISBN 978-985-03-3090-1 (ч. 2)
ISBN 978-985-03-3088-8

© Чэрнікава К. І., пераклад на беларускую мову, 2019
© Афармленне. УП «Народная асвета», 2019

Ад аўтараў

Дарагія рабяты! Працягваецца ваша займальнае падарожжа ў далёкае мінулае. Вы пазнаёміцеся з гісторыяй першых цывілізацый, якія ўзніклі на тэрыторыі Еўропы. Гэтымі цывілізацыямі былі Старажытная Грэцыя і Старажытны Рым. Разам яны складаюць адзіную антычную цывілізацыю, або **антычнасць**.

Паняцце «антычнасць» паходзіць ад лацінскага слова «антыквус», што азначае «старажытны», або «старажытнасць». І яно адносіцца толькі да гісторыі грэка-рымскага свету.

Калыскай антычнасці з'яўляецца Старажытная Грэцыя. Дасягненні Старажытнай Грэцыі атрымаў у спадчыну Старажытны Рым. Грэка-рымская старажытнасць стала асновай сучаснай еўрапейскай цывілізацыі.

Вялікую ролю ў гісторыі антычных дзяржаў, а гэта значыць і ўсёй Еўропы, адыгралі так званыя варвары — народы, якія выкарысталі аслабленне Старажытнага Рыма і стварылі на яго тэрыторыі свае дзяржавы.

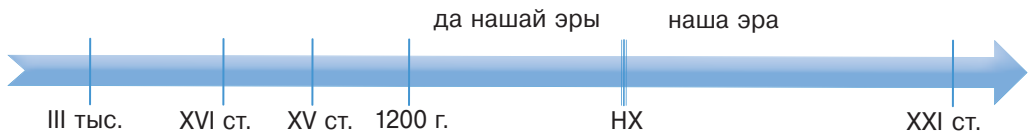

Раздзел 1

СТАРАЖЫТНАЯ ГРЭЦЫЯ

Праекты і даследаванні

♦ Героі Грэцыі: міфічныя і рэальныя. ♦ Міфы Старажытнай Грэцыі ў творах жывапісу. ♦ «Іліяда» і «Адысея» — праўда ці выдумка? ♦ Крылатыя выразы, звязаныя з гісторыяй Старажытнай Грэцыі.

§ 1. Прырода і насельніцтва Старажытнай Грэцыі

?! 1. На якіх кантынентах узніклі найстаражытнейшыя цывілізацыі? **2.** У да-лінах якіх рэк сфарміраваліся дзяржавы Старажытнага Усходу?

«Не было спачатку нічога, ні Неба, ні Зямлі. Адзін толькі Хаос — цёмны і бязмежны — запаўняў сабой усё. Ён быў крыніцай і пачаткам жыцця. Усё пайшло ад яго: і свет, і Зямля, і бессмяротныя багі» — так уяўлялі стварэнне свету старажытныя грэкі. А як з'явіліся самі грэкі? На якой тэрыторыі рассяліліся? Чым займаліся?

1. Прыродныя ўмовы. Грэцыя астраўная і мацерыковая. Старажытныя грэкі жылі на *Балканскім паўвостраве*. Прыродныя ўмовы рабілі на іх жыццё вялікі ўплыў. Паўвостраў пакрыты скалістымі гарамі, якія падзяляюць Грэцыю на дробныя вобласці. Буйных рэк на паўвостраве

 Паўночная мяжа мікенскай (ахейскай) Грэцыі

 Мяжа мінойскага Крыта

 Паход грэкаў на Трою (каля 1200 г. да н. э.)

Мікены Асноўныя цэнтры мікенскага часу

▲ Старажытная Грэцыя

☑ Знайдзіце на карце ўсе аб'екты, якія ўзгадваюцца ў параграфі.

няма. Лета тут гарачае і засушлівае, урадлівых зямель мала. З усіх бакоў, акрамя паўночнага, Грэцыя абмываецца морамі. Берагі зрэзаны зручнымі бухтамі. Вакол размешчана мноства астравоў, і самы вялікі з іх — *Крыт*.

Сувязі паміж рознымі часткамі Грэцыі ажыццяўляліся часцей за ўсё па моры. Невыпадкава грэкі былі вопытнымі маралаўцамі. Яны будавалі ўмяшчальныя караблі і адпраўляліся на іх у далёкія плаванні.

◀ Гара Алімп

- ☑ У якіх выпадках горы маглі дапамагчы людзям, а ў якіх — перашкодзіць?

Балканская Грэцыя падзялялася на тры часткі — *Паўночную*, *Сярэднюю* і *Паўднёвую*. Паўночная Грэцыя адрознівалася суровым горным кліматам.

Тут на вяршыні самай высокай гары — *Алімп* — ніколі не раставаў снег і, згодна з легендамі, жылі грэчаскія багі.

З Паўночнай Грэцыі ў Сярэднюю Грэцыю вядзе вузкі праход, што пралягае паміж гарамі і морам. Найважнейшая вобласць Сярэдняй Грэцыі — *Атыка*. Менавіта тут знаходзіўся самы знакаміты горад Старажытнай Грэцыі — *Афіны*.

У Паўднёвай Грэцыі размешчаны паўвостраў *Пелопанэс*. На паўвостраве знаходзілася грэчаская дзяржава *Спарта*, якая праславілася сваімі храбрымі воінамі.

2. Паходжанне старажытных грэкаў. Продкі старажытных грэкаў жылі на поўначы Балканскага паўвострава. Пачынаючы з канца трэцяга тысячагоддзя да н. э. яны паступова пранікалі на поўдзень паўвострава, на размешчаныя паблізу ад яго астравы Іанічнага, Міжземнага і Эгейскага мораў і заходняе ўзбярэжжа Малой Азіі (сучасная Турцыя). Сваю новую радзіму грэкі назвалі *Эладай*, а сябе — *элінамі*. Агульнае імя *грэкі* ім далі пазней старажытныя рымляне.

У старажытных грэкаў існаваў міф пра Сусветны патоп. Згодна з ім, у незапамятныя часы ўвесь свет аказаўся пакрытым вадой. Выратаваліся толькі два чалавекі — мужчына і жанчына. У іх нарадзіўся сын, якога назвалі *Элін*. Ад яго вядуць свой пачатак асноўныя элінскія плямёны — *ахейцы* і *дарыйцы*.

3. Заняткі старажытных грэкаў. Асноўным заняткам старажытных грэкаў было земляробства. Ва ўрадлівых далінах

с. 177–178

Піфас — старажытнагрэчаская пасудзіна ▶
для захоўвання алею, віна, збожжа

грэкі вырошчвалі ячмень і пшаніцу, вінаград, алівы, садавіну і агародніну. З пладоў аліўкавага дрэва выціскалі алей, а з вінаграду рабілі віно. На схілах гор пасвілі коз і авечак. Зямлю аралі з дапамогай быкоў. Амаль у кожнай гаспадарцы трымалі свіней і птушку.

Урадлівых зямель было недастаткова. Таму хлеба ў Старажытнай Грэцыі не хапала. Збожжа звычайна ўвозілі, абменьваючы яго на віно і аліўкавы алей.

У гарах здабываліся карысныя выкапні: жалеза, медзь, свінец, серабро, мармур. З мармуру грэкі будавалі раскошныя храмы і стваралі скульптуры. Меліся паклады гліны. Аднак свайго металу ў Грэцыі было мала. Яго даводзілася ўвозіць з іншых краін. Каштоўная драўніна горных лясоў выкарыстоўвалася для будаўніцтва караблёў і ў розных рамёствах. З гліны рабілі хатні посуд і пасудзіны для перавозкі і захоўвання вадкіх і сыпучых прадуктаў.

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

♦ Старажытная Грэцыя была размешчана на тэрыторыі поўдня Балканскага паўвострава, астравах Эгейскага, Іанічнага і Міжземнага мораў і заходняга ўзбярэжжа Малой Азіі. ♦ Старажытныя грэкі называлі сябе элінамі, а сваю радзіму Эладай. ♦ Старажытныя грэкі займаліся земляробствам, жывёлагадоўляй і рамёствамі, асвоілі караблебудаванне і мараплаванне.

1. Выкарыстоўваючы карту, апішыце месцазнаходжанне Старажытнай Грэцыі. Растлумачце, якую ролю адыгрывала мора ў жыцці старажытных грэкаў. 2. Чаму грэкі называлі сябе элінамі? 3. Раскажыце, як грэкі выкарыстоўвалі прыродныя багацці краіны. 4. Складзіце схему «Гандаль

старажытных грэкаў». Пакажыце, якія тавары ўвозілі і вывозілі з краіны.
5. Запоўніце ў сшытку параўнальную табліцу.

Пытанні для параўнання	Міжрэчча	Старажытная Грэцыя
Клімат		
Глеба		
Крыніцы вады		
Заняткі насельніцтва		

§ 2. Мінойскі Крыт і яго культура

?! 1. Прыметы дзяржавы. **2.** Месцазнаходжанне першых дзяржаў старажытнасці.

Першыя дзяржавы ў Грэцыі ўзніклі на востраве Крыт. У старажытнасці тут жылі нягрэчаскія плямёны. Вучоныя назвалі іх крыцямі або мінойцамі па імені легендарнага цара Мінаса. Старажытныя грэкі прызнавалі востраў радзімай бацькі ўсіх багоў і людзей — Зеўса. Калі і як Крыцкая дзяржава дасягнула магутнасці і ў выніку якіх падзей загінула?

1. Узнікненне Крыцкай цывілізацыі. Востраў Крыт размешчаны на марскім шляху з Егіпта ў Грэцыю. Яго жыхары актыўна асвойвалі прыдатныя для апрацоўкі землі, развівалі жывёлагадоўлю і рамёствы. Жыццёва важным заняткам была рыбная лоўля.

У канцы *трэцяга тысячагоддзя да н. э.* на востраве Крыт узніклі невялікія дзяржавы. Цэнтрам кожнай з'яўляўся палац са сваім правіцелем. У палацы жылі таксама жрацы, шматлікая знаць і слугі. Такія дзяржавы вучоныя назвалі *палацавымі*.

◀ Дыск са знакамі крыцкага пісьменства

☑ Письменства крыцян да гэтага часу не расшыфравана.

Асноўную частку насельніцтва Крыта складалі земляробы. Яны жылі абшчынамі, апрацоўвалі свае зямельныя надзелы і пастаўлялі прадукты ў палацавую казну. Пры палацах знаходзіліся шматлікія рамесныя майстэрні. За зробленую працу рамеснікі атрымлівалі прадукты харчавання. Правіцелі Крыта выкарыстоўвалі працу рабоў і рабынь.

2. Росквіт і гібель Крыцкай цывілізацыі. Росквіт цывілізацыі на Крыце адносіцца да XVI — *першай паловы XV ст. да н. э.* У гэты час Крыт быў аб'яднаны пад уладай цароў з горада Кнос. Самы знакаміты з іх — легендарны *Мінас*.

Цары Крыта стварылі моцны ваенны флот і ўстанавілі панаванне на Эгейскім моры. Крыцяне пранікалі ў самыя аддаленыя куткі Міжземнамор'я. Яны гандлявалі з Егіптам, Фінікіяй і іншымі краінамі.

Развіццё Крыцкай цывілізацыі было перапынена стыхійным бедствам. У сярэдзіне XVI ст. да н. э. недалёка ад Крыта адбылося магутнае вывяржэнне вулкана. Многія гарады і палацы былі разбураны. Праз некалькі дзясяткаў гадоў на востраў сталі перасяляцца грэкі-ахейцы. Яны запазычвалі ў крыцян іх культурныя дасягненні, і перш за ўсё знакі крыцкага пісьменства.

3. Культура і рэлігія Крыта. Кноскі палац. Крыцяне былі выдатнымі будаўнікамі, стваральнікамі палацавых комплексаў. У 1900 г. англійскія археолагі раскапалі *Кноскі палац*. Гэта самы грандыёзны з усіх крыцкіх палацаў. Ён быў вышыней 2—3 паверхі і займаў тэрыторыю каля гектара. У палацы мелася мноства пакояў,

с. 182–183

Руіны Кноскага палаца ▶

▲ Фрэскі Кноскага палаца

✓ Фрэска — карціна, напісаная вадзянымі фарбамі па свежым, сырым тынку.

залы для рэлігійных цырымоній, сістэма забеспячэння вадой і каналізацыя. У лабірынце праходаў, калідораў і лесвіц было лёгка заблудзіцца, што, магчыма, спарадзіла легенду пра Лабірынт і Мінатаўра. На сценах царскіх пакояў захаваліся фрэскі. На іх адлюстроўваліся сцэны прыдворнага жыцця.

▲ Крыцкая багіня-маці

Крыцкія мастакі з любоўю малявалі сады, лугі, кветкі, расліны, мора з рыбамі і іншымі марскімі істотамі. У іх жывапісе адсутнічаюць сцэны жорсткіх ваенных паходаў і бітваў.

Як і шматлікія народы, для гаспадарчых запісаў крыцяне вынайшлі рысуначнае пісьмо. Яно складалася прыкладна са 150 знакаў. Пазней былі створаны знакі, якія абазначалі асобныя склады.

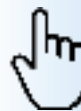
Вярхоўным бажавствам у крыцян была вялікая *багіня-маці*. Яе адлюстроўвалі ў розных абліччах: і багіні са змеямі, і ўладаркі звяроў, і багіні-паляўнічай. У крыцян было таксама бажавства, у якім спалучаліся рысы чалавека і быка.

Божавствам пакланяліся ў свяшчэнных гаях, пячорах, у палацах правіцеляў. Невялікія свя-

цілішчы з ахвярнымі сталамі ўстанаўліваліся побач з дамамі простых людзей. У культавых цырымоніях вялікая роля належала жанчынам. Гэта гаворыць пра тое, што ў крыцкім грамадстве жанчыны карысталіся асаблівай пашанай.

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

♦ Крыцяне былі стваральнікамі найстаражытнейшай еўрапейскай цывілізацыі. ♦ Вучоныя адкрылі на Крыце царскія палацы. Галоўным сярод іх быў Кноскі палац. ♦ Цары Крыта доўгі час панавалі ў Эгейскім моры. ♦ Найважнейшае дасягненне гэтай цывілізацыі — пісьменства. Ахейцы прыстасавалі яго для грэчаскай мовы.

1. Калі на Крыце ўзніклі першыя дзяржавы? У чым заключалася іх асаблівасць? 2. Як была арганізавана гаспадарчае жыццё крыцян? 3. Падумайце, чаму паселішчы на Крыце не мелі абарончых збудаванняў. 4. Якая прыродная катастрофа прывяла да гібелі Крыцкую цывілізацыю? Якія наступствы мела гэта падзея? 5. У чым заключаецца асаблівасць крыцкай культуры? Дакажыце, што крыцяне шанавалі жанчын.

МІФ ПРА ТЭСЕЯ І МІНАТАЎРА

Цар Мінас цяжкай данінай аблажыў Афіны. Жыхары горада павінны былі рэгулярна адпраўляць на Крыт сем юнакоў і сем дзяўчын. Там іх з'ядаў Мінатаўр — лютая пачвара з галавой быка і целам чалавека. Мінатаўр жыў у Лабірынце. У гэтым вялізным збудаванні было столькі пакояў і заблытаных калідораў, што, трапіўшы туды, ужо было немагчыма выбрацца на свабоду.

Храбры юнак Тэсей, сын афінскага цара Эгея, вырашыў забіць Мінатаўра. Ён сказаў бацьку, што калі ён пераможа, то матросы паднімуць на караблі белыя ветразі, а калі загіне — то чорныя. Тэсей перамог пачвару, але забыўся пра сваё абяцанне бацьку. Калі цар Эгей убачыў чорныя ветразі, ён кінуўся з высокай скалы ў мора. З той пары гэта мора сталі называць Эгейскім.

Чаму міфы часта называюць «скарбам для гісторыкаў»? Ці можна лічыць падзеі, апісаныя ў міфе, дакладнымі?

§ 3. Ахейская Грэцыя

?! 1. Дзе і калі ўзнікла найстаражытнейшая цывілізацыя ў Еўропе? **2.** Як грэчаская міфалогія тлумачыла паходжанне ахейцаў і дарыйцаў?

З гісторыяй цывілізацыі, якая ўзнікла на тэрыторыі мацерыковай Грэцыі, звязана мноства міфаў і легенд. Грэкі прыдумвалі і пераказвалі незвычайныя гісторыі, у якіх змешваліся праўда і выдумка. І толькі дзякуючы вучоным-археологам мы можам наблізіцца да праўды. У чым асаблівасці Мікенскай цывілізацыі? Калі і чаму яна спыніла існаванне?

1. Ахейскае заваяванне Грэцыі. У канцы трэцяга тысячагоддзя да н. э. з поўначы Балканскага паўвострава ў Грэцыю ўварваліся плямёны грэкаў-ахейцаў. Заваёўнікі знаходзіліся на больш нізкім узроўні развіцця, чым мясцовае насельніцтва. Толькі з XVI ст. да н. э. пачынаецца ўздым гаспадаркі і культуры ахейскай Грэцыі. Узнікла *Мікенская цывілізацыя*, па назве самай моцнай дзяржавы ахейцаў — *Мікен*. Гэта была першая цывілізацыя на тэрыторыі мацерыковай Грэцыі.

Як і на Крыце, цэнтрамі невялікіх дзяржаў былі палацы з тэрыторыяй, якая да іх прылягала. У адрозненне ад крыцкіх ахейскія палацы мелі магутныя ўмацаванні. Гэта азначае, што ахейскія цары варагавалі адзін з адным і часта здзяйснялі ваенныя паходы.

2. «Золатабагатая Мікены». Гэта палацавая дзяржава была размешчана ў Паўднёвай Грэцыі. Правіцелі Мікен і вышэйшая знаць валодалі незлічонымі скарбамі. У царскіх пахаваннях археологі знайшлі шмат залатых рэчаў, упрыгажэнні, бронзавыя мячы і іншую зброю. Нядзіўна, што старажытныя грэкі называлі Мікены «золатабагатымі».

Мікенскія цары часта здзяйснялі набегі на прыбярэжныя паселішчы. На паўночна-заходнім узбярэжжы Малой Азіі іх гандлёвым сапернікам стала невялікае *Траянскае царства*. Каля **1200 г. да н. э.** мікенскі цар на чале аб'яднанага войска ахейскіх дзяржаў адправіўся заваёўваць Трою.

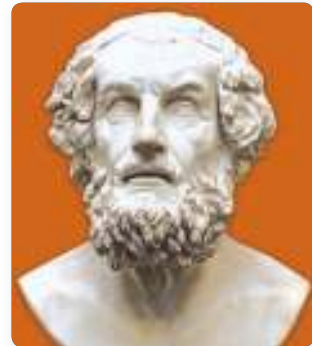

▲ Вырабы з Мікен:
залатая пахавальная маска, чаша і інкруставаныя золатам кінжалы

3. Траянская вайна. Пра вайну паміж траянцамі і грэкамі апавядаюць найстаражытнейшыя легенды і паданні. З пакалення ў пакаленне яны перадаваліся ў вуснай форме. У VIII ст. да н. э. найвялікшы грэчаскі паэт *Гамэр* паклаў іх у аснову сваёй паэмы «*Іліяда*».

Як паведамляе Гамер, вайна за Трою ішла на працягу дзесяці гадоў. Грэкі ніяк не маглі авалодаць горадам. Нарэшце самы хітрамудры з грэкаў — Адысей прыдумаў, як узяць Трою. Па яго парадзе каля крапасной сцяны пабудавалі вялізную драўляную статую каня. Унутры статуі схавалася некалькі воінаў. Астатнія селі на караблі і адплылі ў адкрытае мора. Легкаверныя траянцы вырашылі, што грэкі ўцяклі зусім. Яны ўзрадаваліся доўгачаканай перамозе і ўцягнулі каня ў горад.

Ноччу грэчаскія воіны выйшлі з драўлянага каня і адкрылі гарадскую браму. Разам з таварышамі, якія таемна вярнуліся, яны напалі на спячых траянцаў. Трою разбурылі і спалілі, а яе цара забілі. Так скончылася Траянская вайна.

▲ Гамер

с. 189–190

◀ Траянскі конь (з кінафільма «Троя»)

Доўгі час людзі лічылі гісторыю пра Троя міфам. Толькі ў канцы XIX ст. нямецкі археолаг-аматар *Генрых Шліман* даказаў, што Троя існавала. На тэрыторыі сучаснай Турцыі ён раскапаў руіны старажытнага горада.

4. Культура ахейскай Грэцыі.

Ахейцы запазычылі знакі крыцкага пісьма і прыстасавалі яго для грэчаскай мовы. Іх пісьмёнамі былі пакрыты шматлікія таблічкі, якія захаваліся да нашага часу.

У насценным жывапісе ахейскіх палацаў пераважала ваенная тэма. Ахейцы часцей за ўсё адлюстроўвалі бітвы, баявыя калясніцы, аблогу крэпасцей.

У час раскопак археолагі знайшлі выдатныя скульптуры з мармуру і гліны. Найстаражытнейшым узорам каменнай скульптуры ў Еўропе з'яўляюцца Ільвіныя вароты — уваходныя вароты Мікен.

5. Дарыйскае заваяванне. Мікенская цывілізацыя была моцна аслаблена Траянскай вайной. У гэты час з поўначы Балканскага паўвострава на поўдзень, у Грэцыю, накіраваліся плямёны грэкаў-дарыйцаў. Яны не валодалі культурай і навыкамі ахейцаў, але былі ўзброены жалезнымі, а не бронзавымі мячамі. Новыя заваёўнікі захапілі і разбурылі амаль усе палацы. Было забыта пісьмен-

◀ Ільвіныя вароты ў Мікенах

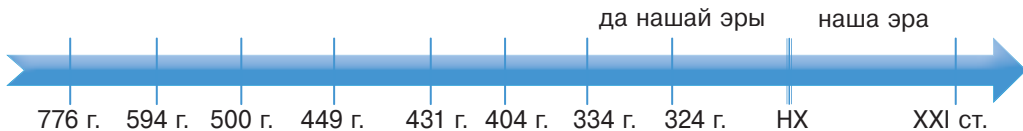
ства, прыйшлі ў запушчэнне гарады і крэпасці, замёр гандаль. Такім чынам, хутка пасля заканчэння Траянскай вайны загінула і Мікенская цывілізацыя.

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

◆ *Мікенская цывілізацыя была першай цывілізацыяй на тэрыторыі мацерыковай Грэцыі* ◆ *Ахейцы стварылі палацавыя дзяржавы і высокаразвітую культуру.*
◆ *Траянская вайна аслабіла ахейцаў, і яны сталі лёгкай здабычай для дарыйскіх плямёнаў.*

❓ 1. Калі ўзнікла першая цывілізацыя на тэрыторыі мацерыковай Грэцыі? Чаму яна атрымала назву Мікенскай? 2. Што вымусала хыхароў Мікен будаваць магутныя абарончыя сцены? Якія асаблівасці Мікенскай цывілізацыі? 3. Вядома, што Гамер стварыў «Іліяду» ў IX—VIII ст. да н. э. Ці можна гэты твор лічыць гістарычнай крыніцай? 4. Што прывяло да аслаблення і гібелі Мікенскай цывілізацыі? 5. Чым адрозніваецца мікенская культура ад крыцкай?

🔍 1. Высветліце паходжанне крылатых выразаў «яблык разладу» і «ахілесова пята». 2. Падрыхтуйце паведамленне пра герояў Траянскай вайны.

§ 4. Узнікненне грэчаскага поліса

?! Дзе і калі былі створаны першыя гарады-дзяржавы?

Перыяд у гісторыі Старажытнай Грэцыі з VIII ст. да н. э. вучоныя называюць «грэчаскім чудам». Грэкі не стварылі адзіную дзяржаву, але змаглі сапернічаць з самымі развітымі краінамі таго часу. Як былі пабудаваны ў старажытнагрэчаскіх дзяржавах жыццё і кіраванне?

1. Эпоха жалеза ў Старажытнай Грэцыі. Мы ўжо ведаем, што дарыйскае заваяванне стала бедствам для ахейскай Грэцыі. Квітнеючыя дзяржавы былі разбураны. Культура,

▲ Заняткі старажытных грэкаў. *Малюнкі на старажытнагрэчаскіх вазах*

рамёсты і гандаль прыйшлі ў заняпад. Земляробы працавалі не апускаючы рук, але цвёрдыя глебы дрэнна паддаваліся апрацоўцы драўлянымі і меднымі прыладамі працы.

Змены ў гаспадарчым жыцці пачаліся толькі ў VIII ст. да н. э. Яны былі звязаны з асваеннем тэхнікі выплаўкі і апрацоўкі жалеза і яго шырокім распаўсюджаннем.

с. 198–199

Выкарыстанне жалезных прылад працы дазволіла лепш апрацоўваць глебу і атрымліваць добрыя ўраджаі. У Грэцыі павялічылася плошча апрацоўваемых зямель, стала больш збожжа і свойскай жывёлы. Вырасла колькасць насельніцтва. Земляробы пачалі прадаваць лішкі свайго ўраджаю, рамеснікі — свае вырабы. Хутка развіваліся гандаль і караблебудаванне. У гэты ж час зараджаюцца навука, філасофія, літаратура. Склалася новае пісьменства, якое ўзнікла пад уплывам фінікійскага алфавіта.

Выкарыстоўваючы тэкст параграфу, сфармулюйце азначэнне паняцця «поліс».

2. Поліс — горад-дзяржава. У VIII—VI стст. да н. э. у Старажытнай Грэцыі ўзніклі сотні самастойных гарадоў-дзяржаў. Яны жылі па сваіх законах і правілах, мелі сваіх кіраўнікоў і ўзброеныя сілы. Называліся гэтыя гарады-дзяржавы *полісамі*.

▲ Афінскі Акропаль. *Рэканструкцыя*

Полісы выраслі з невялікіх умацаваных пасёлкаў. Цэнтрам поліса быў горад. Да яго прылягала навакольная тэрыторыя з нешматлікімі паселішчамі. У кожнай такой дзяржаве жыло ў сярэднім ад 5 да 10 тыс. чалавек.

Асноўная частка насельніцтва жыла ў горадзе. Яго цэнтрам з'яўляўся акропаль (верхні горад), які звычайна будаваўся на ўзгорку. Тут знаходзіліся храмы багоў, у іх змяшчалася казна і архіў. Каля падножжа акропаля размяшчаліся дамы грамадзян і рыначная плошча — *агары*.

3. Грамадзяне поліса. Карэнныя жыхары поліса, мужчыны, якія мелі ва ўласнасці зямлю і ўдзельнічалі ў кіраванні полісам, лічыліся *грамадзянамі*. Толькі грамадзяне маглі галасаваць на народных сходах, валодаць уласнасцю, выступаць ад свайго імені ў судзе. Ганаровым абавязкам кожнага грамадзяніна была абарона айчыны. Перасяленцы з іншых полісаў і іх нашчадкі называліся *метэкамі*. Яны не мелі ўсіх гэтых правоў і грамадзянамі не

Ці ведаеце вы, каго называюць грамадзянамі ў Рэспубліцы Беларусь?

▲ Гапліт.
Сучасны малюнак

з’яўляліся. Таму яны часцей за ўсё займаліся рамяством і гандлем. Абсалютна бяспраўнымі былі толькі рабы.

Армія поліса складалася з усіх яго грамадзян, акрамя старых. Асноўнай сілай войска былі цяжкаўзброеныя пехацінцы — *гапліты* (ад грэчаскага слова «гаплон» — узбраенне). У баі гапліты строіліся ў лінію і ў патыліцу адзін аднаму некалькімі шарэнгамі. Такі строй называўся *фалангай*.

4. Арыстакраты і дэмас. Першапачаткова ўся ўлада ў полісах знаходзілася ў руках радавой знаці. Такая ўлада называлася *арыстакратыяй*, гэта значыць «уладай лепшых, знатных». Знатныя людзі захоплівалі землі, размешчаныя ва ўрадлівых далінах, аблытвалі земляробаў даўгамі. У неўрадлівыя гады найбольш бедныя земляробы часта бралі ў доўг збожжа або грошы ў багатых суседзяў. Але не так лёгка было вярнуць даўгі ў тэрмін. Таму земляробу даводзілася расплачвацца ўчасткам зямлі. Нярэдка ён вымушаны быў аддаваць у рабства жонку, дзяцей, а то і самога сябе.

▲ Насельніцтва грэчаскага поліса

З дапамогай схемы апішыце будову грамадства ў полісе.

Пункт погляду арыстакратаў значыў больш, чым пункт погляду простага народа — *дэмасу*. Знатныя людзі з пагардай ставіліся да простых людзей, таму што лічылі сябе нашчадкамі багоў і старажытных цароў. Нягледзячы на гэта, радавья грамадзяне імкнуліся ўдзельнічаць у кіраванні полісам. Беднякі патрабавалі адмены даўгавога рабства і пераделу часткі зямлі, захопленай арыстакратамі.

Барацьба паміж арыстакратамі і дэмасам ператваралася шмат у якіх полісах у сапраўдную вайну. Абапіраючыся на дэмас, уладу ў шматлікіх полісах сілай захоплівалі *тыраны*. Іх уладу называлі *тыраніяй*. Тыраны жорстка распраўляліся з арыстакратамі. Але думалі яны не пра шчасце народа, а толькі пра ўмацаванне сваёй асабістай улады. Іх праўленне ў полісах у Старажытнай Грэцыі было недаўгавечным.

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

◆ *Асваенне тэхнікі выплаўкі і апрацоўкі жалеза адыграла вялікую ролю ў развіцці грэчаскага грамадства, якое станавілася мацнейшым і багацейшым. ◆ З'явіліся гарады-дзяржавы — полісы. Яны склалі аснову старажытнагрэчаскай цывілізацыі. ◆ У полісах ішла барацьба за ўладу паміж дэмасам і арыстакратыяй.*

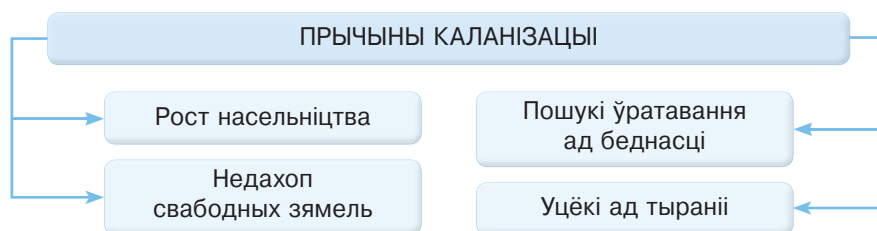
- **1.** Якім чынам Грэцыі ўдалося пераадолець заняпад? Растлумачце лагічную сувязь: распаўсюджанне жалеза → пачатак адраджэння Грэцыі.
- 2.** Растлумачце значэнне паняццяў: поліс, дэмас, арыстакратыя, грамадзянін. **3.** Ахарактарызуйце правы і абавязкі грамадзян поліса і перасяленцаў з іншых полісаў. **4.** З якой мэтай дэмас дамагаўся ўдзелу ў кіраванні дзяржавай? **5.** Хто такія тыраны? Чаму іх улада была недаўгавечнай?
- **?** З дапамогай дадатковых крыніц інфармацыі пазнаёмцеся з будовай грэчаскай фалангі.

§ 5. Вялікая грэчаская каланізацыя

?! 1. Што такое калонія? **2.** Які старажытны народ заснаваў калоніі на ўзбярэжжы Міжземнага мора? Для чаго гэта было зроблена?

У VIII—VI ст. да н. э. старажытныя грэкі рассяляліся па берагах Міжземнага і Чорнага мораў. Перасяленне грэкаў і стварэнне паселішчаў (калоній) на чужых землях назвалі Вялікай грэчаскай каланізацыяй. У чым заключаюцца прычыны, цяжкасці і значэнне грэчаскай каланізацыі?

1. Прычыны каланізацыі. Прычыны перасялення грэкаў былі рознымі. Але асноўная — адна. У Грэцыі рэзка павялічылася колькасць жыхароў. Частка грэкаў ужо не магла пракарміцца на радзіме. Умовы жыцця становіліся ўсё горшымі і горшымі. А свабодных зямель у гарыстай Грэцыі і на астравах не было. Выхадам мог быць толькі пошук прыдатных зямель на чужыне.

▲ Прычыны грэчаскай каланізацыі

З дапамогай схемы і тэксту параграфу растлумачце, чаму грэкі пакідалі радзіму і ад'язджалі ў далёкія краіны.

с. 199–200

2. Заснаванне калоній у Міжземнамор'і і Прычарнамор'і.

Перасяленне насіла арганізаваны характар. Улады поліса праводзілі разведвальныя экспедыцыі, прызначалі адказных асоб за арганізацыю ад'езду пасяленцаў і асваенне новых зямель.

Перад далёкай дарогай будучыя каланісты наведвалі Дэльфійскі храм. Калі прадказанні багоў былі неспрыяльнымі,

Тэрыторыя Грэцыі да VIII ст. да н. э.	Асноўныя напрамкі грэчаскай каланізацыі	Калоніі грэкаў ○ найбуйнейшыя ● іншыя	● Мілет Грэчаскія гарады, якія заснавалі значную колькасць калоній

▲ Грэчаская каланізацыя

- Выкарыстоўваючы карту, складзіце ў сшытку схему «Асноўныя напрамкі грэчаскай каланізацыі».

то ад'езд пераносіўся. Калі жыццё на новым месцы складвалася добра, дэлегацыя каланістаў наведвала былы родны горад з багатымі дарункамі.

Каланісты, звычайна жыхары з аднаго горада, перасяляліся групамі па 100—200 чалавек. Яны везлі з сабой жывёлу, зброю, насенне, жменьку зямлі сваёй айчыны і агонь. На шляху да новай радзімы іх чакала шмат небяспек — буры, хваробы, голад і холад, марскія разбойнікі — піраты.

Але вась усе нягоды падарожжа мінулі. Перасяленцы выбіралі зручнае месца каля гавані або ў вусці ракі, на ўзвышэнні. Высыпалі пад ногі зямлю, прывезеную з радзімы. На ёй раскладалі вогнішча, падпальваючы яго ад агню, які старанна ахоўвалі ў час свайго падарожжа. Пасля гэтага прыносілі ахвяру багам у знак падзякі і з надзеяй на будучыню. Затым дзялілі зямлю на роўныя ўчасткі пад раллю і для выпасу жывёлы. Будавалі храмы і жыллё. Горад акружалі сценамі. Уладкаваўшыся, перавозілі жанчын, дзяцей і старых. Так пачыналася новае жыццё на новым месцы.

▲ Гандаць калоній і метраполій

Падумайце, каму і чаму было выгадна стварэнне калоній.

Грэкі-каланісты не парывалі сувязей з родным горадам, з якога прыплылі. Яны называлі яго *метраполіяй* — горадам-маці. Калі каланіст вяртаўся на радзіму, ён надзяляўся ўсімі правамі грамадзяніна. У той жа час новыя гарады былі зусім незалежныя ад метраполій.

Найбуйнейшай метраполіяй з'яўляўся горад Мілет у Малой Азіі. Жыхары гэтага горада заснавалі некалькі дзясяткаў калоній. Некалькі калоній заснавалі Афіны і ўсяго адну — Спарта.

◀ Старажытнагрэчаскі гандлёвы карабель

3. Грэкі і варвары. Эліны сустрэліся з народамі, якія адрозніваліся ад іх па мове, звычаях, рэлігіі і культуры. Усіх, хто гаварыў на незразумелай мове, яны называлі *варварамі* («чужаземцамі»). Для грэкаў варварамі былі і персы, і егіпцяне, і жыхары Вавілоніі, не кажучы ўжо пра адсталыя плямёны. Слова «варвар» азначала «чужынец», «не элін». З часам грэкі сталі лічыць толькі сябе лепшымі, дастойнымі, ва ўсім адчувалі перавагу над варварамі, народжанымі для рабства.

4. Вынікі і гістарычнае значэнне каланізацыі. Каланізацыя спрыяла развіццю гаспадаркі, гандлю і караблебудавання. Яна пашырала межы старажытнагрэчаскага свету. Эліны спачатку засялілі ўзбярэжжа Паўднёвай Італіі і Сіцыліі, а затым — сучаснай Паўднёвай Францыі і Іспаніі. Заснавалі буйныя калоніі на берагах Чорнага мора, у тым ліку на тэрыторыі сучасных Расіі, Украіны і Грузіі. Аднак, дзе б ні жылі грэкі, яны гаварылі на адной мове, пакланяліся адным багам. Яны заўсёды ўсведамлялі сваё адрозненне ад іншых народаў і прыналежнасць да свету элінаў.

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

♦ У выніку перасялення грэкі заснавалі калоніі на берагах Міжземнага і Чорнага мораў. ♦ Каланізацыя спрыяла ўздыму гаспадарчага жыцця, гандлю і караблебудавання, фарміраванню ў грэкаў пачуцця прыналежнасці да адзінага народа.

1. Складзіце апавяданне ад асобы каланіста паводле плана: а) прычыны перасялення; б) арганізацыя ад'езду; в) наведванне Дэльфійскага храма; г) цяжкасці падарожжа; д) новае жыццё на новым месцы; е) наведванне метраполіі. 2. У якіх частках свету грэкі заснавалі калоніі? Як вы думаеце, чаму яны рассяляліся на ўзбярэжжы, а не асвойвалі ўнутраныя раёны мацерыка? 3. Знайдзіце ў тэксце сказы, якія раскрываюць значэнне Вялікай грэчаскай каланізацыі.

§ 6. Старажытная Спарта

?! 1. Што такое поліс? **2.** Дзе ўзнікла і чым праславілася грэчаская дзяржава Спарта?

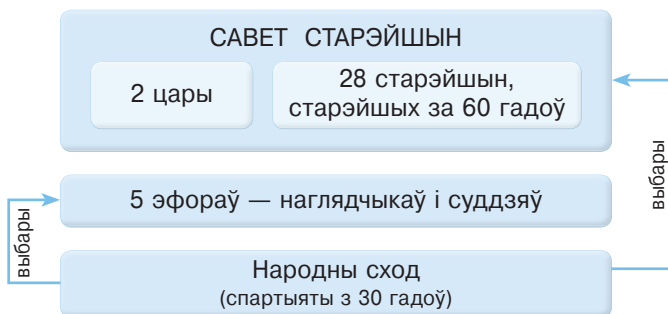
Старажытнагрэчаскі гісторык Фукідыд лічыў, што «калі Спарта калі-небудзь знікне, а затым будзе раскапана будучымі пакаленнямі, то па знойдзеных слядах ніхто не зможа вызначыць, наколькі магутнай была гэта дзяржава». У чым своеасаблівасць спартанскай дзяржавы? Як было пабудавана грамадства і кіраванне ў Спарце? Якія асаблівасці спосабу жыцця насельніцтва?

1. Узнікненне Спартанскай дзяржавы. Спартанская дзяржава ўзнікла на поўдні Пелапанэскага паўвострава ва ўрадлівай даліне з прыгожай назвай Лаконіка.

У XI ст. да н. э. мясцовых жыхароў — грэкаў-ахейцаў — заняволілі плямёны грэкаў-дарыйцаў. Пераможцаў было нашмат менш, чым пакораных. Таму ўсе яны пасяліліся ў адным месцы, на рацэ *Эўрот*. У X ст. да н. э. тут узнікла Спарта — некалькі асобных паселішчаў без умацаванняў і абарончых сцен. З гэтага часу заваёўнікі сталі называць сябе спартыятамі. Іх паселішча паступова ператварылася ў цэнтр магутнай дзяржавы.

2. Органы ўлады. Асноўнымі органамі ўлады ў Спарце былі *Савет старэйшын* і *Народны сход*. Савет старэйшын складаўся з 28 чалавек, якія выбіраліся пажыццёва, і двух цароў. Народны сход — гэта агульны сход грамадзян-спартыятаў, на якім прымаліся найважнейшыя рашэнні. Але толькі старэйшыны мелі права выступаць на сходзе і прапанаваць рашэнні. Грамадзяне толькі прымалі або адхілялі крыкамі прапановы старэйшын.

Камандуючымі войскам былі два цары. Іх пасады перадаваліся па спадчыне. Штогод выбіраліся *5 эфораў*, якія сачылі за выкананнем законаў і судзілі за іх парушэнні. Яны маглі асудзіць і цароў. Дзяржаўны лад у Спарце называўся *алігар-*

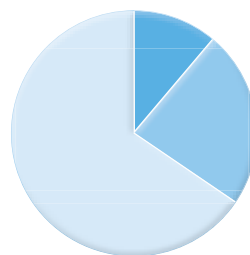
▲ Органы ўлады ў Спарце

хіяй (ад грэчаскага слова «алігой» — нямногія), бо ўлада ў ёй належала нямногім.

3. Спартыята і ілоты. Насельніцтва Спарты падзялялася на тры катэгорыі: *спартыятаў*, *ілатаў* і *перыэкаў*.

Свабоднымі і раўнапраўнымі грамадзянамі з’яўляліся спартыята. Яны не займаліся земляробствам, гандлем або рамяством, амаль не цікавіліся навукай і мастацтвам. Усё жыццё прысвячалі ваенным практыкаванням, шмат ваявалі са сваімі суседзямі і дасягнулі поспеху ў ваеннай справе.

Усе захопленыя землі і рабоў спартыята дзялілі паміж сабой пароўну. Але працавалі на гэтых землях ілоты. Гэта былі земляробы-рабы, якія палову свайго ўраджаю аддавалі гаспадарам. Яны не маглі свабодна перамяшчацца па краіне. З дазволу вярхоўных улад любы спартыят мог беспакarana забіць ілота. Спартыята палявалі на сваіх карміцеляў, употай забіваючы наймацнейшых толькі

■ Спартыята
■ Перыэкі
■ Ілоты

Насельніцтва Спарты ▶

Хто лічыўся грамадзянінам у Спарце? На аснове дыяграмы выкажыце сваё меркаванне: ці лічыце вы гэта справядлівым і чаму?

▲ Спартанскі воін.
Сучасны малюнак

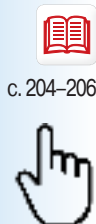
для таго, каб наганяць жах на людзей, зламаць іх волю да супраціўлення. Ілоты ненавідзелі сваіх гаспадароў і часта паўставалі супраць іх. Гандлем і рамяством займаліся перыякі — перасяленцы і іх патомкі. Яны не былі рабамі, але і не мелі грамадзянскіх правоў жыхара поліса. Перыякі не маглі ўдзельнічаць у кіраванні дзяржавай.

4. Спартанскі лад жыцця. Паселішчы спартанскага поліса не мелі крапасных сцен. Спартыяты лічылі, што лепшай абаронай поліса з'яўляюцца воіны. Таму выхаваннем воінаў займаліся з ранняга дзяцінства. У арміі служылі да 60-гадовага ўзросту.

Падрыхтоўка юнакоў да будучага суровага жыцця воіна пачыналася з сямігадовага ўзросту. Хлопчыкаў забіралі з сямей і аб'ядноўвалі ў атрады аднагодкаў. Іх вучылі чытаць, пісаць і карыстацца зброяй. Ежа была простаю, беднай. З верхняга адзення хлопчыкі атрымлівалі толькі накідку. Хадзілі баса-нож, моўчкі, апусціўшы вочы і размаўлялі толькі тады, калі да іх звярталіся старэйшыя або калі гэта было неабходна. Спалі на адкрытым паветры, без пакрывала.

Як вы думаеце, чаму нават у мірны час спартыятам патрэбна была моцная і баяздольная армія?

Спартанскія жанчыны карысталіся большай свабодай, чым жанчыны іншых грэчаскіх гарадоў-дзяржаў. Нароўні з мужчынамі яны маглі займацца спортам і ваенным мастацтвам. Калі жанчыны адпраўлялі сваіх мужоў у паход, то жадалі ім вярнуцца «са шчытом або на шчыце». І калі мужчыны вярталіся са шчытом, гэта азначала, што яны атрымалі перамогу. Загінуўшых воінаў прыносілі на шчытах.

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

◆ *Спарта ператварылася ў адзін з самых магутных полісаў Старажытнай Грэцыі. ◆ Усе законы і правілы паводзін былі накіраваны на ўмацаванне ўлады спартыятаў над пакораным насельніцтвам. ◆ У Спарце існавала дзяржаўная сістэма выхавання дзяцей, якая адрознівалася ад сістэмы выхавання дзяцей у іншых грэчаскіх полісах.*

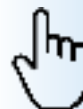
- ❓ **1.** Калі і дзе ўзнікла спартанская дзяржава? **2.** З дапамогай дыяграмы ў параграфу раскажыце пра склад насельніцтва Спарты. Чаму спартыята жорстка абыходзіліся з ілотамі? **3.** З апорай на схему ў параграфу апішыце органы ўлады ў Спарце. **4.** Што ў ладзе жыцця спартыятаў здаецца вам правільным, а што заслугоўвае асуджэння? Якія асноўныя якасці выхоўвалі спартыятаў ў хлопчыкаў? **5.** Як вы лічыце, чаму спартыята практычна не пакінулі пасля сябе помнікаў культуры?

ЛАКАНІЧНАЯ МОВА

З ранняга ўзросту спартанцы прывучаліся гаварыць коратка і дакладна. Таму і зараз такую мову называюць лаканічнай — па назве вобласці Лаконіка ў Спарце, дзе менавіта так і размаўлялі.

Растлумачце значэнне крылатага выразу «лаканічнае маўленне». Складзіце сказы, выкарыстоўваючы гэта словазлучэнне.

§ 7. Узнікненне і развіццё Афінскай дзяржавы

- ❗ **1.** Дзе знаходзіўся самы знакаміты горад Старажытнай Грэцыі — Афіны? **2.** Чаму ў полісах вялася барацьба паміж арыстакратамі і дэмасам?

«Ты доўбня, калі не бачыў Афін; асёл, калі бачыў іх і не захапляўся; а калі па сваёй волі пакінуў іх, то ты вярблюд!» — гаварылі старажытныя грэкі. Чым праславіўся Афінскі поліс? Хто змог забяспечыць яго спакойнае развіццё і прадухіліць кровапраліцце, якое рыхтавалася?

1. Старажытныя Афіны. Афінская дзяржава ўзнікла ў Атыцы. У гэтай вобласці здаўна жылі жывёлагадоўцы і земляробы. У прыбярэжных паселішчах — рыбакі, якія займаліся лоўляй марской рыбы.

▲ Афінські Акропаль. Сучасны выгляд

Горад, названы ў гонар багіні Афiны, з'яўляецца адным з найстаражытнейшых гарадоў Еўропы. Ён размешчаны на высокім узгорку за 6 км ад мора. У VIII ст. да н. э. Афiны ператварыліся ў цэнтр самастойнай дзяржавы — поліса. На вуліцах горада з'явілася шмат лавак і рамесных майстэрняў. У іх працавалі ганчары і шаўцы, кавалі і муляры.

На Акропалі — узвышанай і ўмацаванай частцы горада — стаялі свяцілішчы і храмы, а таксама захоўвалася дзяржаўная казна. Знакамітае месца Афiн — агара, размешчаная паблізу ад Акропаля. Яна служыла месцам сходаў грамадзян поліса.

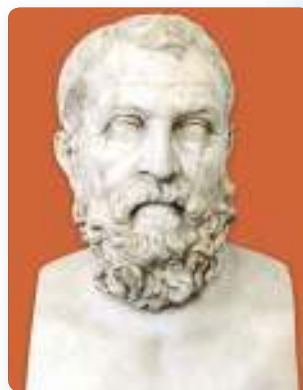
▲ Афінская манета

На агары па рыначных днях ішоў бойкі гандаль. З усіх канцоў Атыкі сюды з'язджаліся сотні людзей. Афiняне куплялі прадукты харчавання, а земляробы — рамесныя вырабы.

На агары па рыначных днях ішоў бойкі гандаль. З усіх канцоў Атыкі сюды з'язджаліся сотні людзей. Афiняне куплялі прадукты харчавання, а земляробы — рамесныя вырабы.

Чаго толькі не было на рынку: амфары, бочкі для збожжа, збаны і чашы; матыкі і сярпы, шарсцяныя тканіны, скураныя сандалі; празрысты аліўкавы алей, цыбуля і часнок, авечы сыр і свежая рыба. Вялікі попыт на пшанічную муку, якую можна было купіць толькі раніцай. Вялікі асобны рад у прадаўцоў віна. Грэкі пілі віно ў разведзеным выглядзе, п'янства асуджалі. Каля латкоў з сярэбранымі бранзалетамі, пярсцёнкамі, завушніцамі надоўга спыняліся жанчыны. Усе расплачваліся манетай з выявай савы і галавы багіні Афіны.

2. Законы Салона. Калісьці Афінамі кіравалі цары. У сярэдзіне VIII ст. да н. э. улада аказалася ў руках знаці — арыстакратаў. Савет старэйшын штогод выбіраў з ліку знатных людзей *архонтаў* — кіраўнікоў Афінскай дзяржавы. Мы ўжо ведаем, што афінскі дэмас быў незадаволены прыгнётам з боку арыстакратаў. Паміж грамадзянамі Афінскай дзяржавы гатова была разгарэцца кровапралітная вайна. Усё ж яны апамяталіся і сталі шукаць выхад са становішча, якое склалася.

▲ Старажытнагрэчаскі мудрэц Салон

У 594 г. да н. э. афінскія арыстакраты і дэмас склікалі Народны сход і выбралі архонтам усімі паважанага **Салона**. Ён быў выхадцам са знатнай сям'і, паэтам, праславіўся як мудры і дальнабачны чалавек. Салона надзялілі вялікай уладай, толькі б ён выратаваў айчыну ад крываваых разладаў.

Салон апраўдаў давер афінян. Ён забараніў даўгавое рабства. Усе афінскія грамадзяне абвясчаліся на векі свабоднымі людзьмі. Рабства захавалася толькі для чужаземцаў, узятых у палон або купленых.

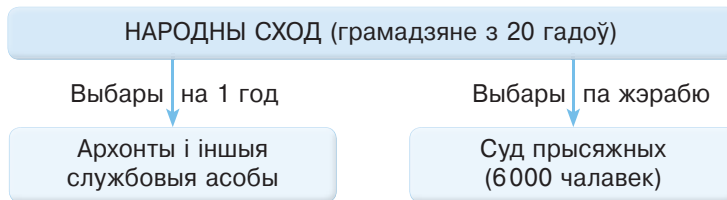
Усіх грамадзян Салон падзяліў на групы паводле памераў даходу. Вышэйшыя пасады ў дзяржаве маглі займаць толькі

с. 212–213

▲ Органы ўлады ў Афінах у канцы VI ст. да н. э.

Параўнайце з арганізацыяй улады ў Спарце.

самыя багатыя. З гэтага часу да кіравання дзяржавай дапускалася не толькі знаць, але і выхадцы з дэмасу. Вышэйшым органам улады ў Афінах стаў Народны сход. На ім вырашаліся важныя дзяржаўныя справы, прымаліся законы.

Законь Салона былі выразаны на драўляных дошках, якія ўстанавілі на галоўнай плошчы Афін. Дамовіліся, што кожны, хто парушыць хоць бы адзін з іх, каб загладзіць віну, павінен будзе прысвяціць богу статую з чыстага золата вышынёй з чалавека.

Дзякуючы законам Салона ў Афінах пачаўся пераход ад арыстакратыі да *дэмакратыі*, г. зн. улады народа.

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

♦ *Афіны* — адзін з самых вядомых полісаў Старажытнай Грэцыі. ♦ У Афінскім полісе ўладу на доўгі час захапілі арыстакраты. Гэта ледзь не прывяло да вайны дэмасу і арыстакратаў. ♦ *Законь Салона* не дапусцілі кровапраліцця і залажылі асновы дэмакратыі ў Афінах.

- ? 1. Што спрыяла росквіту Афінскага поліса? 2. Назавіце тавары, якія прадаваліся на рынку. Зрабіце вывад аб тым, якія рамесныя спецыяльнасці і заняткі развіваліся ў Атыцы. 3. Чаму Афінскі поліс апынуўся на мяжы вайны? 4. Якія змяненні ў жыцці поліса адбыліся дзякуючы Салону? 5. У якім полісе — Афінах або Спарце — вы хацелі б жыць і чаму?

АСТРАКІЗМ

У VI—V стст. да н. э. у Афінскім полісе існаваў астракізм (іншая назва — суд чарапкоў). Адзін раз у год на Народным сходзе вырашалі, ці пагражае хто-небудзь дэмакратыі ў Афінах. Калі адказ быў станоўчым, то на чарапках пісалі імя чалавека, які, па меркаванні грамадзян, нясе пагрозу дэмакратыі. Той, супраць каго была пададзена найбольшая колькасць галасоў, павінен быў на 10 гадоў пайсці з Афін у выгнанне.

1. Выкажыце свае адносіны да астракізму. Ці можна лічыць яго прыметай дэмакратыі? 2. Даведайцеся, у якім сэнсе сёння выкарыстоўваецца гэта слова.

§ 8. Грэка-персідскія войны і росквіт Афін

- ?!** 1. Калі і на якой тэрыторыі было створана Персідскае царства?
2. З якой мэтай праводзіліся і якое значэнне мелі рэформы Салона?

У V ст. да н. э. разрозненыя грэчаскія полісы сутыкнуліся з магутнай Персідскай дзяржавай, якая аб'ядноўвала дзясяткі розных народаў. На чым баку будзе перавага сіл? Што стане рашаючым у перамозе над праціўнікам? Як у выніку войнаў зменіцца ўлада ў Афінах?

1. Пачатак грэка-персідскіх войнаў. Грэчаскія калоніі з'явіліся ў Малой Азіі яшчэ да Траянскай вайны. Калі персы захапілі Малую Азію, цар *Дарый Першы* абклаў грэкаў непасільнай данінай. У адказ успыхнула паўстанне, якое было жорстка задушана.

Пасля гэтага Дарый запатрабаваў ад усіх полісаў Элады «зямлі і вады», гэта значыць поўнай пакорнасці. Шмат якія гарады скарыліся. Толькі Афіны і Спарта вырашылі супраціўляцца.

У **490 г. да н. э.** армія Дарыя Першага высадзілася на бераг Атыкі паўночнай

Помнік Мільтыяду на месцы бітвы ▶

	Уладанні Персіі да 500 г. да н. э.		Паходы персаў у 490 г. да н. э.
	Месцы найважнейшых бітваў на сушы		у 480 г. да н. э.
	на моры		Паход грэкаў у 479 г. да н. э.

▲ Грэка-персідскія войны 500—449 гг. да н. э.
 ✓ Знайдзіце месцы найважнейшых сухапутных і марскіх бітваў.

за Афіны каля паселішча Марафон. Афінскі военачальнік *Мільтыяд* пабудаваў сваё войска, аслабіўшы цэнтр і ўмацаваўшы флангі. Персы лёгка прарвалі баявую лінію грэкаў у цэнтры і накіраваліся да грэчаскага лагера. У гэты час грэкі, што стаялі на флангах, напалі на персаў ззаду. У выніку наступленне персаў сарвалася, і яны адступілі на караблі. Гэта бітва ўвайшла ў гісторыю як **Марафонская бітва**.

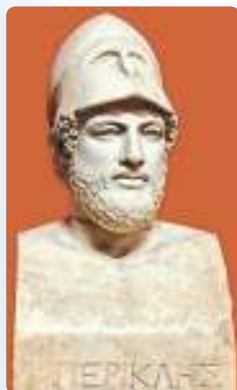
▲ Помнік спартанцам у Фермапілах

Чаму ў бітве праславіліся не персы, якія перамаглі, а эліны, якія пацярпелі паражэнне?

2. Рашаючыя бітвы. Новы цар персаў *Ксеркс* павёў сваю армію на Грэцыю з поўначы. Па моры яе суправаджаў вялікі флот. Да гэтага часу трыццаць грэчаскіх полісаў стварылі саюз, каб разам абараняцца ад персаў. Першая буйная бітва адбылася ў **480 г. да н. э.** у вузкім праходзе каля *Фермапіл*. На чале грэкаў стаяў цар Спарты *Леанід*. З ім было 300 спартанцаў і некалькі тысяч саюзнікаў. Персы значна пераўзыходзілі грэкаў колькасцю, і ўсе грэчаскія воіны загінулі.

Захопнікі з арміі Ксеркса рабавалі гарады, вытоптвалі палі, высякалі вінаграднікі і аліўкавыя гаі. Па рашэнні Народнага сходу жыхары Атыкі перабраліся на востраў Саламін пад абарону флота. Нават пасля страты Афін грэкі не здаліся. Пасля Марафонскай бітвы ў Афінах быў пабудаваны ваенны флот, які складаўся з самых быстраходных у той час караблёў. Афінскі военачальнік *Фемістокл* пераканаў саюзнікаў даць персам бой на моры. У **480 г. да н. э.** грэкі разграмілі персідскі флот каля вострава Саламін. Пасля гэтага Ксерксу прыйшлося вярнуць большую частку войска дадому. У **479 г. да н. э.** рэшткі персідскай арміі былі разбіты ў бітве каля горада *Платэі*.

◀ Перыкл

☑ Чаму яго час назвалі «залатым векам» Афін?

Толькі ў 449 г. да н. э. быў заключаны мір. Згодна з яго ўмовамі не толькі грэкі, якія жылі на Балканскім паўвостраве, але і іх суайчыннікі ў Малой Азіі былі прызнаны незалежнымі ад персідскага цара. Перамога над персамі стала магчымай таму, што на абарону краіны ўзняліся ўсе грэкі, а не асобныя гарады або пласты грамадства.

3. Росквіт афінскай дэмакратыі. У сярэдзіне V ст. да н. э. у Афінх найбольш выдатным дзеячам быў Перыкл, якога выбіралі першым стратэгам (вярхоўным галоўнакамандуючым) 14 разоў. Ён умеў пераконваць грамадзян галасаваць за прапанаваныя ім законы.

У гэты час нават самыя бедныя грамадзяне атрымалі права займаць любыя дзяржаўныя пасады. Па прапанове Перыкла ўвялі аплату пасады.

На Народным сходзе вырашалі самыя важныя пытанні: аб'яўлялі вайну і заключалі мір, прымалі законы, выбіралі архонтаў, стратэгаў і іншых службовых асоб. Пасля перамогі над персамі значна ўзрасла роля дэмасу, які ўнёс вялікі ўклад у разгром ворага. Пры Перыкле ў Афінх канчаткова склалася дэмакратыя.

У працы Народнага сходу маглі ўдзельнічаць усе афінскія грамадзяне, якія дасягнулі 20 гадоў. Грамадзянінам Афін лічыўся толькі той, у каго маці і бацька былі карэннымі афінянамі. Жанчыны, метэкі і рабы ў Народны сход не дапускаліся. Метэкі мелі права жыць у Афінх, займацца рамяством, гандлем, нават мець рабоў. Але правоў грамадзян у іх не было. За незаконнае абвяшчэнне сябе грамадзянінам чалавека ператваралі ў раба. З усіх афінян грамадзяне складалі меншасць.

с. 223–224

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

◆ *Наймацнейшымі полісамі Грэцыі былі Спарта і Афіны.* ◆ *У V ст. да н. э. грэкі сумесна атрымалі перамогу над персамі і абаранілі сваю незалежнасць.* ◆ *У Афінах роўнымі правамі карысталіся ўсе грамадзяне. Цалкам бяспраўнымі былі толькі рабы.*

- ❓ **1.** Раскажыце пра найбуйнейшыя бітвы грэкаў з персамі. Хто з герояў грэка-персідскіх войнаў спадабаўся вам больш за ўсё і чаму? **2.** Пералічыце ўсе магчымыя прычыны перамогі грэкаў над магутнай Персіяй. Якая з іх, на ваш погляд, стала рашаючай? **3.** Як паўплывалі грэка-персідскія войны на развіццё дэмакратыі ў Афінах? **4.** Што новага ўнёс Перыкл у сістэму кіравання полісам? Дайце азначэнне паняцця «дэмакратыя». **5.** У чым заключаліся перавагі і недахопы афінскай дэмакратыі?

ЛЕГЕНДАРНЫ ПОДЗВІГ ФІДЫПІДА

Грэкі перамаглі персаў у бітве пры Марафоне. Але частка персідскага войска на караблях накіравалася да безабаронных Афін. Пра разгром саперніка і хуткі прыход афінскага войска трэба было неадкладна паведаміць у Афіны. З весткай пра перамогу ў горад быў накіраваны ганец Фідыпід. Згодна з легендай, ён без спынення прабегаў больш за сорак кіламетраў, крыкнуў: «Радуйцеся, афіняне, мы перамаглі!» І зваліўся нежывым.

Зараз Марафонскі забег — абавязковае спаборніцтва ў праграме летніх Алімпійскіх гульняў. Дыстанцыя складае 42 кіламетры 195 метраў.

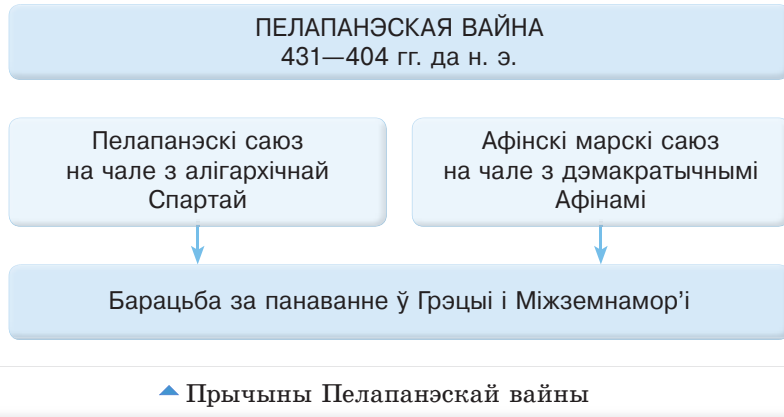

§ 9. Пелапанэская вайна і заняпад Афін

- ?! **1.** Якія вынікі грэка-персідскіх войнаў? **2.** Дзякуючы чаму грэкі змаглі атрымаць перамогу? **3.** У чым заключалася адрозненне кіравання ў Спарце і Афінах?

Старажытнагрэчаскі гісторык пісаў, што за час гэтай вайны Элада перажыла столькі бедстваў, колькі не зведала раней за такі ж прамежак часу. Чаму хутка пасля грэка-персідскіх войнаў у Грэцыі зноў пачалася вайна? У чым яе асаблівасці? Якую ролю ў далейшым лёсе Грэцыі яна адыграла?

1. Рост варожасці паміж Афінамі і Спартай. Перамога над персамі была дасягнута сумеснымі намаганнямі ўсіх грэкаў. За час вайны Афіны стварылі вялікі і моцны флот і ўзначалілі

З дапамогай схемы растлумачце, у чым заключалася адрозненне Пелапанэскай вайны ад грэка-персідскіх войнаў.

Афінскі марскі саюз. Афіны кантралявалі гандаль з прычарнаморскімі калоніямі. Для ўтрымання флоту і арміі афіняне часта выкарыстоўвалі грошы саюзнікаў з агульнай казны. Квітнеючыя Афіны імкнуліся ўсталяваць панаванне над усёй Эладай.

Такая палітыка Афін супярэчыла інтарэсам Спарты. Узначалены ёй Пелапанэскі саюз вёў гандаль з калоніямі ў Заходнім Міжземнамор'і. Спарта ўмацоўвалася і таксама імкнулася да ўстанаўлення кантролю над усёй Грэцыяй.

Паступова амаль усе полісы падзяліліся на два лагеры — прыхільнікаў Афін і прыхільнікаў Спарты. Вайна паміж двума саюзамі стала непазбежнай. Яна атрымала назву *Пелапанэскай*.

2. Ваенныя дзеянні. Ваенныя дзеянні пачаліся ў **431 г. да н. э.** Спартанцы некалькі разоў урываліся ў Атыку. Жыхары хаваліся ў Афінах і за Доўгімі сценамі, якія злучалі горад і порт Пірэй. З мора падвозілі прыпасы. Але з прычыны скучанасці пачалася эпідэмія, загінулі тысячы людзей.

▲ Атака на Сіракузы. Сучасны малюнак

Афіны, выкарыстоўваючы флот, спусташалі ўзбярэжжа Пелапанэса. Абодва бакі неслі вялікія страты, і ў выніку быў заключаны мір, які працягнуўся ўсяго шэсць гадоў. У 415 г. да н. э. афіняне вырашылі захапіць самую буйную калонію ў Міжземным моры — *Сіракузы* на востраве Сіцылія. Паход скончыўся няўдачай. Большая частка афінскага флоту была страчана. Многія воіны трапілі ў палон і былі прададзены ў рабства.

Да таго часу на баку Спарты аказаліся ўжо не толькі грэкі, але і персы. Яны былі зацікаўлены ў аслабленні Афін і ўсёй Грэцыі. На персідскія грошы Спарта пабудавала флот і пачала вайну з Афінамі на моры. У выніку некалькіх бітваў спартанцы змаглі, нарэшце, перамагчы афінскі флот і аблажыць

с. 227–228

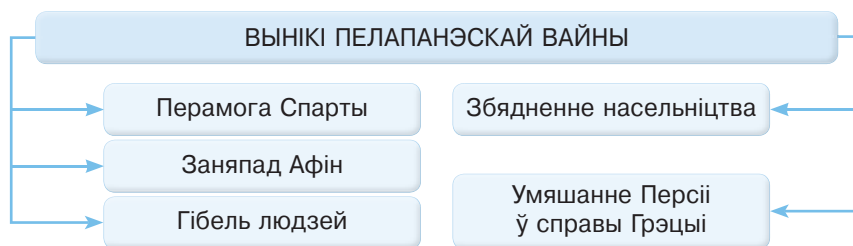

Афіны. У 404 г. да н. э., пасля пяцімесячнай аблогі, горад здаўся.

3. Наступствы Пелапанэскай вайны. Пелапанэская вайна працягвалася 27 гадоў і забрала тысячы жыццяў. Руйнаваліся гарады, гінулі ўраджаі і свойская жывёла, знішчаліся вінаграднікі. Сучаснікі пісалі, што бедныя складалі большую частку насельніцтва поліса. Гаспадаркі, пакінутыя без карміцеляў і працаўнікоў, спусташаліся. Вялікім ударам для Афін была страта флоту, а з ім і марскіх гандлёвых шляхоў.

Пасля паражэння ў вайне магутнасць Афін была падарвана, і Спарта стала наймацнейшым полісам Грэцыі. Спартанцы актыўна ўмешваліся ў справы іншых полісаў. Яны настойвалі на адмаўленні ад дэмакратыі і ўстанаўленні алігархіі, як гэта было ў самой Спарце. Спартанцы нават зрабілі спробу замяніць афінскую дэмакратыю алігархіяй. Але афіняне паўсталі і не дапусцілі гэтага.

Пелапанэская вайна мела яшчэ адно важнае наступства. З часу яе заканчэння ніякія значныя падзеі ў Грэцыі не абыходзіліся без удзелу персаў. За дапамогай да іх звярталіся і спартанцы, і афіняне. Афінскія военачальнікі нярэдка знаходзіліся на персідскай службе. Нават аднаўленне Афін адбывалася шмат у чым на грошы Персідскай дзяржавы.

▲ Наступствы Пелапанэскай вайны

Як вы думаеце, ці можна сцвярджаць, што ў Пелапанэскай вайне не было пераможцаў?

Узамен персы зноў падпарадкавалі сабе ўсе паселішчы Малой Азіі і бліжэйшых астравоў. Частка грэкаў зноў апынулася пад уладай Персіі.

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

♦ Пасля перамогі над персамі адбылося ўзвышэнне Афін і Спарты. ♦ Барацьба паміж імі за панаванне ў Грэцыі і Міжземнамор'і прывяла да Пеллапанэскай вайны. ♦ У выніку вайны Афіны прыйшлі ў заняпад, узнікла залежнасць грэкаў ад Персіі.

? 1. Вылучыце ў тэксце ключавыя словы, без якіх немагчыма расказаць пра Пеллапанэскую вайну. 2. Ці супярэчыла палітыка Афін інтарэсам Спарты? 3. Складзіце апавяданне пра вайну паводле плана: а) прычыны вайны; б) удзельнікі; в) асноўныя падзеі; г) вынікі і наступствы вайны. 4. Выкажыце сваё меркаванне: хто больш выйграў ад вайны? Чаму яе называюць братазабойчай?

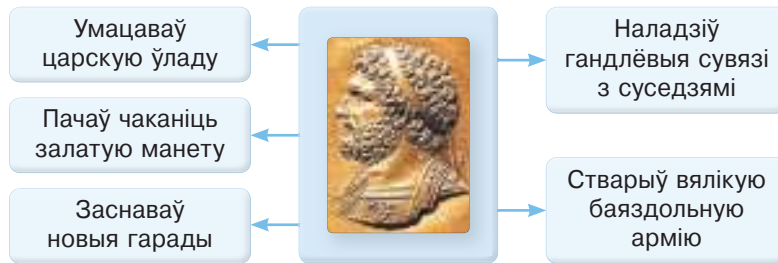
? Згодна з ацэнкамі вучоных-гісторыкаў, за ўсю гісторыю чалавецтва адбылося больш за 15 тысяч войнаў, у якіх загінула каля 3,5 млрд чалавек. Чаму пачынаюцца войны? Каму яны выгадныя? Хто больш за ўсё пакутуе ў час войнаў? Ці можна прадухіліць войны ў будучыні?

§ 10. Дзяржава Аляксандра Македонскага

? 1. Якія буйныя дзяржавы старажытнасці вы ведаеце? 2. Чаму старажытным грэкам не ўдалося стварыць адзіную дзяржаву? 3. Якія наступствы Пеллапанэскай вайны?

«Хто ён? Паўбог, справядлівы і добры? Шчаслівы з людзей, хто не гіне ў агні? Жорсткі філосаф? Вялікі географ? Ці проста забойца на чорным кані?» — так напісаў пра Аляксандра Македонскага сучасны паэт. Якім у сапраўднасці быў вядомы палкаводзец старажытнасці? З якой мэтай ажыццяўляў заваявальныя паходы? Чаго змог дабіцца?

1. Барацьба грэчаскіх полісаў з Македоніяй. Паміж Балканскімі гарамі і паўночна-заходнім берагам Эгейскага мора размяшчалася старажытная краіна — *Македонія*. У сярэдзіне

▲ Рэформы Філіпа II

У чым заключаюцца заслугі цара перад Македоніяй?

IV ст. да н. э. царом Македоніі, дзяржавы, размешчанай на поўнач ад Грэцыі, стаў *Філіп II*. Гэта быў разумны і энергічны правіцель, вельмі жорсткі і ўладарны. Ён цвёрда вырашыў падпарадкаваць Грэцыю. Карыстаючыся слабасцю і сваркамі грэкаў, Філіп II захапіў багатыя на золата ўладанні афінян на паўночным узбярэжжы Эгейскага мора. Затым здаліся важныя для гандлю з узбярэжжам Чорнага мора і для пераправы ў Азію гарады каля праліваў.

Праціўнікі македонскага цара ў Афінах спадзяваліся падняць народ супраць Філіпа II і аб'яднаць для барацьбы грэчаскія гарады. Але Афіны ўжо не мелі ранейшага ўплыву. У Грэцыі ў Філіпа II было нямала прыхільнікаў, якія лічылі, што толькі ён можа сілай спыніць бясконцыя войны паміж грэкамі. А дапамагчы аднаўленню Грэцыі пасля Пелапанэскай вайны можа пераможная вайна супраць Персіі. Яны былі гатовыя прызнаць уладу Філіпа II, каб той узначаліў грэкаў у гэтай вайне.

2. Заваяванне Грэцыі Македоніяй. Карыстаючыся спрэчкамі грэкаў, Філіп II давёў сваю армію да Сярэдняй Грэцыі. У 338 г. да н. э. македонскае войска раз-

Чаму грэкі абаранілі незалежнасць у барацьбе з магутнай Персіяй, а праз стагоддзе апынуліся пад уладай Македоніі?

біла аб'яднанае апалчэнне грэкаў каля паселішча *Хераней*. У гэтай бітве ўпершыню вызначыўся сын Філіпа **Аляксандр**, які камандаваў македонскай конніцай. Менавіта яна нанесла грэкам рашаючы ўдар.

Пасля гэтай перамогі цара Філіпа II абвясцілі правадыром усіх грэкаў. Пад яго кіраўніцтвам быў заключаны саюз грэкаў і македанян. Мэтай саюза стала вайна з Персідскай дзяржавай. Але раптам Філіп быў забіты змоўшчыкамі. На чале саюза стаў дваццацігадовы Аляксандр.

3. Заваяванні Аляксандра Македонскага.

Новы цар Македоніі Аляксандр быў не толькі смелым воінам і таленавітым палкаводцам. Ён марыў пра славу пакарыцеля ўсяго свету. Аляксандр павёў сваю армію на заваяванне Азіі. У Еўропу ён больш не вярнуўся.

Першая сустрэча арміі Аляксандра з персамі адбылася ў **334 г. да н. э.** на рацэ *Гранік*. Персідскае войска не выстаяла перад лютым кідком македонскай конніцы праз раку. Атрымаўшы перамогу, Аляксандр вызваліў ад улады персаў грэчаскія гарады Малой Азіі.

Згодна з легендай, у адным з гарадоў Малой Азіі Аляксандру паказалі павозку старажытнага цара Гордзія з хітрамудрым вузлом. Лічылася, што чалавек, які здолее разблытаць гэты вузел, стане ўладаром усёй Азіі. Пасля некалькіх беспаспяхоўных спроб Аляксандр выхапіў меч і рассек «гордзіеў вузел». З тых часоў крылаты выраз «рассячы гордзіеў вузел» азначае простае і хуткае рашэнне складанай праблемы.

Затым Аляксандр рушыў у глыб паўвострава. Каля гарадка *Іс*, на вузкім перашыйку паміж гарамі і морам, грэка-македонская армія сустрэлася з войскам цара Дарыя III. Конніца на чале з Аляксандрам прарвалася да калясніцы цара. Той спалохаўся і ўцёк з поля бою.

▲ Бюст Аляксандра Македонскага

▲ Заваявальныя паходы Аляксандра Македонскага
 ✓ Пакажыце месцы найбуйнейшых бітваў.

Пасля перамогі пры Ісе армія Аляксандра рушыла на поўдзень і ўзяла фінікійскі горад *Цір*. Восенню 332 г. да н. э. яна ўвайшла ў Егіпет, дзе Аляксандра сустрэлі як вызваліцеля ад персідскага прыгнёту. Егіпецкія жрацы абвясцілі Аляксандра новым фараонам.

с. 235–237

Вясной наступнага года Аляксандр павёў армію ў Месапатамію. Тут яго чакала войска персаў. Рашаючая бітва адбылася ў *331 г. да н. э. пры Гаўгамелах*. Аляксандр са сваімі коннікамі зноў прарваўся да калясніцы Дарыя, і персідскі цар ледзь выратаваўся ўцёкамі. Аляксандр без бою ўступіў у Вавілон, а затым заняў сталіцу персаў *Персепаль*. Хутка Дарый III быў скінуты сваімі вяльможамі і забіты. Аляксандр стаў яго

пераемнікам, царом вялізнай дзяржавы.

4. Дзяржава Аляксандра і яе распад. У час новага паходу Аляксандр дайшоў да ракі Сырдар'я ў *Сярэдняй Азіі*. Падпарадкаваўшы мясцовых правіцеляў, Аляксандр вырашыў рушыць у Індыю. Пасля пераправы праз Інд грэка-македонская армія была атакавана баявымі сланамі мясцовага цара Пора. Аляксандр выйграў і гэту бітву, але яго армія панесла вялікія страты. Па парадзе сваіх палкаводцаў Аляксандр адмовіўся ад працягвання паходу на Усход. Яго армія вярнулася ў Вавілон, які стаў новай сталіцай дзяржавы.

Тут Аляксандр цяжка захварэў і ў **323 г. да н. э.** памёр. Яго палкаводцы пачалі барацьбу за ўладу, і дзяржава Аляксандра распалася на некалькі царстваў. Найбуйнейшымі з іх былі *Македонскае, Егіпецкае і Сірыйскае*.

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

♦ У сярэдзіне IV ст. да н. э. Македонія стала магутным царствам. Яе цару Філіпу II удалося падпарадкаваць Грэцыю. ♦ Сын Філіпа II Аляксандр разграміў персаў і стварыў вялікую дзяржаву ад Балканскага паўвострава да Індыі. ♦ Пасля смерці Аляксандра дзяржава падзялілі паміж сабой яго палкаводцы.

1. Назавіце прычыны ўзвышэння Македоніі ў сярэдзіне IV ст. да н. э.
2. Складзіце план пунктаў 3, 4. Прыдумайце загаловак плана. З дапамогай плана і карты раскажыце пра заваяванні Аляксандра Македонскага.
3. Якія краіны і народы ўвайшлі ў склад дзяржавы Аляксандра Македонскага? Як вы лічыце, у чым прычыны хуткага распаду дзяржавы?

Ці згодны вы з тым, што Аляксандра Македонскага называюць Вялікім? Якога чалавека, на ваш погляд, можна назваць Вялікім?

§ 11. Рэлігія старажытных грэкаў

- ?! 1.** Як называюць рэлігію, заснаваную на пакланенні шматлікім багам?
2. Што ўвасаблялі багі, якім пакланяліся вядомыя вам народы Старажытнага Усходу?

Эліны, як і іншыя народы Старажытнага Усходу, імкнуліся разгадаць грозныя і незразумелыя прыродныя з’явы, пазнаць таямнічыя сілы, якія кіруюць чалавечым жыццём. Міфы Старажытнай Грэцыі, створаныя шмат стагоддзяў назад, у цяперашні час з’яўляюцца найвялікшым культурным здабыткам чалавецтва. У якіх багоў верылі грэкі? Як шанавалі сваіх багоў?

1. Вера ў існаванне звышнатуральных сіл. У глыбокай старажытнасці грэкі верылі ў існаванне душы. Яна знаходзілася, як яны ўяўлялі, у такіх важных органах чалавека, як сэрца, печань і ныркі. У момант смерці душа пакідала чалавека і працягвала жыць у замагільным свеце — свеце ценяў. Грэкі лічылі, што душой валодаюць таксама рэкі, моры, расліны, жывёлы, камяні і іншыя прадметы.

У старажытных грэкаў існаваў культ жывёл: быка, арла, ваўка, мядзведзя. Грэкі шанавалі грыфона — міфічную крылатую істоту з тулавам ільва і галавой арла. Лічылася, што яна аб’ядноўвала ў сабе дабро і зло. Вялікую ролю ў жыцці грэкаў адыгрывала магія і варажба, вера ў прарочыя сны.

Рэлігійныя вераванні старажытных грэкаў адлюстроўвалі разуменне імі сэнсу чалавечага жыцця, добра і зла, шчасця і пакуты.

2. Багі-алімпійцы. Старажытныя грэкі лічылі, што багі жывуць на гары Алімп, таму іх называлі алімпійскімі. Яны ўяўлялі багоў у выглядзе людзей, якія жывуць адной вялікай сям’ёй. Там, на Алімпе, у раскошных палацах багі праводзілі час у бясседах за сталамі і ў забавах. Адтуль яны спускаліся на зямлю і ўмешваліся ў жыццё людзей, дапамагалі ім ці, наадварот, перашкаджалі.

▲ Багіня Гера

▲ Бог Аїд

▲ Бог Апалон

Самым галоўным бажанствам, бацькам і багоў, і людзей, быў *Зеўс*. Ён кіраваў маланкай і громам, падараваў людзям законы. Грэкі адлюстроўвалі *Зеўса* ў выглядзе ўсемагутнага цара, які сядзіць на троне са скіпетрам (жазлом) у руцэ. Жонка *Зеўса* *Гера* лічылася вярхоўнай багіняй і заступніцай сям'і.

Два браты *Зеўса* — *Пасейдон*, бог мораў і акіянаў, і *Аїд* — бог падземнага царства мёртвых. *Пасейдон* заўсёды адлюстроўваўся з трызубцам, з дапамогай якога ён паднімаў буру ў акіяне.

Асабліва шанаваліся сын *Зеўса* *Апалон* — бог святла, заступнік мастацтва і паэзіі. У Дэльфах быў пабудаваны храм *Апалона* з аракулам. *Аракулам* называліся свяшчэнныя месцы, дзе людзі даведваліся ад жрацоў пра задумы багоў. У Грэцыі было шмат аракулаў. Але ніводны з іх не мог параўнацца са славай і аўтарытэтам *Дэльфійскага*.

Сястра *Зеўса* — багіня земляробства *Дэметра* навучыла людзей вырошчваць хлеб. Грэчаскія воіны маліліся суроваму

с. 195–196

▲ Бог вайны Арэс

богу вайны *Арэсу*, кавалі — богу-працаўніку *Гефесту*, а гандляры — хітраму і вынаходліваму *Гермесу*.

Вялікай любоўю карысталася дачка Зеўса *Афіна* — багіня мудрасці і заступніца гарадоў. У яе гонар грэкі назвалі горад Афіны. Багіню часта адлюстроўвалі ў ваенных даспехах і з савой — сімвалам мудрасці. Багіня каханьня і прыгажосці *Афрадыта* таксама лічылася дачкой Зеўса.

Акрамя алімпійскіх багоў, грэкамі шанаваліся шмат якія іншыя божаствы: багіня перамогі *Ніка*, бог сонца *Геліяс*, багіні месяца, дня, світаньня, ночы, вятроў.

3. Культ, або шанаванне, багоў. У гонар сваіх багоў старажытныя грэкі будавалі храмы і ставілі статуі. Тэрыторыя храма лічылася свяшчэннай і недатыкальнай. У храмах людзі захоўвалі свае каштоўнасці. Самым знакамітым у Старажытнай Грэцыі быў храм Зеўса ў горадзе Алімпія на поўдні Грэцыі.

Грэкі імкнуліся не ўгнявіць багоў. Яны строга выконвалі ўстаноўленыя абрады — узносілі малітвы і рабілі ахвярапрынашэнні. На ахвярным алтары распальвалі свяшчэнны агонь. У агонь лілі віно, алей, мёд або малако. У асабліва важных выпадках у ахвяру прыносілі жывёл. У агонь — у дар богу — кідаліся толькі асобныя часткі жывёлы.

Усё астатняе з’ядалі ўдзельнікі ахвярапрынашэння. Для самых бедных людзей гэта была адзіная магчымасць паласавацца мясам. Грэкі ўспрыма-

◀ Храм Зеўса ў Алімпіі. Рэканструкцыя

лі ахвярапрынашэнні як агульную, сяброўскую трапезу людзей і багоў.

4. Рэлігійныя святы. У гонар багоў арганізоўваліся святы і ўрачыстасці. У гэты час да культавых месцаў сцякалася мноства людзей. Існавалі святы ў гонар якога-небудзь аднаго бога або шматлікіх багоў. У Афінах праводзіліся ўрачыстасці, прысвечаныя багіні Афінэ. У Алімпіі спраўляліся агульнагрэчаскія святы ў гонар Зеўса. Асаблівае месца займала свята *Дыянісіі*, якое праводзілася ў гонар бога ўрадлівасці, вінаграду і віна Дыяніса.

Акрамя ахвярапрынашэнняў, кожнае свята суправаджалася танцамі, праходзілі музычныя спектаклі і спартыўныя спаборніцтвы. Людзі верылі, што такім чынам яны ўстанаўлівалі сувязь з самімі багамі.

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

- ◆ *Старажытныя грэкі былі язычнікамі. Яны верылі ў звышнатуральныя сілы і пакланяліся мноству багоў.*
- ◆ *Асабліва грэкі вылучалі і шанавалі алімпійскіх багоў.*
- ◆ *Жыхары Грэцыі прасілі ў багоў дапамогі і падтрымкі, здзяйснялі культавыя абрады, арганізоўвалі ў іх гонар шматлікія святы.*

- ? **1.** Як ва ўяўленнях пра багоў адлюстраваліся асаблівасці прыроды і зняткі жыхароў Старажытнай Грэцыі? **2.** Чым можна растлумачыць вялікую колькасць грэчаскіх багоў? Якіх з іх асабліва вылучалі і чаму? **3.** На аснове тэксту параграфу запоўніце ў сшытку табліцу «Багі Грэцыі»:

Імёны багоў	Якія сілы сімвалізуюць, што апекваюць
-------------	---------------------------------------

4. Які храм у Грэцыі быў самым знакамітым? Чым гэта можна растлумачыць? 5. Якім чынам людзі спрабавалі ўстанавіць сувязь з багамі? Што здалася вам незвычайным у шанаванні грэчаскіх багоў?

Стварыце «візітныя карткі» грэчаскіх багоў і міфічных істот. З аднаго боку змясціце відарыс, з іншага — кароткую інфармацыю (якія сілы ўвасаблялі, сімвалы і атрыбуты). Прапануйце аднакласнікам гульню «Угадай-ка!».

ХРАМ ЗЕЎСА Ў АЛІМПІІ

У V ст. да н. э. пасля пераможнага завяршэння грэка-персідскіх войнаў архітэктар Лібон узвёў у горадзе Алімпія велічны храм Зеўса Алімпійскага. Статую Зеўса было даручана стварыць знакамітаму скульптару Фідзію. Аснова статуі выраблена з дрэва. Адкрытыя ўчасткі цела пакрыты плацінамі са слановай косткі. Адзенне зроблена з лістоў золата. Статуя вышыняй 14 м здавалася жывой.

*Якія з сямі цудаў свету вам ужо вядомыя?
Дзе яны знаходзіліся?*

§ 12. Старажытнагрэчаская школа і навуковыя веды

1. Дзе і калі быў створаны першы алфавіт? 2. Назавіце найбольш значныя навуковыя дасягненні народаў Старажытнага Усходу.

«Толькі дзякуючы адукацыі чалавек становіцца самай выдатнай і самай боскай з істот, невук жа — самае дзікае з усіх стварэнняў, што існавала на Зямлі», — лічыў старажытнагрэчаскі мысліцель Платон. Чаму і як вучылі дзяцей грэкі? Якое пісьменства выкарыстоўвалі? Які ўклад у сусветную культуру ўнеслі старажытнагрэчаскія вучоныя?

1. Пісьменства і школа. Пісьменства на аснове алфавіта ўзнікае ў Грэцыі толькі ў VIII ст. да н. э. Алфавіт складаўся з літар, якія абазначалі асобныя гукі. Шмат якія літары і сам прынцып запісу жывой мовы былі ўзяты ў фінікійцаў. Першую літару фінікійскага алфавіта «алеф» грэкі назвалі «альфа»,

Αα альфа	Ββ бэта	Γγ гама	Δδ дэльта	Εε э псілан	Ζζ дзэта	Ηη эта	Θθ тэта	
Ιι ёта	Κκ капа	Λλ лямбда	Μμ мі	Νν ні	Ξξ ксі	Οο а мікрон	Ππ пі	
Ρρ ро	Σσ сіigma	Ττ таў	Υυ і псілан	Φφ фі	Χχ хі	Ψψ псі	Ωω а мега	

▲ Грэчаскі алфавіт і надпіс на камені

☑ Якія літары беларусага пісьменства запазычаны ў грэкаў?

на пісьме яна абазначала гук «а». Другую літару — «бэт» — грэкі назвалі «бэта». Яна стала абазначаць гук «б». Адсюль і паходзіць слова алфавіт. Галоўных адрозненняў грэчаскага алфавіта і пісьма ад фінікійскага было два. Па-першае, грэкі стварылі асобныя літары для галосных, а ў фінікійцаў для галосных на пісьме сваіх літар не было. Па-другое, фінікійцы пісалі справа налева, а грэкі злева направа. Менавіта грэчаскім алфавітам і былі запісаны ўсе вядомыя нам творы старажытных грэкаў.

У Старажытнай Грэцыі пісьменных людзей было не вельмі шмат. Вучоба каштавала дорага і адбірала шмат часу. Таму вучыцца чытанню і пісьму маглі дазволіць сабе толькі багатыя людзі. Школ было няшмат, і вучыліся ў іх толькі хлопчыкі. Навучанне пачыналася з сямі гадоў з вывучэння чытання і пісьма. Пісалі металічнай палачкай на дошчачках, пакрытых воскам. Палачка для пісьма называлася *стылас*. Пасля навучання

с. 237–240

Старажытнагрэчаская школа. ▶
Фрагмент малюнка на вазе

☑ У цэнтры — настаўнік з дошчачкай для пісьма і стыласам.

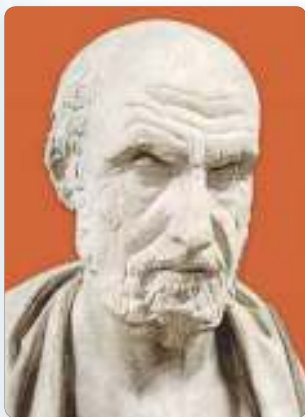

Як вы думаеце, чаму выхаванне хлопчыкаў лічылася дзяржаўнай справай, а дзяўчынак — сямейнай?

грамаце выкладалі тры прадметы: славеснасць, музыку і гімнастыку. Мэта навучання заключалася ў тым, каб вучні ведалі шмат вершаў, прыгожыя прамовы маглі дэкламаваць на памяць, былі моцнымі і ўмелі іграць на музычных інструментах.

2. Навуковыя веды. Заснавальнікам грэчаскай навукі лічыцца **Фалес** з Мілета. Яго імя стала сімвалам мудрасці. Фалес зрабіў адкрыцці ў астраноміі, матэматыцы, фізіцы.

Згодна з легендай, калі Фалес быў у Егіпце, ён уразіў фараона тым, што здолеў дакладна вызначыць вышыню піраміды. Вучоны дачакаўся моманту, калі даўжыня ценю палкі стала роўнай яе вышыні, і тады вымераў даўжыню ценю піраміды.

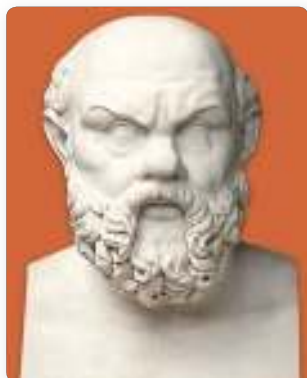
▲ «Бацька медыцыны»
Гіпакрат

Вялікі ўклад у матэматыку ўнёс **Піфагор** з вострава Самас. Яму прыпісваюць стварэнне табліцы множання. Адным з заснавальнікаў механікі стаў жыхар грэчаскіх Сіракуз **Архімэд**.

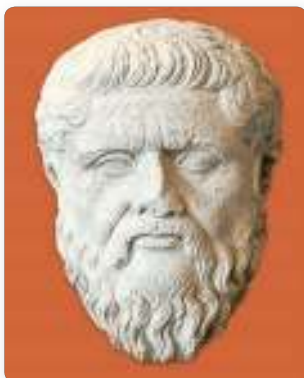
Выдатным вучоным, якога лічаць заснавальнікам еўрапейскай медыцыны, быў **Гіпакрат**. Да гэтага часу ўрачы прыносяць клятву Гіпакрата, асновай якой з'яўляецца абавязацельства дапамагаць хвораму і не шкодзіць яму.

Вядомы вучоны **Эратасфэн** першым дастаткова дакладна вылічыў памеры Зямлі. «Бацькам гісторыі» лічаць **Геродота**. У працы «Гісторыя» ён апісаў грэка-персідскія войны і адносіны грэкаў з народамі Усходу.

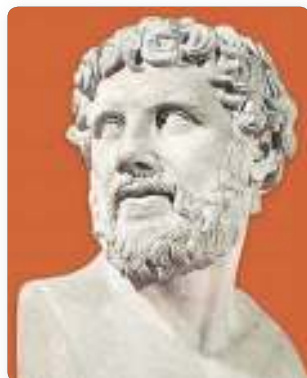
3. Грэчаскія філосафы. Асаблівае месца ў гісторыі Старажытнай Грэцыі займае **філасофія**, што ў перакладзе азначае «любоў да мудрасці». Шматлікія яе прадстаўнікі сталі

▲ Сакрат

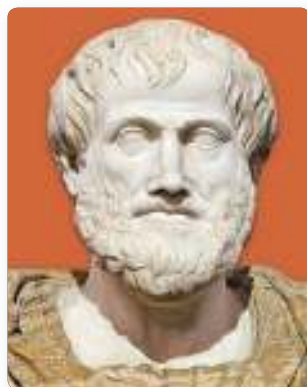
▲ Платон

▲ Дэмакрыт

сімваламі еўрапейскай думкі і вучонасці. **Сакрат** вучыў, што чалавек павінен жыць па законах добра і справядлівасці. Вучань Сакрата **Платон** стварыў школу для дарослых — «Акадэмію» і спрабаваў растлумачыць будову свету.

Дэмакрыт лічыў, што знішчыць зло і няшчасці можна шляхам набыцця ведаў. Заснавальнік школы пад назвай «Ліцэй», настаўнік Аляксандра Македонскага **Арыстоцель** з'яўляецца адным са стваральнікаў асноў сучасных навуковых ведаў.

▲ Арыстоцель

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

◆ *Старажытныя грэкі стварылі алфавіт на аснове фінікійскага пісьма. Ад грэчаскага алфавіта паходзяць шматлікія алфавіты сучаснасці.* ◆ *Грэкі зрабілі шмат навуковых адкрыццяў у астраноміі, матэматыцы, медыцыне, географіі.* ◆ *У Старажытнай Грэцыі ўзнікла і дасягнула росквіту філасофія.* ◆ *Шмат якія дасягненні старажытных грэкаў увайшлі ў скарбніцу сусветнай культуры.*

- ? **1.** У чым заключалася адрозненне грэчаскага алфавіта ад фінікійскага? Які з іх больш зручны і чаму? **2.** Чаму ў Старажытнай Грэцыі было мала адукаваных людзей? **3.** Чаму вучылі ў старажытнагрэчаскай школе? Падумайце, з якой мэтай хлопчыкаў вучылі красамоўніцкаму майстэрству. **4.** Запоўніце ў сшытку табліцу. Выпішыце імёны старажытнагрэчаскіх вучоных і раскрыйце іх уклад у скарбніцу сусветнай культуры.

АФАРИЗМЫ САКРАТА

Загавары, каб я цябе ўбачыў.

Хто хоча зрушыць свет, няхай зрушыць сябе!

Хто хоча — шукае спосаб, хто не хоча — шукае прычыну.

Выберыце афарызм, які вам найбольш спадабаўся, і напішыце невялікае сачыненне-разважанне, растлумачыўшы сэнс афарызма.

§ 13. Старажытнагрэчаскае мастацтва

- ?! **1.** Якія віды мастацтва атрымалі развіццё ў краінах Усходу? **2.** Якую ролю адыгрывала мастацтва ў жыцці народаў старажытнасці?

Гарманічныя творы старажытнагрэчаскіх архітэктараў, жывыя і непасрэдняя статуі скульптараў, вытанчаныя роспісы мастакоў не толькі перажылі стагоддзі, але і зрабілі ўплыў на ўсю наступную культуру чалавецтва. Якія дасягненні старажытнагрэчаскай культуры праславілі сваіх аўтараў?

с. 242–243

1. Знакамітыя збудаванні грэкаў. Храм — самае здзіўляючае ў грэчаскай архітэктуры. Яго галоўнай часткай з'яўляўся цэнтральны пакой, дзе стаяла статуя бога, захоўваліся свяшчэнныя рэліквіі, дарункі вернікаў. Асвятленне трапляла сюды праз дзверы або спецыяльныя адтуліны ў сценах ці даху.

Працяглыя рытуалы ў гонар бога здзяйсняліся пад дахам, паколькі тут можна было схавацца ад пякучага сонца. Уваход у свяшчэнны пакой упрыгожваўся калонамі. Калоны нярэдка вырабляліся ў форме цыліндра або ў выглядзе чалавечага цела. Калона ў выглядзе мужчынскай постаці называлася *атлантам*, у выглядзе жаночай постаці — *карыятыдай*.

Карыятады ў храме Эрэхтэён ▶
на Акропалі

Адным з самых вядомых храмаў быў афінскі Парфенон у гонар багіні Афінны, які ўваходзіў у свяшчэнны верхні горад — Акропаль. Тут жа, на Акропалі, стаяў *Эрэхтэён* — храм у гонар Афінны, Пасейдона і міфічнага цара Афін Эрэхтэя.

Славу аднаго з цудаў свету набыў храм Артэміды ў горадзе Эфесе на ўзбярэжжы Малой Азіі.

2. Скульптура. Як і ў архітэктуры, у скульптуры найвышэйшыя дасягненні былі звязаны з адлюстраваннем багоў. У адрозненне ад багоў Усходу, грэчаскія багі паказваліся ў выглядзе людзей. Статуі багоў ставіліся не толькі ў храмах, але і на гарадскіх плошчах і ў свяшчэнных гаях.

Акрамя багоў, майстру часта заказвалі статуі атлетаў, якія перамаглі ў агульнагрэчаскіх спартыўных спаборніцтвах. У адрозненне ад багоў, спартсмены заўсёды адлюстроўваліся аголенымі і практычна не саступалі багам сваім знешнім выглядам. Менавіта ў малюнку чалавечага цела грэчаскія скульптары дасягнулі найвышэйшага майстэрства.

3. Праслаўленыя скульптары Элады. Да нас дайшлі імёны некаторых выдатных старажытнагрэчаскіх скульптараў. *Фідзій* застаўся ў гісторыі дзякуючы зробленым ім статуям багоў:

▶ Палац прафсаюзаў у горадзе Мінску

- У чым вы бачыце ўплыў старажытнагрэчаскай архітэктуры на форму будынка?

▲ Афіна-Дзева,
Фідзій

▲ Гермес,
Праксіцель

▲ Дыскабол,
Міран

▲ Кап'яносец,
Паліклет

✓ Якім чынам скульптары падкрэслілі прыгажосць і веліч багоў і чалавека?

Зеўса ў Алімпіі, абвешчанага адным з цудаў свету, Афіны-Ваяўніцы на Афінскім Акрополі і Афіны-Дзевы ў храме Парфенон. **Праксіцель** стварыў выдатныя статуі Афродыты і Гермеса.

Скульптуры атлетаў зрабілі бессмяротнымі аўтара «Кап'яносеца» **Паліклета** і стваральніка «Дыскабола» **Мірана**. Іх творы перадавалі не толькі прыгажосць і дасканаласць цел атлетаў, але і іх рух.

4. Жывапіс і кераміка. Грэкі высока цанілі жывапіс. Яго сюжэтамі становіліся, як правіла, падзеі міфаў або спартыўных спаборніцтваў. Вялікай папулярнасцю карысталіся карціны пра Траянскую вайну, учынкі багоў і подзвігі герояў. Гэтыя ж сюжэты характэрны і для роспісаў на гліняных пасудзінах. Малюнкі, як правіла, былі чорнага або чырвонага колеру. Акрамя розных сюжэтаў, керамічныя роспісы змяшчалі разнастайныя арнаменты. Грэчаскія керамічныя пасу-

▲ Грэчаскія вазы

- ✓ *Вызначыце, у чым заключаецца адрозненне чырвонафігурнага і чорнафігурнага роспісу.*

дзіны карысталіся вялікім попытам за межамі Грэцыі. З часоў Аляксандра Македонскага шырокае распаўсюджанне атрымалі вырабы з каляровага шкла і самацветаў.

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

◆ *Старажытныя грэкі дасягнулі выдатных поспехаў у архітэктуры, скульптуры, жывапісе. ◆ У адлюстраваннях багоў і герояў скульптары ўвасобілі сваё ўяўленне пра прыгожае і дасканалое чалавечае цела. ◆ Грэчаская кераміка была вядомая далёка за межамі Грэцыі.*

? **1.** Апішыце асаблівасці будовы старажытнагрэчаскага храма. **2.** Якія архітэктурныя збудаванні праславілі Старажытную Грэцыю? З якой мэтай узводзіліся такія велічныя збудаванні? **3.** Каго адлюстроўвалі грэчаскія скульптары? Імёны якіх майстроў скульптуры засталіся ў памяці чалавецтва?

? Пазнаёмцеся з асноўнымі элементамі старажытнагрэчаскіх збудаванняў. Знайдзіце падобныя элементы ў сучасных будынках вашага горада. Пазнаёмце з вашымі даследаваннямі аднакласнікаў.

ХРАМ АРТЭМІДЫ ЭФЕСКАЙ

Адным з самых вядомых грэчаскіх храмаў быў храм Артэміды ў горадзе Эфесе на ўзбярэжжы Малой Азіі. Збудаванне ўпрыгожвалі 127 калон. У храме была ўстаноўлена статуя багіні Артэміды — апякункі Эфеса. Гэта другі храм Артэміды ў Эфесе. Першы быў спалены мясцовым жыхаром Герастратам, які хацеў любой цаной увекавечыць сваё імя ў гісторыі. З тых часоў выраз «герастратава слава» азначае «ганебная, сумная слава».

§ 14. Старажытнагрэчаскі тэатр і Алімпійскія гульні

?! 1. У гонар каго праводзілася свята Дыянісій? 2. Якія якасці чалавека праслаўлялі грэчаскія скульптары?

Старажытныя грэкі пакінулі нам мноства адкрыццяў, якімі мы карыстаемся да цяперашняга часу: літары грэчаскага алфавіта, імёны грэчаскага паходжання, тэатр і Алімпійскія гульні. Як быў пабудаваны і чаму вучыў грэчаскі тэатр? Чаму спартыўныя спаборніцтвы атрымалі назву Алімпійскіх? У якіх відах спаборнічалі атлеты?

с. 247–249

1. Тэатр як самае папулярнае відовішча. Старажытныя грэкі любілі праводзіць урачыстасці, звязаныя з шанаваннем багоў. Найбольшай вядомасцю карысталіся відовішчы ў час Дыянісій у Афінах. Гледачы збіраліся на схіле ўзгорка, дзе з каменю былі высечаны лавы. Унізе знаходзілася пляцоўка з шатром, у якім выканаўцы роляў пераапрааналіся. Гэты шацёр па-грэчаску называўся *скена*. Пазней яго замянілі каменным будынкам. На сцене виселі дэкарацыі, перад ёй выступалі акцёры. А ўсё збудаванне ў цэлым атрымала назву *тэатр*, што азначала «месца для відовішчаў».

Спачатку акцёры ігралі сцэны з міфаў пра Дыяніса, пазней сталі разыгрывацца і іншыя сюжэты. У першых пастаноўках

▲ Тэатр у Афінах (сучасны стан)

1 — месцы для глядачоў;
2 — архестра — пляцоўка для выступленняў; 3 — сцена

Ці адпавядаюць назвы частак тэатра іх сучасным назвам?

усе ролі іграў адзін акцёр. У далейшым выканаўцаў стала двое і нават трое. Яшчэ адной дзеючай асобай тэатральнага дзеяння быў хор, з якім акцёр размаўляў.

Акцёры маглі проста весці гутарку, спяваць, але часцей чыталі вершы. Хор заўсёды толькі спяваў. Акцёры насілі маскі, па якіх глядач пазнаваў персанаж, што паказваўся. Усе ролі выконваліся толькі мужчынамі.

2. Трагедыі і камедыі. На спектаклях, прысвечаных Дыянісу, акцёры апраналіся ў казліныя шкуры, паказваючы спадарожнікаў бога — сатыраў. Яны спявалі ў яго гонар песні. Так з’явілася слова

Білеты на спектакль ▶

У Афінах пры Перыкле беднякі наведвалі тэатр бясплатна.

▲ Маскі акцёраў

Якіх па характары герояў паказвалі акцёры ў гэтых масках?

Чаму сёння сімвалам тэатральнага мастацтва лічацца вясёлая і сумная маскі?

трагедыя, што ў перакладзе са старажытнагрэчаскага азначае «песня казлоў». Трагедыя заўсёды мела сумны сюжэт і прымушала задумвацца пра тое, што для чалавека было асабліва важным.

Да кожнага вялікага свята рыхтавалася, як мінімум, чатыры новыя пастаноўкі: тры трагедыі і адна п'еса, якая выклікала смех. Называлася такая пастаноўка **камедыя**.

3. Знакамітыя старажытнагрэчаскія драматургі. Самымі вядомымі аўтарамі Старажытнай Грэцыі былі Эсхіл, Сафокл, Эўрыпід і Арыстафан.

Эсхіл першым увёў у пастаноўку другога акцёра. Двое акцёраў ужо маглі падаць сюжэт не толькі як апавяданне, але і як дзеянне, якое называлася драмай. У сваіх трагедыях Эсхіл першым стаў выкарыстоўваць дэкарацыі, якія дапоўнілі маскі.

Сафокл быў вядомы сваімі трагедыямі, прысвечанымі сюжэтам пра герояў мінулага. Ён напісаў больш за 120 п'ес. Іх галоўная думка заключалася ў тым, што чалавек, нягледзячы на ўсе намаганні, бяссільны супраць свайго лёсу.

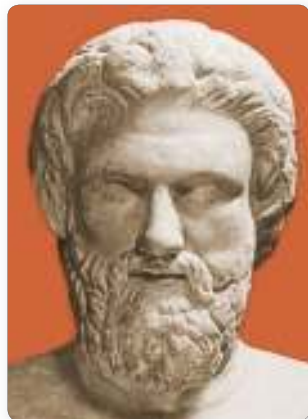
Эўрыпід, у адрозненне ад іншых аўтараў, пад выглядам герояў вядомых міфаў паказваў сваіх сучаснікаў, звычайных

людзей. Яго п'есы — гэта разважанні пра тое, што такое багі і што важнейшае — сіла ці праўда.

Арыстафан лічыўся лепшым з аўтараў камедый. Ён высмейваў прагнасць, дурасць, фанабэрыю, бяздзейнасць, прыхільнасць да пустой балбатні. Яго крытыцы падвяргаліся як простыя людзі, так і філосафы, паэты, значныя палітычныя дзеячы.

4. Алімпійскія гульні. Адным з самых вядомых свят у Старажытнай Грэцыі былі ўрачыстасці ў гонар Зеўса ў Алімпіі. Таму яны атрымалі назву «Алімпійскія гульні».

Згодна з паданнем, першыя Алімпійскія гульні прайшлі ў 776 г. да н. э. З тых часоў гульні праводзіліся адзін раз кожныя чатыры гады. На ўрачыстасці з'язджаліся людзі з усёй Грэцыі. На Алімпійскія гульні дапускаліся толькі грамадзяне. Варварам доступ быў катэгарычна забаронены. На час правядзення гульняў аб'яўляўся ўсеагульны мір. Хто парушаў яго, таго каралі.

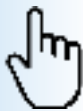

▲ «Бацька камедыі»
Арыстафан

▲ Грэчаскія атлеты

- Выкарыстоўваючы тэкст параграфу, вызначыце, якія віды спорнага адлюстраваны на старажытнагрэчаскіх вазях.

Галоўнымі падзеямі гульняў былі спартыўныя спаборніцтвы. Атлеты спаборнічалі ў бегу, скачках, кіданні кап'я і дыска, барацьбе і гонках на калясніцах. Пераможцаў узнагароджвалі вянкамі, ім ставілі статуі.

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

♦ *Старажытная Грэцыя з'яўляецца радзімай тэатра. Тут узніклі першыя трагедыі і камедыі, у якіх галоўнае месца адводзілася не багам, а людзям.* ♦ *Алімпійскія гульні, заснаваныя грэкамі, былі святам здаровага цела і духу.*

- ❓ 1. Раствлумачце, якім чынам стварэнне тэатра звязана з культуам бога Дыяніса. 2. Назавіце адрозненні старажытнагрэчаскага тэатра ад сучаснага. 3. У Старажытнай Грэцыі тэатр называлі «школай для дарослых», а аўтараў трагедыі — «правадырамі мудрасці». Чаму вучыў тэатр? 4. За што аўтары трагедыі і камедыі заслужылі павагу і прызнанне суграмадзян? 5. Колькі гадоў назад зарадзіліся Алімпійскія гульні? Параўнайце старажытнагрэчаскія і сучасныя гульні. Крытэрыі для параўнання абмяркуйце з настаўнікам. 6. Падумайце, дзе грэкам магло спатрэбіцца валоданне асноўнымі відамі спорту.

Даведайцеся пра самыя цікавыя факты і праслаўленых чэмпіёнаў у гісторыі Алімпійскіх гульняў у Старажытнай Грэцыі. Раскажыце аднакласнікам пра вашы маленькія адкрыцці.

§ 15. Паўсядзённае жыццё старажытных грэкаў

- ?! 1. Што такое поліс? 2. Хто такія грамадзяне? Якімі правамі і абавязкамі яны валодалі?

«Гонар бясцэнны, і радасць таму, у каго ён ёсць». «Гультайства ў юнацтве — беднасць у старасці». Такія мудрыя парады давалі старажытныя грэкі сваім дзецям. А як ставіліся грэкі да грамадскіх абавязкаў? Як быў арганізаваны іх побыт? Дзе жылі, як харчаваліся і апраналіся?

1. Жыццё ў горадзе-полісе. Вы ўжо ведаеце, што ў Старажытнай Грэцыі існавала мноства гарадоў-дзяржаў — полісаў. Усе хлопчыкі, якія нарадзіліся ў сем'ях грамадзян, пры

▲ Агара. Гравюра XIX ст.

- ✓ Слова «агара» са старажытнагрэчаскага перакладаецца як «збіраць, склікаць».
- ✓ Афіняне лічылі, што грамадзянін, які не ўдзельнічаў у грамадскім жыцці, бескарысны для дзяржавы. А як думаеце вы?

дасягненні паўналецця становіліся грамадзянамі поліса. Грамадзянства давала чалавеку права валодаць маёмасцю, удзельнічаць у кіраванні дзяржавай.

Важнейшыя дзяржаўныя пытанні грамадзяне ўвесь час абмяркоўвалі і вырашалі сумесна. Для гэтага патрабавалася шмат часу праводзіць разам. Менавіта таму ў грэчаскіх гарадах меліся грамадскія месцы, дзе грамадзяне маглі сустракацца. Сумесныя сустрэчы спрыялі згуртаванасці грамадзян, агульнасці іх інтарэсаў.

Успомніце, якую ролю адыгрывалі Акропаль і агара ў жыцці афінян.

Самымі важнымі месцамі ў горадзе былі акропаль і агара са шматлікімі велічнымі грамадскімі будынкамі. Улады клапаціліся пра

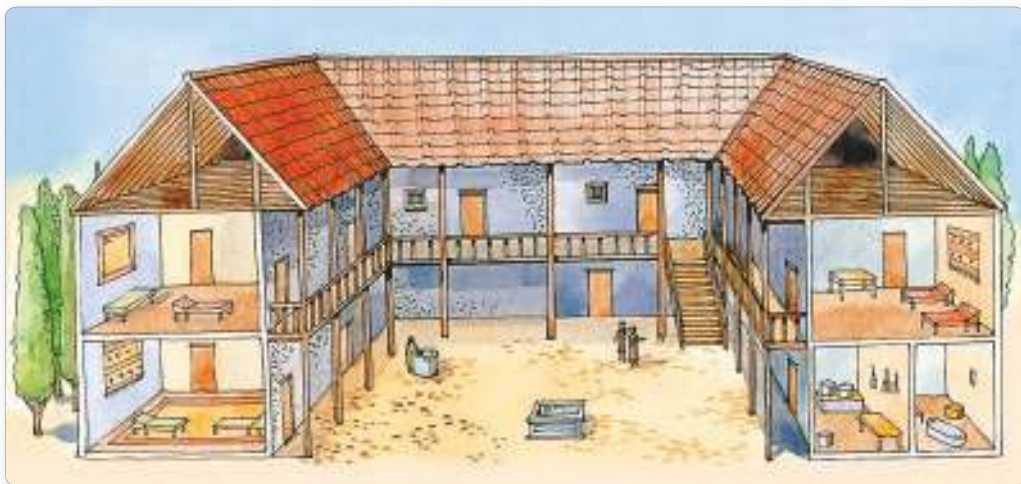
прыгажосць і пышнасць грамадскіх будынкаў. Бо яны былі сімвалам магутнасці кожнага горада. Яркім прыкладам велічы Афін служыць Акропаль. Да гэтага часу ён узвышаецца над горадам, нагадваючы пра старажытныя карані еўрапейскай культуры.

с. 256–258

2. Жыллё і побыт. Калі грамадскія будынкi былі адкрыты для ўсіх, то грэчаскі дом з'яўляўся замкнутым светам прыватнага жыцця. Жыллё ўяўляла сабой некалькі пабудоў, акружаных глухой сцяной. У цэнтры знаходзіўся ўнутраны двор, часта з басейнам. Вокны ніколі не выходзілі на вуліцу. У кожным доме ў спецыяльным памяшканні ўвесь час гарэў у ачагу агонь. Ён быў прысвечаны багіні *Гэстыі* — апякунцы дома і сямейнага шчасця.

▲ Старажытнагрэчаскі дом у разрэзе. Сучасны малюнак

- ✓ Выкарыстоўваючы малюнак і тэкст параграфу, складзіце апавяданне пра ўладкаванне грэчаскага дома.

Дамы будаваліся з каменю ці з цэглы-сырца. Ноччу дом асвятлялі невялікія гліняныя лампы, а ў багачоў — вялікія металічныя падстаўкі з падпаленым алеем. Жылыя пабудовы размяшчаліся скучана. Вуліцы былі вузкія, забытаныя і без асвятлення. Багатыя людзі імкнуліся жыць за горадам.

Сцены жылых памяшканняў у багатых дамах абавязкова фарбавалі. Грэкі асабліва любілі сіні і чырвоны колеры, а таксама розныя арнаменты. У багатых дамах на падлозе выкладвалі ўзоры з рознакаляровых камянёў.

3. Харчаванне і адзенне. Паўсядзённая ежа грэкаў была вельмі простай. Раніцай перад працай проста размочвалі сухі хлеб у вадзе ці казіным малаку. Днём елі ячменныя лепёшкі з казіным ці авечым сырам і дабаўлялі да гэтага некалькі алівак. Толькі вечарам ежа была больш грунтоўнай: ячная каша або агародніна з рыбай. Рыбу спажывалі ў вялікіх колькасцях. А вось мяса авечак, коз ці быкоў было сапраўдным ласункам, які елі толькі на святы.

У бітве пры Платэях грэкі разграмілі персідскую армію. Яны захапілі багаты шацёр правадыра персаў. Кіраўнік грэчаскага войска, убачыўшы ежу персідскага палкаводца, засмяяўся і сказаў: «Эліны, я запрасіў вас для таго, каб даказаць вам неразумнасць персаў. У іх такі багаты стол, а яны прыйшлі адабраць у нас нашу бедную ежу».

▲ Грэчаская сям'я. Малюнак на вазе

▲ Адзенне старажытных грэкаў.
Рэканструкцыя

Для адзення старажытных грэкі выкарыстоўвалі шырокія кавалкі тканін, якія абгортвалі вакол цела і зашпільвалі спецыяльнымі засцёжкамі. Жаночае адзенне было даўжынёй да пяці, а мужчынскае дасягала каленяў. Адзенне было з воўны або з лёну.

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

◆ *Грэкі надавалі вялікае значэнне ўдзелу ў грамадскім жыцці поліса.* ◆ *Побыт, жыллё, харчаванне і адзенне старажытных грэкаў былі простымі і няхітрымі.*

- ❓ **1.** Прыдумайце свае назвы для параграфа. Складзіце прасты план параграфа. **2.** Дзе і чаму грамадзяне Грэцыі любілі праводзіць час? **3.** Чаму багатыя людзі лічылі за лепшае жыць за горадам? Чым іх дамы адрозніваліся ад жылля бедных людзей? **4.** Знайдзіце ў тэксце параграфа сказы, якія даказваюць, што грэкі былі пераборлівыя ў харчаванні і адзенні. **5.** Складзіце апавяданне ад першай асобы «Адзін дзень з жыцця афінскага рамесніка». Максімальна выкарыстоўвайце матэрыял параграфа.

§ 16. Эліністычная культура

- ?! **1.** Якія тэрыторыі ўваходзілі ў склад дзяржавы Аляксандра Македонскага? **2.** Якія з сямі цудаў свету вам вядомыя? Кім яны створаны і дзе знаходзіліся?

Аляксандр Македонскі марыў аб'яднаць Запад і Усход, розныя рэлігіі і культуры, каб «эліны і варвары не адрозніваліся паміж сабой ні па плашчах, ні па шчытах». Які быў вынік гэтага аб'яднання? Што дала свету новая культура, якая з'явілася на абшарах дзяржавы Аляксандра Македонскага?

1. Узнікненне эліністычнай культуры. У выніку заваяванняў Аляксандра Македонскага была створана вялізная дзяржава ад Грэцыі да Індыі. У склад дзяржаў, якія ўтварыліся пасля яе распаду, увайшлі землі з найстаражытнейшай, шматвяковай культурай. Гэта былі Малая Азія, Сірыя, Фінікія, Палестына, Егіпет, Месапатамія, Іран.

Егіпецкі сфінкс і антычная калона ▶
як сімвалы эліністычнай культуры

У гэтых землях военачальнікі Аляксандра абвясцілі сябе царамі. Яны самі ўстанаўлівалі законы і перадавалі ўладу па спадчыне.

Новыя дзяржавы былі змацаваны не толькі ваеннай сілай. Заваяваныя народы сталі прымаць грэчаскія звычаі і дасягненні. Старажытнагрэчаская мова стала агульнай мовай для насельніцтва гэтых краін. Грэчаская культура ўсё больш перапляталася з мясцовымі традыцыямі, з культурай заваяваных народаў. Так узнікла *эліністычная культура*, якая з часам дасягнула небывалага росквіту.

2. Александрыя Егіпецкая. Сімвалам велічы старажытнагрэчаскай цывілізацыі стала будаўніцтва новага горада — Александрыі Егіпецкай. Горад быў заснаваны Аляксандрам Македонскім і названы ў яго гонар. Ён адрозніваўся ад старых цесных грэчаскіх гарадоў і стаў прыкладам для будучых. Александрыя была распланавана на шырокай раўніне каля мора. У цэнтры на скрыжаванні праспектаў размяшчалася вялікая плошча. У горадзе было шмат паркаў і зелені. Тут збудавалі водаправод. Свежы марскі вецер свабодна прадзімаў прамыя вуліцы, выносячы духату. Гэта перашкаджала ўзнікненню хвароб і эпідэмій у шматлюдным горадзе.

Александрыя была таксама буйным гандлёвым цэнтрам эліністычнага свету.

3. Эліністычная навука. Эліністычныя манархі спрыялі развіццю навук. Так, кіраўнікі Александрыі запрашалі да свайго двара вядомых вучоных. Яны шчодро ўзнагароджвалі іх і вызвалілі ад падаткаў. Александрыя стала найбуйнейшым навуковым цэнтрам.

◀ Так мог выглядаць «Дом муз»

☑ У якім значэнні сэння выкарыстоўваецца слова «музей»?

У Александрыі быў адкрыты *Музеён*. Яго назву можна перакласці як «Дом муз». Ён быў прысвечаны музам — апыкункам розных ведаў і мастацтваў. Музеён стаў цэнтрам навукі

і культуры. Тут знаходзіліся лабараторыі для вучоных, заапарк і батанічны сад, у бібліятэцы было сабрана больш за паўмільёна рукапісных кніг. Ад яго назвы паходзіць слова *музей*. У Музеёне працавалі выдатныя вучоныя з розных краін.

Астраномы змаглі стварыць дзіўныя механізмы для вывучэння сонечных зацьменняў. Яны даказвалі, што Зямля — шар.

Медыкі апісалі нервовую сістэму чалавека. У Музеёне некаторы час працаваў Архімед — выдатны матэматык, фізік, вынаходнік шмат якіх механізмаў.

4. Цуды Старажытнага свету. У эліністычнай культуры ўзнікла ўяўленне пра сем цудаў свету. Так грэкі сталі называць самыя выдатныя творы чалавецтва, вядомыя ў той час.

У Александрыі на востраве Фарос быў пабудаваны маяк вышынёй больш за 120 м. Ноччу на яго вяршыні ўвесь час гарэў агонь. Праз сістэму адпаліраваных бронзавых люстэркаў ён даваў моцны прамень святла. Гэта святло было бачна за 80 км ад берага, паказваючы ка-

◀ Выява Архімеда на сучасным медалі

☑ Медаль уручаецца за выдатныя заслугі вучоным-матэматыкам.

▲ Фароскі маяк. Гравюра XIX ст.

▲ Калос Радоскі. Рэканструкцыя

раблям шлях у гавань багатага горада. Грэкі назвалі маяк адным з сямі цудаў свету. *Фароскі маяк* выкарыстоўвалі больш за паўтары тысячы гадоў. Калі ён пацярпеў ад землетрасення, яго разабралі.

На востраве Родас была пабудавана вялізная 36-метровая статуя бога сонца Геліяса. Яе здалёку бачылі мараплаўцы. Таму яна атрымала назву *Калос Радоскі*.

Пышную *грабніцу цара Майсола* ў Галікарнасе ўпрыгожвалі шматлікія скульптуры. Пераймаючы яе прыгажосць і велічнасць, правіцелі іншых дзяржаў таксама сталі будаваць сабе пахавальныя збудаванні — маўзалеі.

У спіс сямі цудаў свету грэкі ўключылі не толькі створаныя імі знакамітыя творы. Само ўяўленне аб гэтых цудах паказвае ўзаемаўплыў антычнай і старажытнаўсходняй культуры.

▲ Галікарнаскі маўзалеі.
Рэканструкцыя

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

♦ *Аляксандр Македонскі аб'яднаў антычную Грэцыю, краіны Пярэдняй Азіі і Егіпет у адну эліністычную цывілізацыю.* ♦ *Цэнтрам эліністычнай культуры стаў горад Александрыя, дзе працавалі выдатныя вучоныя старажытнасці.* ♦ *Эліністычная культура зрабіла вялікі ўплыў на суседнія народы. Яна стала ўзорам для далейшага развіцця еўрапейскай культуры.*

1. Якія наступствы для развіцця культуры мелі паходы Аляксандра Македонскага на Усход? Сфармулюйце азначэнне паняцця эліністычная культура. 2. Чым адрознівалася Александрыя ад грэчаскіх гарадоў? Чаму атрымала такую назву? 3. Які ўклад у навуку ўнеслі вучоныя Мусеёна? 4. Назавіце сем цудаў Старажытнага свету. Ці ўсе яны створаны старажытнымі грэкамі? Даведайцеся, што сёння называюць восьмым цудам свету.

«Архімедаў вінт», «закон Архімеда», «кіпцюр Архімеда», «лік Архімеда». Што абазначаюць гэтыя паняцці? Якія яшчэ аб'екты названыя ў гонар старажытнагрэчаскага вучонага?

АЛЕКСАНДРЫЙСКАЯ БІБЛІЯТЭКА

Правіцелі дынастыі Пталямеяў, якія кіравалі ў Егіпце, стварылі пры Мусеёне навуковую бібліятэку. У ёй захоўваліся папірусныя скруткі, якія Пталямеі збіралі, не шкадуючы ні грошай, ні намаганняў. Адзін з цароў загадаў, каб усе чужаземцы, якія прыбываюць у Александрыю, паказвалі наяўныя ў іх кнігі. Калі ў бібліятэцы такіх кніг не было, іх забіралі, рабілі копіі і гэтыя копіі вярталі. Часам не грэбавалі падманам. Адзін з Пталямеяў пад заклад у велічэзную суму (каля 500 кг серабра) атрымаў з Афін арыгіналы трагедыі Эсхіла, Сафокла і Эўрыпіда, але вярнуў толькі копіі, утрымаўшы арыгіналы ў Александрыйскай бібліятэцы. Заклад так і застаўся ў афінян.

Якая знакамітая бібліятэка старажытнасці магла параўнацца з Александрыйскай?

Абагульненне да раздзела «Старажытная Грэцыя»

У канцы III тысячагоддзя да н. э. узнікла першая цывілізацыя ў Еўропе з цэнтрам на Крыце. У XV—XIII стст. да н. э. на тэрыторыі мацерыковай Грэцыі існавала Мікенская цывілізацыя. Уварванне дарыйцаў у канцы XII ст. да н. э. адкінула грэчаскае грамадства ў першабытнасць. І толькі з VIII ст. да н. э. у Грэцыі ўтварыліся сотні гарадоў-дзяржаў — полісаў. Землеўладальнікі поліса з’яўляліся паўнапраўнымі грамадзянамі. Яны, удзельнічаючы ў Народным сходзе, вырашалі лёс свайго горада-дзяржавы. Але ў полісах былі і абяздоленыя — рабы, якіх не лічылі людзьмі. У VIII—VI стст. да н. э. грэкі, утвараючы калоніі, рассяліліся на ўзбярэжжах Міжземнага і Чорнага мораў.

Росквіт элінскай цывілізацыі належыць да V—IV стст. да н. э., калі Афіны сталі цэнтрам грэчаскай культуры і самай праслаўленай у свеце дэмакратыяй.

Завяршальны этап гісторыі старажытных грэкаў звязаны з узвышэннем Македоніі і заваявальнымі паходамі Аляксандра Македонскага. Вялікі палкаводзец марыў пра злучэнне шляху развіцця Захаду і Усходу. Але пасля яго смерці створаная ім сусветная дзяржава распалася.

Практычны занятак

I. Работа са стужкай часу.

Начарціце стужку часу. Адзначце на ёй падзеі, пералічаныя ў заданнях. Выканайце разлікі.

1. Вызначыце, што адбылося раней і на колькі: гібель Троі або падзенне Ніневіі.

2. Колькі гадоў працягваліся паходы Аляксандра Македонскага? Хто быў яго сучаснікам у краінах Усходу?

3. Палічыце, колькі гадоў прайшло ад перамогі грэкаў у войнах з персамі да пачатку Пелапанэскай вайны.

4. Апошнія Алімпійскія гульні старажытнасці адбыліся ў 393 г., пасля чаго былі забаронены рымскім імператарам Феадосіем. Колькі гадоў працягваліся Алімпійскія гульні? Колькі гульняў за гэты час адбылося?

II. Растлумачце прычыны і наступствы найважнейшых падзей у гісторыі Старажытнай Грэцыі: Вялікай грэчаскай каланізацыі; грэка-персідскіх войнаў; Пелапанэскай вайны; паходаў Аляксандра Македонскага.

III. Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, падрыхтуйце паведамленне і прэзентацыю (5—6 слайдаў) пра выдатнага дзеяча Старажытнай Грэцыі.

IV. Запоўніце параўнальную табліцу.

Пытанні для параўнання	Афіны	Спарта
Склад насельніцтва		
Асноўныя заняткі насельніцтва		
Кіраванне		
Дасягненні		

Абмяркуйце вынікі з аднакласнікамі. Зрабіце вывады пра падабенствы і адрозненні.

V. Творчыя заданні.

Выканайце адно з заданняў на выбар і прадэманструйце яго аднакласнікам.

1. Стварыце крыжаванку па тэме «Старажытная Грэцыя», выкарыстоўваючы толькі: а) імёны; б) паняцці; в) дасягненні культуры.

2. Намалуйце картасхему месцазнаходжання сямі цудаў свету. Правядзіце віртуальную экскурсію, раскажыце пра кожны помнік.

3. Складзіце план Афінскага Акропаля і правядзіце віртуальную экскурсію. Раскажыце пра яго выдатныя мясціны.

4. Ад імя афіняніна, які жыў у часы Перыкла, складзіце прамову-праслаўленне роднага горада.

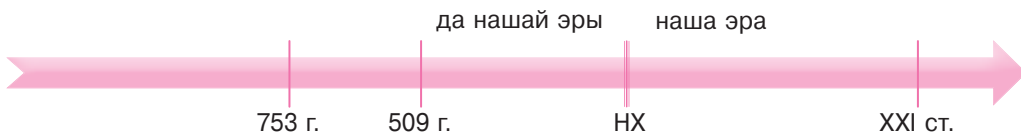

Раздзел 2

СТАРАЖЫТНЫ РЫМ

Праекты і даследаванні

◆ Горад на сямі ўзгорках. ◆ Рымскае права. ◆ Юліянскі каляндар. ◆ Школа ў Старажытным Рыме. ◆ Сем цудаў рымскай архітэктуры. ◆ Крылатыя выразы з Бібліі. ◆ Уклад рымскай цывілізацыі ў сусветную культуру.

§ 17. Легендарны пачатак Рыма

?! **1.** Найбуйнейшыя дзяржавы старажытнасці і іх сталіцы. **2.** Калі адбылася Траянская вайна? Чым яна скончылася? **3.** Якой уладай валодалі правіцелі Старажытнага Усходу?

Рымляне лічылі сябе нашчадкамі траянскага героя Энея. У час Траянскай вайны ён абараняў родны горад ад ахейцаў. Эней са сваімі таварышамі паспеў пакінуць ахопленую пажарам Трою. Праз сем гадоў траянцы высадзіліся каля вусця Тыбра і атабарыліся тут. Як і калі быў заснаваны Рым? Як было пабудавана грамадства і кіраванне ў Рыме?

1. Прырода і насельніцтва Італіі. Італія размешчана на *Апенінскім паўвостраве* ў спрыяльных прыродных умовах. З трох бакоў яго абмываюць цёплыя воды Міжземнага мора. Ад халодных паўночных вятроў ахоўваюць высокія Альпійскія горы. Уздоўж усяго паўвострава цягнецца невысокі горны хрыбет — *Апеніны*. Апенінскія горы багатыя на карысныя

● **этрускі** Пляменьы, якія насялялі Апенінскі паўвостраў
● **лаціны** Пляменьы, якія насялялі Апенінскі паўвостраў
● **самніты** Пляменьы, якія насялялі Апенінскі паўвостраў
● **луканы** Пляменьы, якія насялялі Апенінскі паўвостраў
● **брутыі** Пляменьы, якія насялялі Апенінскі паўвостраў
● **сіканы** Пляменьы, якія насялялі Апенінскі паўвостраў
● **Карфаген** Пляменьы, якія насялялі Апенінскі паўвостраў
● **РЫМ** Сталіца лацінаў і сабінаў

▲ **Старажытная Італія**
 Апішыце месцазнаходжанне Рыма.
 Назавіце пляменьы, якія насялялі Апенінскі паўвостраў.

выкапні і будаўнічы камень. Каля падножжа Апенін ляжаць урадлівыя даліны і раўніны, зручныя для земляробства і жывёлагадоўлі. На невысокіх узгорках пад гарачым сонцам выпяваюць вінаград, апельсіны, лімоны, міндаль, гранаты. З прычыны наяўнасці вялікай колькасці жывёлы на паўвостраве старажытныя грэкі назвалі яго Італіяй — «краінай цялят».

У далёкай старажытнасці Італію насяляла шмат плямёнаў, якія гаварылі на розных мовах. Самыя шматлікія — *этрускі*. Яны былі выдатнымі земляробамі, умелымі майстрамі і вопытнымі мараплаўцамі. Этрускі стварылі шмат гарадоў-дзяржаў на чале з царамі, якіх выбіралі са знаці.

У ніжнім цячэнні ракі Тыбр жыло племя *лацінаў*. Лаціны шмат што запазычылі ў этрускаў у ваеннай справе, рэлігіі, будове дзяржавы, побыце і адзенні. Менавіта лаціны маюць прамое дачыненне да заснавання горада Рыма.

2. Ромул — заснавальнік Рыма. Горад Рым — адзін з найстаражытнейшых гарадоў свету. Яго называюць «вечным горадам». Ніхто не ведае дакладна, калі ён быў заснаваны.

▲ Рымскія ўзгоркі

У чым заключаюцца перавагі месцазнаходжання Рыма?

с. 264–266

Захаваліся толькі легенды. Паводле адной з іх горад быў заснаваны нашчадкам траянскага героя Энея — *Ромулам* у **753 г. да н. э.** Ромул стаў першым рымскім царом.

«Вечны горад» размешчаны на сямі ўзгорках. Два га-лоўныя ўзгоркі — *Палацін* і *Капітолій*. На ўзгорку Палацін пасяліўся Ромул, а таксама знатныя і багатыя людзі. Пасля Ромула тут заўсёды жылі рымскія цары, а пазней рымскія імператары. На Капітоліі рымляне пабудавалі храмы багам.

Паміж узгоркамі было вялікае балота. Першыя пасяленцы асушылі яго і на гэтым месцы пабудавалі кірмашовую плошчу — форум. Да нашых дзён захаваўся падземны канал для адводу падземных вод у раку Тыбр.

3. Патрыцыі і плебеі. У далёкім мінулым рымскае насельніцтва жыло вялікімі сем'ямі. Палатыні яны называліся «фаміліямі». На чале кожнай такой сям'і стаяў правадыр — *пáтар* (бацька). Члены адной сям'і разам апрацоўвалі палі і насілі імя свайго агульнага продка. Усе сем'і аб'ядноўваліся ў рымскую абшчыну, каб абараняцца ад ворагаў. Паўнапраўныя члены рымскай абшчыны прымалі важныя рашэнні на *народных сходах*.

З часам нашчадкі першых пасяленцаў сталі называць сябе *патрыцыямі*, гэта значыць «нашчадкамі бацькоў». Спачатку патрыцыі працавалі разам са сваімі слугамі і рабамі ў полі

Што агульнае і ў чым заключаюцца адрозненні ў становішчы патрыцыяў і плебеяў у Рыме і арыстакратаў і дэма-су ў Грэцыі да прыняцця зако-наў Салона?

і дома. Рабы лічыліся членамі сям'і і нярэдка сядзелі за адным абедзеным сталом з гаспадарамі.

Паступова патрыцыі склалі рымскую арыстакратыю. Тыя ж свабодныя рымляне, чые продкі не

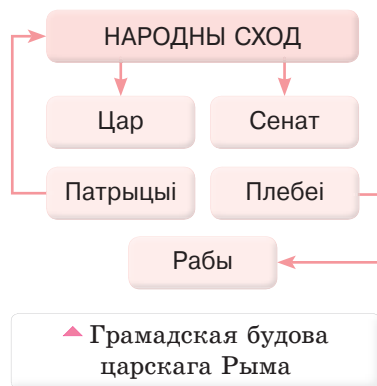
былі першымі пасяленцамі, не мелі шмат якіх грамадзянскіх правоў і не дапускаліся да кіравання дзяржавай. Іх называлі *плебэямі*. У іх былі свае невялікія надзелы зямлі. За нявыплату абавязкаў плебеяў маглі прадаць у рабства. Багатыя

сярод плебеяў сустракаліся рэдка. У той жа час патрыцыі і плебеі сумесна выступалі супраць ворага.

4. Рымскія цары. Звяржэнне царскай улады. Вярхоўнай уладай у найстаражытнейшым Рыме валодаў цар. Але яго ўлада не была спадчынай. Цара выбіраў рымскі народ. І цар кіраваў, абапіраючыся на савет старэйшын — *сенат*, які стаў важным органам дзяржаўнага кіравання.

Паводле падання ў Рыме змянілася 7 цароў. Тры апошнія з іх былі этрускамі. Адзін з іх — *Сервій Тулій* — правёў важную рэформу. Ён падзяліў усіх рымлян на пяць груп у залежнасці ад багацця. З гэтага часу для рымлян усё большае значэнне набывала багацце, а не знатнае паходжанне. Багатыя плебеі атрымалі права галасаваць на Народным сходзе.

У **509 г. да н. э.** рымляне паўсталі супраць апошняга, сёмага, цара *Тарквінія Гордага*. Народ выгнаў яго за тое, што ён быў жорсткім тыранам і парушаў рымскія законы. Так скончыўся ў Рыме царскі перыяд.

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

◆ Цывілізацыя Старажытнага Рыма ўзнікла на Апенінскім паўвостраве. ◆ Легендарным заснавальнікам Рыма быў Ромул з племені лацінаў. ◆ Рымскае грамадства падзялялася на патрыцыяў і плебеяў. ◆ Да 509 г. да н. э. Рымам кіравалі цары, сенат і Народны сход.

- ❓ 1. Параўнайце прыродныя ўмовы Грэцыі і Рыма. Дзе, на ваш погляд, былі больш спрыяльныя ўмовы для жыцця людзей? 2. Дзе і калі быў заснаваны «вечны горад»? Якія асаблівасці яго месцазнаходжання? 3. У чым заключалася адрозненне ў становішчы патрыцыяў і плебеяў у Старажыт-

ным Рыме? **4.** З дапамогай тэксту параграфа і схемы дакажыце, што ўлада цара ў Рыме і правіцеляў дзяржаў Старажытнага Усходу значна адрознівалася. **5.** Рымляне вялі лічэнне гадоў ад заснавання горада. У якім годзе паводле рымскага летазлічэння выгналі апошняга цара?

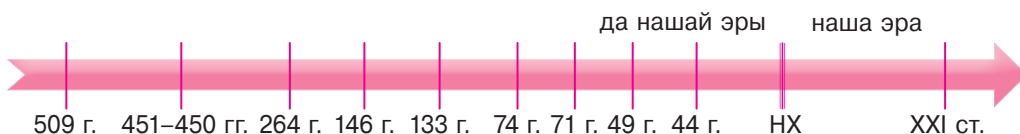

ЛЕГЕНДА ПРА ЗАСНАВАННЕ РЫМА (Паводле Плутарха)

Па волі бога Марса жрыца нарадзіла на свет дваінят Ромула і Рэма. Іх загадалі кінуць у раку. Цячэннем вады кошык, у якім плылі немаўляты, прыбіла да берага. Хлопчыкаў знайшла і выгадавала ваўчыца, а выраслі яны ў сям'і пастуха. Хутка людзі даведаліся, што гэта асобы царскага паходжання. Паводле старажытнага звычаю браты павінны былі заснаваць горад. Паміж імі ўзнікла спрэчка: хто гэта зробіць? Зыход справы вырашыў паядынак. У жорсткай сутычцы Ромул забіў Рэма. Пасля гэтага Ромул заснаваў горад, які атрымаў яго імя.

▲ Капіталійская ваўчыца.
Бронзавая статуя

§ 18. Ранняя Рымская рэспубліка

?! 1. Якія правы мелі грамадзяне ў Афінах і Спарце? **2.** З якімі законамі ў гісторыі Старажытнага свету вы знаёмыя?

Рымляне, як і грэкі, скінулі сваіх цароў. У грэчаскіх гарадах-дзяржавах быў устаноўлены полісны лад, усе грамадзяне полісаў былі роўныя ў правах і перад законам. А як пасля выгнання цара было арганізавана кіраванне Рымскай дзяржавай?

1. Устаноўленне рэспублікі і органы кіравання. Пасля выгнання Тарквінія Гордага рымляне вырашылі больш не падпарадкоўвацца ўладзе цароў. Яны ўстанавілі ў Рыме новую форму кіравання, якую назвалі *рэспубліка*. У перакладзе

з лацінскай мовы гэта слова азначае «агульная» або «грамадская справа». У Рымскай рэспубліцы ўсе грамадзяне разам удзельнічалі ў кіраванні дзяржавай.

Найважнейшыя справы рэспублікі цяпер вырашаў Народны сход. Ён прымаў законы большасцю галасоў грамадзян. Для кіравання дзяржаўнымі справамі выбіраў службовых асоб — *магістратаў*. Магістраты выбіраліся на 1 год і не атрымлівалі аплату за сваю працу.

Галоўнымі службовымі асобамі ў рэспубліцы былі два *консулы*, якія выбіраліся з патрыцыяў. Консулы кіравалі дзяржавай, склікалі сенат і народныя сходы, былі суддзямі, а ў час вайны — военачальнікамі.

Акрамя Народнага сходу, важным органам улады з'яўляўся сенат. Ён складаўся з патрыцыяў, самых знатных і паважаных грамадзян рэспублікі. Спачатку было 100 сенатараў, затым іх колькасць павялічылася да 300 і больш чалавек. Сенат дзейнічаў увесь час і папаўняўся з ліку вышэйшых магістратаў, якія адслужылі вызначаны тэрмін. Сенатары абмяркоўвалі

▲ Рымскі сенат. Сучасны малюнак

праекты законаў, якія затым зацвярджаліся ў Народным сходзе. Яны таксама кантралявалі грашовыя сродкі рэспублікі, сачылі за станам арміі, давалі парады консулам.

У час вайны або іншай небяспекі па прапанове сената ўстанаўлівалася *дыктатура*. І з ліку грамадзян прызначаўся *дыктатар* (ад лацінскага слова «гаварыць, караць»), але не больш чым на 6 месяцаў. Дыктатар па сваім становішчы знаходзіўся над консуламі і сенатам, яму падпарадкоўваліся ўсе вышэйшыя магістраты.

2. Правы і абавязкі рымскіх грамадзян. Усё насельніцтва ў Рымскай рэспубліцы падзялялася на грамадзян і неграмадзян. Грамадзяне валодалі зямлёй і былі членамі Народнага сходу. Яны выбіралі магістратаў і маглі быць выбранымі на розныя пасады. Грамадзяне служылі ў арміі. Абарона айчыны з’яўлялася іх найважнейшым абавязкам. Той, хто не праслужыў у арміі, не мог быць выбраны на дзяржаўную пасаду. Паступова ў Рымскай рэспубліцы сфарміраваўся калектыў грамадзян са сваімі правамі і абавязкамі — *цывітас* (грамадзянская абшчына). Па-за грамадзянскай абшчынай знаходзіліся жанчыны, перасяленцы і рабы. Жыхары заваяваных тэрыторый таксама не мелі грамадзянскіх правоў і плацілі падаткі.

Аднак не было роўнасці і сярод саміх рымскіх грамадзян. Поўныя правы мелі толькі патрыцыі, а правы плебеяў былі абмежаванымі. Нямала плебеяў, каб пракарміць свае сем’і, пазычалі грошы ў багатых людзей. Не ва ўсіх атрымлівалася вярнуць даўгі, і тады даўжнікоў ператваралі ў рабоў. Шлюбы паміж патрыцыямі і плебеямі забараняліся.

◀ Рымскія грамадзяне. *Рэльеф*

☑ «Я павінен, значыць, я магу!» — дэвіз грамадзян Рыма. Служэнне рэспубліцы лічылася найвышэйшым абавязкам рымлян.

3. Барацьба плебеяў з патрыцыямі. Больш за 200 гадоў плебеі вялі ўпартую барацьбу за роўныя правы з патрыцыямі. Барацьба гэта насіла галоўным чынам мірны характар.

У знак пратэсту пяць разоў сыходзілі плебеі на Святую гару ў некалькіх кіламетрах ад Рыма. Упершыню гэта адбылося ў 494 г. да н. э. Тады Рыму пагражалі ворагі, але армія са зброяй пакінула горад. Салдаты адмаўляліся выконваць загады ўлад. Дзяржава раскалолася на дзве часткі. Для аднаўлення адзінства патрыцыі пайшлі на вялікія ўступкі.

Праз 15 гадоў пасля ўстанаўлення рэспублікі плебеі дамагліся права выбіраць са свайго асяроддзя асаблівых службовых асоб — народных *трыбунаў*. Трыбуны мелі права адмяняць распараджэнні консулаў і сената, калі гэтыя распараджэнні супярэчылі інтарэсам плебеяў. Для гэтага было дастаткова сказаць толькі адно слова — *вэта* (забараняю). Дзверы дома народнага трыбуна былі заўсёды адкрыты, каб кожны мог знайсці ў яго абарону. Забойства трыбуна лічылася асабліва цяжкім злачынствам.

Важнай перамогай плебеяў сталі Законы XII табліц. Народны сход прыняў іх у *451—450 гг. да н. э.* Яны былі запісаны на 12 драўляных дошках і выстаўлены на гарадской плошчы. Цяпер ніхто не мог спаслацца на няведанне законаў. Законы XII табліц ахоўвалі гонар і годнасць грамадзян, устанаўлівалі суровыя пакаранні за замах на жыццё і маёмасць свабоднага чалавека.

У IV ст. да н. э. плебеі дамагліся новых перамог. У 366 г. да н. э. іх прадстаўнік упершыню быў выбраны консулам. Хутка

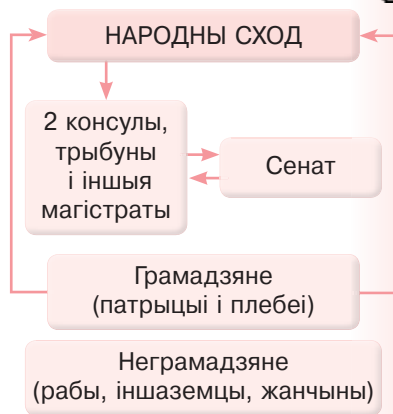

с. 268–269

Грамадская будова і органы кіравання
ранняй Рымскай рэспублікі

Якія змяненні адбыліся ў кіраванні дзяржавай пасля выгнання цара?

былі дазволены шлюбы паміж патрыцыямі і плебеямі. А ў канцы IV ст. да н. э. у Рыме нарэшце было адменена даўгавое рабства для грамадзян. Пачалося збліжэнне паміж багатымі плебеямі і патрыцыямі. На гэтай аснове ў Рыме ўтварыўся кіруючы пласт знаці — набілітэт.

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

♦ *Асноўнымі органамі кіравання Рымскай рэспублікай былі Народны сход і сенат. ♦ Доўгі час рэспублікай кіравалі патрыцыі. Плебеі не дапускаліся на дзяржаўныя пасады. ♦ У выніку шматгадовай барацьбы плебеі сталі паўнапраўнымі грамадзянамі Рыма. ♦ Асобу і ўласнасць грамадзян ахоўваў закон, перад якім усе былі роўныя. Гэта ўмацоўвала рымскае грамадства і дзяржаву.*

- ❓ **1.** Вылучыце ключавыя словы п. 1 і растлумачце іх значэнне. **2.** Назавіце асноўныя рысы грамадскай будовы ранняй Рымскай рэспублікі. Ці можна Рымскую рэспубліку назваць дэмакратыяй? **3.** Якімі правамі валодалі рымскія грамадзяне? **4.** Якія правы і абавязкі былі ў народнага трыбуна? **5.** За што змагаліся плебеі і якіх уступак яны змаглі дамагчыся ад патрыцыяў?

§ 19. Заваяванне Рымам Італіі

- ?! **1.** Дзе і калі быў заснаваны горад Рым? **2.** Якія плямёны насялялі Апенінскі паўвостраў?

«Гора пераможаным», «гусі Рым выратавалі», «пірава перамога» — гэтыя крылатыя выразы ўзніклі ў ходзе заваявання рымлянамі Апенінскага паўвострава. Што яны азначалі першапачаткова? У якім значэнні мы можам іх выкарыстоўваць у наш час?

1. Войны Рыма з суседнімі плямёнамі. Рым быў размешчаны ў густанаселенай вобласці Італіі. Зямля тут уяўляла вялізную каштоўнасць. З-за яе вяліся бесперапынныя войны. У V—III стст. да н. э. рымляне ваявалі з суседнімі італійскімі

плямёнамі. Больш за сто гадоў ішла ўпартая барацьба паміж рымлянамі і этрускамі, але ў пачатку III ст. да н. э. іх супраціўленне было зламана. Страціўшы незалежнасць, этрускі паступова пераймалі спосаб жыцця рымлян. У выніку паспяховай барацьбы рымляне авалодалі вялікімі тэрыторыямі ў цэнтральнай частцы Апенінскага паўвострава.

2. Нашэсце галаў на Рым.

У V ст. да н. э. на поўначы Апенінскага паўвострава рассяліліся ваяўнічыя плямёны *галаў*. У пачатку IV ст. да н. э. над Рымам навісла страшэнная небяспека: галы акружылі Вечны горад. Рымскае войска было разгромлена, а горад разрабаваны і спалены. У руках у рымлян заставаўся толькі Капіталійскі ўзгорак, над якім узвышаліся храмы багоў. Хутка пачаўся голад. Былі з’едзены амаль усе запасы харчавання. Засталіся толькі свяшчэнныя гусі, якія жылі ў храме багіні Юноны. Не раз падумвалі пра іх галодныя воіны, але баяліся гневу багіні — заступніцы горада.

Паводле легенды аднойчы ноччу галы паспрабавалі прабрацца на Капітолій. Варта мірна спала. Свяшчэнныя гусі гучным гагатаннем і хлопаннем крылаў пабудзілі воінаў. Рымляне далі адпор ворагу і прымусілі яго пайсці на перамовы. Адсюль узнік выраз «гусі Рым выратавалі». Галы згаджаліся пакінуць спустошаны горад толькі ў тым выпадку, калі яго жыхары заплацяць выкуп — больш за 300 кг золата. Калі каштоўныя вырабы сталі ўзважваць, гальскі правадыр кінуў на чашу з гірамі цяжкі меч і закрычаў: «Гора пераможаным!»

▲ Гальскія воіны.
Сучасны малюнак

У рэшце рэшт рымляне сабраліся з сіламі. Яны сфарміравалі новыя *легіёны* і разграмілі галаў. Заваёўнікі пакінулі не толькі Рым, але і межы Італіі.

3. Вайна з Пірам. Устана-віўшы кантроль над Цэнтральнай Італіяй, рымляне прыступілі да заваявання Паўднёвай Італіі.

Успомніце, як складаліся адносіны грэчаскіх калоній і метраполіі.

Тут яны сутыкнуліся з упартым супраціўленнем грэчаскіх гарадоў-калоній. У 280 г. да н. э. ім на дапамогу з Грэцыі прыйшла армія цара *Піра*.

Пір лічыўся другім з найвялікшых палкаводцаў пасля Аляксандра Македонскага. Яго армія налічвала 20 тыс. салдат, 3 тыс. коннікаў, 2 тыс. лучнікаў, 500 прашчнікаў і 20 баявых сланоў. Рымляне, якія ніколі раней не бачылі гэтых

жывёл, цярпелі адно паражэнне за другім і адыходзілі. Аднак, перамагаючы, армія Піра таксама несла вялікія страты. Пасля адной з такіх бітваў цар Пір усклікнуў: «Яшчэ адна такая перамога, і я застануся без войска!» Так узнік крылаты выраз «пірава перамога», гэта значыць перамога, раўнасільная паражэнню. У 275 г. да н. э. войскі Піра былі разгромлены.

Пасля перамогі над Пірам рымляне ўстанавілі кантроль над усёй Італіяй. Пакораныя

с. 274-275

◀ Воіны з арміі Піра.
Сучасны малюнак

Што ўражвала рымлян у гэтай арміі?

плямёны і гарады аб'ядналіся ў саюз на чале з Рымам. Тыя плямёны, якія дапамагалі Рыму, мелі поўнае самакіраванне і рымскае грамадзянства. Тыя, хто ваяваў супраць Рыма, не мелі ніякіх правоў і карысталіся толькі абмежаваным самакіраваннем. Усе ўдзельнікі саюза павінны былі пастаўляць рымлянам воінаў і ўзбройваць рымскую армію.

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

♦ У выніку ўпартай барацьбы з этрускамі, італійскімі плямёнамі, галамі Рым устанавіў кантроль над цэнтральнай і паўночнай часткамі Апенінскага паўвострава. ♦ Рымляне ўдасканалілі армію і ператварылі яе ў лепшую армію свайго часу. ♦ Пасля перамогі над Пірам Рым стаў панаваць над усёй Італіяй.

- ? **1.** Што стала прычынай шматлікіх войнаў Рыма з плямёнамі Апенінскага паўвострава? Якія тэрыторыі ўдалося заваяваць рымлянам? **2.** Чым скончылася супрацьстаянне рымлян і галаў? Якія крылатыя выразы з'явіліся ў сувязі з гэтымі падзеямі? **3.** Вядома, што Пір быў родзічам Аляксандра Македонскага і захапляўся яго подзвігамі. Чаму вялікі палкаводзец не прыйшоў яму на дапамогу? **4.** Што, на ваш погляд, стала галоўнай прычынай перамог рымлян над плямёнамі Італіі? **5.** Як паставіліся рымляне да заваяваных плямёнаў і гарадоў?

? Пазнаёмце аднакласнікаў з інфармацыяй пра тое, што ўяўляла сабой рымская армія перыяду рэспублікі. Для гэтага знайдзіце і выкарыстайце схему пабудовы рымскага войска.

ЛЕГЕНДА ПРА МУЦЫЯ СЦЭВАЛУ (Паводле Ціта Лівія)

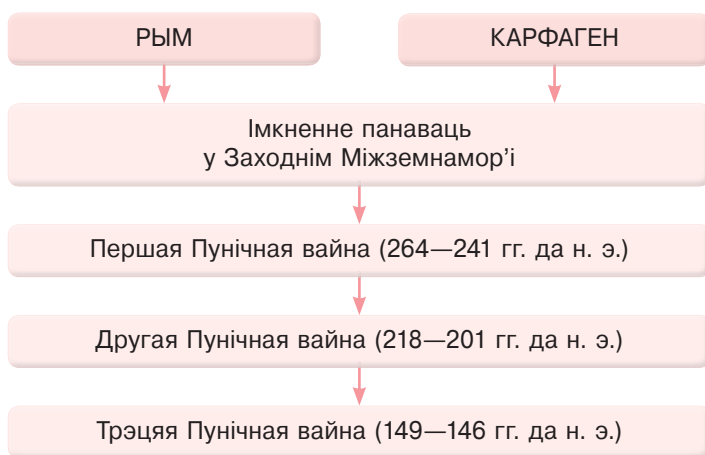
Аднойчы малады рымскі воін Муцый прабіраўся ў ваенны лагер этрускага цара Парсены, але быў схоплены вартавымі. На допыце Муцый маўчаў. Парсена настойліва пытаў: «Скажы мне, якія яны, рымскія воіны, колькі іх і ці вытрымаюць яны наша наступленне?» Нарэшце Муцый вымавіў: «Глядзі сам!» І паклаў правую руку ў агонь ахвярніка. Узрушаны Парсена зразумеў, што яму не перамагчы такіх воінаў. Ён накіраваў у Рым паслоў для заключэння міру. Пасля гэтага Муцую далі мянушку Сцэвала, што азначае «ляўша».

Выкажыце сваё стаўленне да ўчынку Муцыя Сцэвалы.

§ 20. Заваяванне Рымам Міжземнамор'я

?! 1. З якімі ворагамі прыйшлося ваяваць рымлянам у IV—III стст. да н. э.? Які быў вынік гэтых войнаў? **2.** Чым праславіліся фінікійцы? Дзе знаходзілася і як называлася іх найбуйнейшая калонія?

Да сярэдзіны III ст. да н. э. рымляне падпарадкавалі сабе амаль усю Італію. Увагу Рыма прыцягвала Сіцылія — востраў з пышнымі гарадамі і ўрадлівымі глебамі. Але на гэты востраў прэтэндаваў магутны Карфаген. У Рыма была моцная армія, а ў Карфагена — магутны флот. Хто і дзякуючы чаму атрымаў перамогу ў войнах? Якія наступствы яны мелі?

▲ Войны Рыма з Карфагенам

З дапамогай схемы вызначыце, колькі гадоў вяліся войны.

1. Першая Пунічная вайна. Войны паміж Рымам і Карфагенам працягваліся з **264** па **146 г. да н. э.** Гэтыя войны атрымалі назву **Пунічных**, бо рымляне называлі карфагенян пунамі. У ходзе Першай Пунічнай вайны бітвы ішлі на моры і на сушы. Каб дамагчыся поспеху, рымлянам прыйшлося за кароткі тэрмін пабудаваць дзясяткі баявых караблёў і навучыцца марской справе. Вайна працявалася больш за

20 гадоў і скончылася перамогай рымлян. Карфагеняне аддалі Рыму Сіцылію і выплацілі вялікую даніну — 84 тоны сярэбра. Пазней Рым захапіў астравы Сардзінію і Корсіку.

2. Паход Ганібала на Рым. Карфаген не скарыўся. Пачалася Другая Пунічная вайна. На чале карфагенскай арміі стаяў таленавіты палкаводзец *Ганібал*. Рымляне чакалі яго з поўдня, а ён нечакана абрынуўся на іх з поўначы, прайшоўшы праз заснежаныя Альпы.

Важная бітва адбылася ў **216 г. да н. э.** каля горада *Каны*. Рымская армія налічвала 80 тысяч салдат і была ў 2 разы большай, чым карфагенская. Нягледзячы на гэта, Ганібал атрымаў бліскучую перамогу. Рымляне страцілі больш за палову сваіх воінаў, аднаго консула і 80 сенатараў. Бітва пры *Каных* да гэтага часу лічыцца яркім прыкладам таго, як можна атрымаць перамогу над больш шматлікім сапернікам.

Жыхары Рыма з жахам чакалі з'яўлення ворага каля сцен Вечнага горада. Аднак Ганібал, які стаміўся ад бесперапынных паходаў, не асмеліўся на штурм шматлюднага горада. Ён адвёў свае войскі і тым самым здзейсніў вялікую ваенную памылку.

Выкарыстаўшы сітуацыю, рымскі палкаводзец *Сцыпіён* высадзіўся з арміяй на зямлі Карфагена ў Паўночнай Афрыцы. Ганібал быў вымушаны пакінуць Італію і паспяшацца на дапамогу роднаму гораду. У бітве пры *Заме* ў 202 г. да н. э. ён пацярпеў першае і апошняе ў сваім жыцці

Пераход Ганібала праз Альпы. ▶
Фрагмент гравюры XIX ст.

с. 279–280

паражэнне. Гэта бітва канчаткова вырашыла вынік Другой Пунічнай вайны.

Па ўмовах падпісанага міру да Рыма былі далучаны ўсе заморскія ўладанні Карфагена, уключаючы Іспанію і іншыя землі. Увесь карфагенскі флот быў знішчаны.

3. Заканчэнне і вынікі Пунічных войнаў. Рымляне асцерагаліся адраджэння і ўзмацнення Карфагена. Таму яны імкнуліся да яго поўнага знішчэння. Сенатар *Катон* усе свае выступленні ў сенаце заканчваў словамі: «Карфаген павінен быць разбураны!»

У 149 г. да н. э. сенат абвясціў Карфагену вайну. Рымляне высадзіліся ў Афрыцы. Пасля трохгадовай аблогі яны штурмам узялі горад і зраўнялі яго з зямлёй.

Рымскі сенат пастанавіў знішчыць Карфаген. Горад быў падпалены і гарэў 17 дзён. Пасля гэтага тэрыторыя была навак і аддадзена праклёну і пасыпана соллю ў знак таго, што ніхто не павінен тут сяліцца.

Як вы думаеце, чаму рымляне так паступілі з Карфагенам?

Усе карфагенскія тэрыторыі былі абвешчаны рымскай правінцыяй. Рым стаў гаспадаром усяго Заходняга Міжземнамор'я.

Рымляне таксама вялі войны з іншымі народамі Міжземнамор'я. Былі заваяваны Македонія і Грэцыя, а ў канцы II—I стст. да н. э. Малая Азія, Сірыя і Егіпет. У выніку Рым падпарадкаваў усё Міжземнамор'е.

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

♦ *Войны паміж Рымам і Карфагенам ішлі за наванне ў Заходнім Міжземнамор'і.* ♦ *Войны былі працяглымі і адрозніваліся выключнай жорсткасцю.* ♦ *Рашаючыя бітвы адбыліся пры Канах і Заме.*

- ? **1.** Ахарактарызуйце Пунічныя войны паводле плана: а) прычыны; б) удзельнікі; в) асноўныя падзеі; г) вынікі, значэнне. **2.** Запоўніце ў сшытку табліцу:

Пытанні для параўнання	Першая Пунічная вайна	Другая Пунічная вайна	Трэцяя Пунічная вайна
Храналагічныя рамкі вайны			
Хто перамог			
Вынікі			

3. На чым баку былі вашы сімпатыі ў Першай, Другой, Трэцяй Пунічных войнах? Раствлумачце сваю пазіцыю. **4.** З якімі мэтамі Рым вёў заваяванні ў Міжземнамор’і? Чым можна растлумачыць яго ўпартасць у войнах з Карфагенам?

- ? Высветліце, якім чынам перапляліся лёсы Карфагена і вялікага вучонага старажытнасці Архімеда. Якую ролю ён адыграў у Пунічных войнах?

ЦІТ ЛІВІЙ ПРА ГАНІБАЛА

Наколькі ён быў адважны, кідаючыся ў небяспеку, настолькі ж быў ён абачлівы ў самой небяспецы. І спёку, і холад ён пераносіў з роўным цяпеннем; часта бачылі яго, як ён, загарнуўшыся ў ваенны плашч, спаў сярод ваяроў, якія стаялі на варце ці ў пікеце. ...Ён першым накіроўваўся ў бой, апошнім пасля бітвы пакідаў поле. Але ў аднолькавай меры з гэтымі высокімі добрымі якасцямі валодаў ён і жудаснымі заганами. Яго жорсткасць даходзіла да нялюдскасці. Ён не ведаў ні праўды, ні дабрадзейнасці, не баяўся багоў, не выконваў клятвы, не паважаў святыні.

- 1.** Якія якасці Ганібала ўяўляюцца вам вартымі для палкаводца?
2. Даты жыцця Ціта Лівія — 59 г. да н. э. — 17 г. н. э. Наколькі можна давяраць яго звесткам? **3.** Высветліце, што азначае выраз «клятва Ганібала».

§ 21. Зямельная і ваенная рэформы ў Рыме

- ?! 1.** Калі і чаму ў Рыме з'явілася пасада народнага трыбуна? **2.** Якія правы мелі народныя трыбуны? **3.** З якой мэтай рымляне вялі шматлікія войны? Якія вынікі яны мелі?

Народны трыбун у Рыме быў асобай свяшчэннай і недатыкальнай. Як жа магло здарыцца так, што ўнукі палкаводца Сцыпіёна, народныя трыбуны Тыберый і Гай Гракхі, былі забіты са згоды сенатараў? І гэта пры тым, што рэформы братаў Гракхаў былі ў інтарэсах рымскага грамадства.

1. Уплыў заваявальных войнаў на рымскае грамадства.

Пасля перамогі рымлян у Пунічных войнах скарбы Карфагена апынуліся ў руках пераможцаў, а большасць яго жыхароў была аддадзена ў рабства. З гэтага часу рабы выконвалі асноўныя працы ў Рыме.

▲ Рабы збіраюць вінаград.
Рэльеф

- ✓ Чаму ў Рыме ў II ст. да н. э. значна павялічылася колькасць рабоў?

Раней асноўным насельніцтвам Італіі былі сяляне. Рабская праца прынесла шмат для каго з іх поўнае збядненне. Многія земляробы страцілі свае надзелы зямлі. Пры гэтым багатыя рымляне скуплялі землі і стваралі вялізныя зямельныя гаспадаркі, у якіх працавалі толькі

рабы. Такія гаспадаркі ўвесь час мелі патрэбу ў новых рабах. А для гэтага былі неабходныя новыя пераможныя войны.

2. Зямельныя рэформы братаў Гракхаў. Тыберый Гракх праславіўся сваёй храбрасцю пры ўзяцці Карфагена. Калі ён вярнуўся на радзіму, то ўбачыў рабоў, якія працавалі на палях. Гэта ўразіла Тыберыя. У той час рымскае войска складалася з людзей, што валодалі зямлёй. Лічылася, што менавіта яны зацікаўлены ў абароне Рыма. Збяднелыя сяляне ўжо не

с. 284–286

маглі служыць у арміі. Што ж будзе, калі земляробы страцяць зямлю?

Маці Гракхаў Карнелія, дачка палкаводца Сцыпіёна, ганарылася сваім бацькам і марыла пра тое, што яе сыны калі-небудзь зраўнуюцца з ім славай. Карнелія, заклікаючы да гонару сыноў, пыталася ў іх: «Калі ж мяне будучь называць маці Гракхаў, а не дачкой Сцыпіёна?»

У 133 г. да н. э. Тыберый Гракх стаў народным трыбунам. Ён прапанаваў адабраць у багатых грамадзян частку зямель і раздаць іх бедным. Але багатыя рымляне, перш за ўсё сенатары, усімі сіламі імкнуліся спыніць раздачу зямельных уладанняў. Бо яны ўжо распараджаліся лепшымі ўчасткамі дзяржаўных зямель. Прыхільнікі сената забілі Тыберыя Гракха.

У 123 г. да н. э. народным трыбунам быў выбраны **Гай Гракх**. Ён абяцаў працягнуць палітыку свайго брата. Каб прывабіць народ, Гай загадаў прадаваць бедным гараджанам хлеб па самых нізкіх цэнах. Адначасова ён прыступіў да стварэння калоній на заваяваных тэрыторыях. Сюды маглі перасяліцца бедныя і беззямельныя рымскія грамадзяне. Яны атрымлівалі прыдатныя для земляробства ўчасткі. Рымскія грамадзяне засялялі захопленыя землі. Тым самым калоніі ўмацоўвалі ўладу Рыма.

Рэформы братоў Гракхаў падтрымалі бедныя грамадзяне Рыма. Затое сенатары і багатыя рымляне былі супраць. Неаднаразова справа даходзіла да ўзброеных сутычак паміж прыхільнікамі рэформ. У адным з такіх сутыкненняў загінуў і Гай Гракх.

Браты Гракхі. Скульптура XIX ст. ►

- Чаму дзейнасць братоў не прынесла ім славы пры жыцці?

▲ Рымскі легіянер.
Рэканструкцыя

3. Ваенная рэформа Гая Марыя. Гракхам не ўдалося прыпыніць зьбядненне земляробаў Італіі. Беднякоў па-ранейшаму было вельмі шмат. Востра стаяла пытанне: хто будзе служыць у арміі і абараняць Рым? Гэту задачу здолеў вырашыць консул **Гай Марый**. У 107 г. да н. э. ён ажыццявіў ваенную рэформу. Усім грамадзянам Рыма незалежна ад іх багацця і валодання зямлёй было дазволена служыць у арміі.

Служба доўжылася 16 гадоў. За гэты час салдаты станавіліся прафесіяналамі. На час службы яны атрымлівалі дзяржаўную зброю. А ад свайго палкаводца — плату.

Чым большая ваенная здабыча, тым большая плата. У канцы службы легіянерам на заваяваных тэрыторыях давалася зямля. У легіёны Марыя натоўпам пайшлі рымскія беднякі.

Стагоддзі армія Рыма не будзе ведаць паражэнняў. Аднак салдаты цяпер ваявалі не толькі за Рым. Яны залежалі ад сваіх палкаводцаў больш, чым ад дзяржавы. Менавіта палкаводзец раздаваў зямельныя ўчасткі ветэранам пасля завяршэння службы. Патрыятызм у рымскай арміі стаў саступаць месца асабістай адданасці салдат свайму палкаводцу. Самога Марыя насуперак закону сем разоў выбіралі консулам. Такая была воля арміі.

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

◆ *Павелічэнне колькасці рабоў прывяло да зьбяднення рымскіх сялян. Узнікла пагроза аслаблення рымскай арміі.* ◆ *Браты Гракхі імкнуліся зрабіць армію баяздольнай, павялічваючы колькасць уласнікаў зямлі, але іх не падтрымалі багатыя грамадзяне.* ◆ *Гай Марый дазволіў беднякам служыць у арміі, што спрыяла ўмацаванню Рымскай дзяржавы.*

? 1. Якія змяненні адбыліся ў рымскім грамадстве ў выніку пераможных войнаў? Раствлумачце лагічную сувязь: працяглыя войны → неабходнасць рэформ. 2. Якія пераўтварэнні прапанавалі браты Гракхі? 3. Якія наступствы мелі рэформы братаў Гракхаў? Уявіце, што магло б адбыцца, калі б іх законы цалкам ажыццявіліся. 4. Якія змяненні ў фарміраванне рымскай арміі ўнёс Гай Марый? У чым моцныя і слабыя бакі такой арміі?

 Падрыхтуйце невялікае паведамленне пра рымскую армію паводле плана: а) віды войскаў; б) узбраенне; в) тактыка; г) дысцыпліна.

§ 22. Рабаўладанне ў Рыме

?! 1. У якіх дзяржавах старажытнасці выкарыстоўвалі працу рабоў? 2. У чым заключаецца галоўнае адрозненне раба ад свабоднага чалавека?

Аднойчы на пасяджэнні рымскага сената адзін з аратараў скончыў сваю прамову словамі: «Няма нічога больш дасканалага, чым наша грамадства. У нас няма нічога, што супярэчыла б справядлівасці і дабрадзейнасці. Што ж датычыцца рабоў, то іх, уласна кажучы, не трэба браць у разлік». Як ставіліся рымляне да рабоў, чаму іх «не бралі ў разлік»? Чым скончылася самае масавае ў гісторыі Рыма выступленне рабоў?

1. Крыніцы рабства ў Старажытным Рыме. Самымі бяспраўнымі ў Рыме былі рабы. Раба можна было прадаць, купіць, падарыць. Рабская праца з'яўлялася адной з крыніц багацця і дабрабыту рымскіх грамадзян.

Пасля адмены даўгавога рабства асноўнай яго крыніцай сталі войны, якія Рым вёў безупынна. Колькасць рабоў папаўнялася і за кошт дзяцей, народжаных у рабстве.

Вельмі распаўсюджаным было таксама выкраданне людзей. На моры гэтым займаліся марскія піраты, на сушы — разбойніцкія банды. Захопленых людзей прадавалі ў рабства.

У тыя часы гандаль рабамі працвітаў ва ўсім Міжземнамор'і. Існавалі вялізныя рынкі гандлю рабамі. Найбуйнейшы з іх знаходзіўся на востраве Дэлас у Міжземным моры. Прадавалі

▲ Рабства ў Старажытным Рыме

З дапамогай схемы і тэксту параграфу раскажыце пра крыніцы рабства і выкарыстанне працы рабоў.

рабоў і ў самім Рыме. Цэны на іх былі невысокімі. Небагатая сям'я магла купіць аднаго-двух чалавек.

с. 294–295

2. Становішча рабоў. Рабаўладальнікі называлі рабоў «гаворачымі» прыладамі працы. Нават самыя бедныя рымляне глядзелі на рабоў з пагардай. Ператварыўшыся ў раба, чалавек губляў сваё асабістае імя. З гэтага часу яго называлі галам, персам — па назве мясцовасці, адкуль ён паходзіў.

За самую малую правіннасць рабоў жорстка каралі. Іх кідалі ў турму, білі, нярэдка распіналі на крыжах уздоўж вялікіх дарог. Самых дужых і вынослівых аддавалі ў гладыятарскія школы. Тут іх навучалі валоданню зброяй і прымушвалі ваяваць адзін з адным.

▲ Баі гладыятараў. *Мазаіка* ▶

- ☑ Чаму менавіта ў рымлян сталі забавай гладыятарскія баі?

Гладыятары (даслоўна мечаносцы) жылі ў казармах, ноччу іх замыкалі ў камерах. Ваявалі яны на спецыяльна прызначаных для гэтага арэнах. Нярэдка для пацехі глядачоў іх прымушалі ўступаць у сутычку з дзікімі звярамі: ільвамі, тыграмі, быкамі.

3. Паўстанне Спартака. Рабы не хацелі мірыцца са сваёй доляй. Яны ўцякалі, не раз паўставалі супраць сваіх гаспадароў. Найбуйнейшым за ўсю гісторыю Старажытнага свету было паўстанне *Спартака*, якое адбылося ў **74—71 гг. да н. э.**

Спартак быў выхадцам з Фракіі. Пасля паланення трапіў у гладыятарскую школу ў Капуі на поўдні Італіі. Адсюль ён і яго таварышы ўдала ўцяклі і разбілі свой лагер на гары Везувій. Спартак ператварыў беглых рабоў у добра абучаную і дысцыплінаваную армію.

Сенат накіраваў на задушэнне паўстання вялікія воінскія сілы. Але яны неслі адно паражэнне за другім. Спартак павёў сваю армію на поўнач. Там, за Альпамі, паўстанцы спадзяваліся атрымаць свабоду. Аднак не ўсім рабам падабалася суровая дысцыпліна, якую ўстанавіў Спартак. Яны пакінулі армію і адразу ж былі знішчаны рымскімі легіянерамі.

с. 290–294

◀ Праклятае поле. Месца пакарання смерцю ў Старажытным Рыме. Распятыя рабы. *Фрагмент карціны мастака Ф. Броннікава*

☑ Падумайце, паражэнне Спартака — гэта выпадковасць ці непазбежнасць.

Паўстанне разгаралася і ператварылася ў сапраўдную вайну. Яе полымем хутка была ахопленая амаль уся Італія. Колькасць паўстанцаў павялічылася да 120 тыс. чалавек.

У гэты час рымскую армію супраць Спартака ўзначаліў палкаводзец *Марк Крас*. Па невядомай прычыне паўстанцы нечакана павярнулі на поўдзень. Яны зноў прайшлі ўвесь Апенінскі паўвостраў і выйшлі да марскога праліва, які аддзяляе Італію ад Сіцыліі. Спартак дамовіўся з піратамі пра перакідку свайго войска на востраў. Піраты ўзялі грошы... і сплылі. Ашуканы Спартак вымушаны быў павярнуць назад. Аднак армія Краса адрэзала ўсе шляхі да адступлення. Рашаючая бітва адбылася вясной 71 г. да н. э. Аслабленае войска Спартака было разгромлена, а сам ён гераічна загінуў у няроўным баі.

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

♦ Рабства ў Рыме атрымала большае распаўсюджанне, чым у Грэцыі. ♦ Рымляне з пагардай ставіліся да рабоў і не лічылі іх людзьмі. ♦ Рабы спрабавалі змагацца за свабоду і не раз паўставалі супраць сваіх гаспадароў. ♦ Самым вядомым было паўстанне рабоў пад кіраўніцтвам Спартака. Яго імя да гэтага часу застаецца сімвалам барацьбы за волю і чалавечую годнасць.

? **1.** Якія прычыны распаўсюджвання рабства ў Рыме? **2.** Складзіце апавяданне пра паўстанне Спартака паводле плана: а) прычыны паўстання; б) змова ў Капуі; в) уцёкі на Везувій; г) паход на поўнач; д) новыя планы; е) здрада піратаў; ж) апошняя бітва; з) прычыны паражэння паўстання. **3.** Уявіце, калі б Спартак перамог, якія маглі быць наступствы яго паспяховага паходу.

? Даведайцеся, як ушанавана імя Спартака ў музыцы, жывапісе, літаратуры, кінематографе, спорце. Пазнаёмце з інфармацыяй аднакласнікаў. Што выпускаецца на адным з найбуйнейшых беларускіх прадпрыемстваў, якое носіць імя Спартака?

ПАЎСТАННЕ СПАРТАКА (Паводле Плутарха)

Спартак уцякаў да мора. Сустрэўшы ў праліве пірацкія судны, ён вырашыў адправіцца на Сіцылію і, перакінуўшы на востраў 2000 чалавек, аднавіць сіцылійскае паўстанне рабоў. Піраты дамовіліся са Спартакам, але, узяўшы грошы, ашукалі яго і сплылі. Тады ён зноў павярнуў ад мора...

Крас правёў ад мора да мора праз перашыек роў і над ім пабудаваў сцяну вялікай вышыні і трываласці. Спартак убачыў, што яго войска акружана сцяной.

Крас распачаў бітву, якая стала самай вялікай з тых, што былі ў гэтай вайне. У ёй загінула 12 300 рабоў. Спартак пасля паражэння пачаў адступаць. Затым ён накіраваўся на самога Краса, але праз змагароў і параненых яму не ўдалося дабрацца да рымскага палкаводца. Світа Спартака ўцякла, а ён, акружаны ворагамі і мужна адбіваючы іх удары, урэшце рэшт быў забіты.

1. Чаму імя Спартака ўвайшло ў гісторыю, нягледзячы на тое што рымскія гісторыкі рэдка ўзгадвалі яго? **2.** Што сімвалізуе яго імя?

▲ Помнік Спартаку на яго радзіме

§ 23. Падзенне Рымскай рэспублікі і стварэнне імперыі

- ?! 1. Калі ў Рыме была ўстаноўлена рэспубліка? Як яна кіравалася? 2. Якія змяненні адбыліся ў рымскай арміі ў выніку рэформы Гая Марыя?

«Рым быў падобны да судна, якое нясецца без кіравання. Разважныя людзі гаварылі, што дзяржава не можа быць вылучана нічым, акрамя адзінаўладдзя», — лічыў старажытнагрэчаскі пісьменнік Плутарх. Чаму рымляне расчараваліся ў рэспубліканскім ладзе? Якія наступствы гэта мела?

1. Грамадзянскія войны. У канцы II ст. да н. э. у Рыме ўзмацніліся супярэчнасці паміж сенатарскай арыстакратыяй і часткай багатых рымлян. Апошнія былі незадаволены тым, што ўсе вышэйшыя пасады ў рэспубліцы знаходзіліся ў руках сенатараў-арыстакратаў. Іх падтрымлівалі італійскія саюзнікі

▲ Здача ў палон Цэзару гальскага правадыра. *Мастак Л. Роер*

Рыма, якія патрабавалі рымскага грамадзянства. Гэтыя супярэчнасці прывялі да непрымірных і жорсткіх *грамадзянскіх войнаў*, гэта значыць да ўзброенай барацьбы за ўладу ў дзяржаве паміж рознымі групамі насельніцтва.

У ходзе адной з такіх войнаў да ўлады прыйшоў выдатны палкаводзец і дзяржаўны дзеяч *Юлій Цэзар*. Амаль усё сваё жыццё ён правёў у ваенных паходах. Славу яму прынесла заваяванне Галіі ў 50-х гг. да н. э. Юлія Цэзара любілі народ і простыя салдаты.

Рымскія арыстакраты, напалоханыя ўзмацненнем і папулярнасцю Цэзара, імкнуліся не дапусціць яго вяртання з Галіі ў Рым. Яны паклікалі для абароны вядомага палкаводца *Пампея*. Даведаўшыся пра гэта, у 49 г. да н. э. Цэзар вырашыў узяць вярхоўную ўладу ў свае рукі. Са словамі «Жэрабя кінута!» ён разам са сваімі войскамі перайшоў пагранічную раку Рубікон і рушыў на Рым. З гэтага часу выраз «перайсці Рубікон» стаў азначаць рашучыя дзеянні. Сенатары разам з Пампеем са страху ўцяклі са сталіцы. Войскі Цэзара без бою ўвайшлі ў Рым. Насельніцтва горада з радасцю сустрэла палкаводца.

2. Праўленне Цэзара. Стаўшы ўладаром Рыма, Юлій Цэзар засяродзіў у сваіх руках неабмежаваную ўладу. Сенат і консулы паслужмяна выконвалі яго загады. У 45 г. да н. э. Цэзара абвясцілі пажыццёвым дыктатарам, які валодаў усёй паўнатай улады. Моцная асабістая ўлада Цэзара спыніла кровапраліцце і спрыяла ўмацаванню дзяржа-

с. 295–297

Чаму ў часы Цэзара армія стала сродкам дасягнення ўлады?

Сярэбраная манета ▶
з выявай Юлія Цэзара і багіні Венеры —
прамаці роду Юліяў

▲ *Забойства Цэзара. Мастак К. Пілоці*

- ☑ *Незадоўга да забойства сябры раілі Цэзару акружыць сябе целаахоўнікамі.
Ён адказаў: «Лепш адзін раз памерці, чым увесь час чакаць смерці».*

вы. Сваіх верных салдат Цэзар шчодро аддзячыў. Шмат якія атрымалі зямельныя ўчасткі і грошы. Насельніцтву асобных правінцый даваліся правы рымскага грамадзянства.

Аднак частка сенатараў была незадаволена палкаводцам, які не хаваў свайго імкнення да царскай улады. Прыхільнікі рэспублікі арганізавалі змову і забілі бяззбройнага Цэзара ў час пасяджэння ў сенаце 15 сакавіка 44 г. да н. э. Рымляне не падтрымалі змоўшчыкаў. Ратуючыся ад народнага гневу, сенатары-забойцы паспешна ўцякалі з Рыма.

Цэзара пахавалі з вялікімі ўшанаваннямі. Па рымскай традыцыі яго цела было спалена. На месцы спалення ў гонар Цэзара рымляне ўзвялі храм. Аднак забойства дыктатара не

прывяло да аднаўлення ранейшага кіравання. У Рыме зноў успыхнула барацьба за вярхоўную ўладу.

Новая грамадзянская вайна паміж прыхільнікамі Цэзара і абаронцамі рэспублікі скончылася перамогай палкаводца **Актавіяна**.

3. Імператар Актавіян Аўгуст. У 27 г. да н. э. сенат абвясціў Актавіяна кіраўніком Рымскай дзяржавы. З гэтага часу ён стаў называцца *імператар* Цэзар Аўгуст. «Імператар» у той час азначала «палкаводзец», «военачальнік». Слова «Цэзар» сведчыла пра роднасныя сувязі з Юліем Цэзарам. А імя Аўгуст, гэта значыць «свяшчэнны», даў яму сенат.

▲ Актавіян
Аўгуст

У сенате Аўгуст старшынстваваў у панцыры пад плашчом і з мячом за поясам. Вакол яго крэсла стаялі дзясяткі найдужэйшых сенатараў з ліку яго сяброў. Да яго дапускалі сенатараў толькі па адным і пасля вобыску.

Параўнайце паводзіны Юлія Цэзара і Актавіяна. Хто з іх выклікае вашы сімпатыі і чаму?

Імператар Аўгуст засяродзіў у сваіх руках вялізную ўладу. Ён быў галоўнакамандуючым усіх ваенных сіл дзяржавы, вярхоўным жрацом, народным трыбунам і галоўным суддзёй. Аўгуст не забыўся пра трагічны лёс Юлія Цэзара. Таму Рымская дзяржава па-ранейшаму называлася рэспублікай. У сапраўднасці ж Рым ператварыўся ў *імперыю*, гэта значыць у дзяржаву, у якой сенат і народныя сходы цалкам падпарадкаўваліся волі імператара.

Імператар Аўгуст імкнуўся заваяваць сімпатыі простых людзей. На вуліцах з'яўляўся ў простым адзенні, бясплатна

раздаваў хлеб беднякам, клапаціўся пра выхаванне моладзі. Суровыя законы Аўгуста асуджалі раскошу і амаральныя паводзіны. Ён кіраваў 41 год і памёр у 14 г. н. э.

У перыяд кіравання Аўгуста Рымская дзяржава дасягнула вялізнай магутнасці. Улада Рыма распаўсюдзілася ад Атлантычнага акіяна на Захадзе да Каўказа на Усходзе. Былі канчаткова пакораны гальскія плямёны. Рымскія легіёны дасягнулі Дуная і Днястра. Усе тэрыторыі, на якія распаўсюджвалася ўлада Рыма, сталі называць *Рымскай імперыяй*.

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

♦ Супярэчнасці паміж сенатарскай арыстакратыяй і багатымі рымлянамі прывялі да працяглых грамадзянскіх войнаў. ♦ Атрымаўшы перамогу ў грамадзянскай вайне, Юлій Цэзар стаў дыктатарам. ♦ Грамадзянскія войны прывялі да падзення рэспублікі і стварэння імперыі. ♦ Першым імператарам стаў Актавіян Аўгуст.

❓ **1.** Растлумачце значэнне паняццяў «грамадзянская вайна», «дыктатура», «імперыя». **2.** Што стала прычынамі грамадзянскіх войнаў у Рыме? Які вынік яны мелі? **3.** У чым розніца паміж рэспублікай і дыктатурай? Чаму спроба Цэзара ўстанавіць адзінаўладдзе ў Рыме была няўдалай? **4.** Чаму забойства Юлія Цэзара не прывяло да аднаўлення рэспублікі? **5.** Якой уладай валодаў Актавіян Аўгуст?

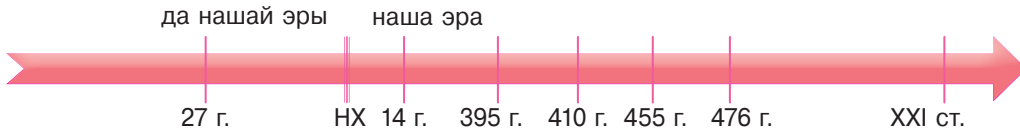

Які сэнс укладаецца ў наш час у крылатыя выразы, звязаныя з жыццём і дзейнасцю Юлія Цэзара: «Жэрабя кінута!», «Перайсці Рубікон», «І ты, Брут!», «Прыйшоў, убачыў, перамог».

ЯК УЗНІК КРЫЛАТЫ ВЫРАЗ

Адным з арганізатараў і ўдзельнікаў забойства Цэзара быў яго бліжэйшы папечнік сенатар Брут. Падчас сутычкі Цэзар, заўважыўшы Брута, усклікнуў: «І ты, дзіця маё!». Пазней гэту фразу пераўтварылі ў выраз «І ты, Брут!».

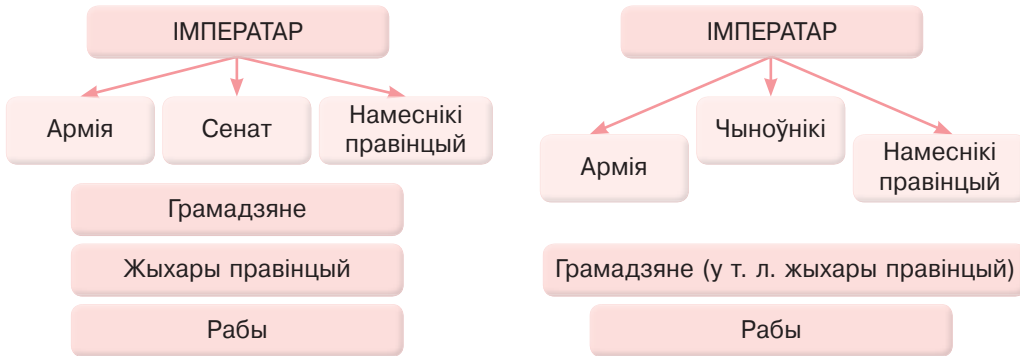

§ 24. Улада рымскіх імператараў

?! 1. У выніку якіх падзей у Рыме ўстанавілася імперыя? 2. Чым імперыя адрозніваецца ад рэспублікі?

Адзін з правіцеляў быў названы рымлянамі «найгоршым імператарам», другога сенат яшчэ пры жыцці ўдастоіў звання «найлепшы імператар». Якая ўлада засяродзілася ў руках рымскіх імператараў? Наколькі разумна яны яе выкарыстоўвалі?

1. Паўнамоцтвы рымскіх імператараў. З III ст. імператар стаў адзіным кіраўніком дзяржавы. Яго ўлада ў краіне нікім і нічым не абмяжоўвалася. Усе органы ўлады рымскай дзяржавы падпарадкоўваліся асабіста імператару. Толькі ён выдаваў законы ў краіне. Ён быў вярхоўным камандуючым арміяй. Военачальнікі ўжо не маглі дзейнічаць самастойна.

▲ Грамадская будова і органы кіравання Рымскай імперыі I—II стст. III—V стст.

Параўнайце грамадскую будову Рымскай імперыі. Якія змяненні вы заўважылі? Пра што яны сведчылі?

Ва ўсе канцы краіны імператар прызначаў сваіх намеснікаў, якія павінны былі адчытвацца па ўсіх буйных грашовых пытаннях. Вялізны апарат чыноўнікаў кантраляваў усё жыццё ў краіне і сачыў за правільным выкананнем законаў.

Асоба імператара была свяшчэннай і недатыкальнай. Зняважлівае выказванне пра імператара лічылася цяжкім злачынствам. На рымскіх манетах сталі адлюстроўваць профіль імператара. У кожным горадзе на цэнтральнай плошчы ставілі яго скульптурныя вобразавыя. Улада імператара цяпер перадавалася па спадчыне сынам або блізкім сваякам. Але вельмі часта імператараў абвясчалі войска, сенат, або яны захоплівалі ўладу ў выніку грамадзянскіх войнаў.

2. Росквіт Рымскай імперыі. Стварэнне імперыі стала важнай падзеяй у гісторыі Рыма. Насельніцтва радалася завяршэнню кровапралітных грамадзянскіх войнаў. Адзіная пастаянная армія эфектыўна абараняла межы імперыі. Праз усю краіну ў розных напрамках працягнуліся выдатныя дарогі. Па іх маглі хутка перамяшчацца армія і гандляры. Стабільны гандаль прыносіў вялізныя прыбыткі. Сам імператар Аўгуст ганарыўся ўстанаўленнем міру ў краіне. У гонар гэтага ён загадаў узвесці Алтар Міру.

Багаціі краіны спрыялі росту гарадоў. Хутка расло насельніцтва. Амаль у кожным горадзе былі пабудаваны грамадскія будынкі: лазні, акведукі, цырккі, арэны для баёў гладыятараў.

Але нават усёмагутныя імператары мелі патрэбу ў падтрымцы народа. Яны ўсяляк імкнуліся ўмацаваць свой аўтарытэт.

◀ Алтар Міру ў гонар рымскай багіні міру. *Рэканструкцыя*

Нерон. Мастак А. Янсэс ▶

☑ Чаму рымляне ўспаміналі Нерона як «найгоршага імператара»?

Для гэтага ў іх распараджэнні былі вялізныя багацці імперыі. «Хлеба і відовішчаў!» — гучала на вуліцах. Імператары рэгулярна праводзілі бясплатныя раздачы хлеба для бедных, праводзілі розныя грамадскія мерапрыемствы. Так, імператары Веспасіяна і Ціта пабудавалі Калізей — вялізную арэну для баёў гладыятараў і іншых грамадскіх відовішчаў. Кожны імператар імкнуўся арганізаваць самыя пышныя ўрачыстасці.

Сімвалам раскошы і неабмежаванай улады імператараў лічыўся палац імператара Нерона — Залаты дом. Такую назву ён атрымаў з-за велізарнага пазалочанага купала. Залаты дом быў збудаваны пасля вялізнага пажару ў Рыме. Рымляне лічылі, што Нерон сам падпаліў горад. Яны паўсталі і скінулі імператара.

с. 303–304

3. Заваяванні рымскіх імператараў. Пры першых імператарах значна пашырылася тэрыторыя дзяржавы. Рымскія легіёны ўстанавілі мяжу імперыі ў Еўропе па рэках Дунай і Рэйн. На мяжы была пабудавана сістэма ўмацаванняў — *лімес*. За лімесам жылі варвары. На доўгі час уварванні варвараў былі спынены. У Рыме да гэтага часу ўзвышаецца калона ў гонар перамог аднаго з імператараў — Траяна. Мноства барэльефаў адлюстроўваюць пераможныя войны імператара супраць варвараў.

Траян гаварыў: «Я хачу быць такім імператарам, якога б я сам сабе жадаў, калі б быў падданым». А старажытнарымскі гісторык Тацыт пісаў пра гады кіравання Траяна як пра гады рэдкага шчасця, «калі кожны можа думаць, што хоча, і гаварыць, што думае». Сенат абвясціў Траяна «найлепшым імператарам».

Сімвалам рымскіх перамог стала вялізная карта вядомага тады свету — важнае дасягненне рымскіх географай. Яна змяшчалася на сцяне аднаго з грамадскіх будынкаў у Рыме. Любы грамадзянін мог падысці да яе і пераканацца ў тым, што яго краіна, як лічылася, пануе «над усім светам». І сапраўды, Рымская імперыя за гэты часам размяшчалася на тэрыторыі трох частак свету — Еўропы, Азіі і Афрыкі.

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

♦ *Рымскія імператары засяродзілі ў сваіх руках неабмежаваную ўладу.* ♦ *Імкнучыся ўмацаваць свой аўтарытэт, імператары праводзілі розныя грамадскія мерапрыемствы.* ♦ *У перыяд імперыі Рымская дзяржава дасягнула найвышэйшага росквіту.*

- ? 1. Выберыце ў тэксце параграфа факты, якія пацвярджаюць узмацненне імператарскай улады ў Рыме. 2. Як імператары выкарыстоўвалі сваю неабмежаваную ўладу? 3. Як вы думаеце, чаму рымляне прызналі адзінаўладдзе імператараў і цярпелі іх свавольства? 4. Дакажыце, што ў перыяд імперыі Рымская дзяржава перажывала перыяд росквіту. 5. Чаму, на ваш погляд, старажытнарымскі аратар Цыцэрон лічыў устанавленне адзінаўладдзя ў Рыме «забойствам Айчыны»?

§ 25. Рым — сталіца імперыі

- ?! 1. Якія самыя знакамітыя гарады старажытнасці вы ведаеце? 2. Якія выдатныя мясціны можна было ў іх убачыць?

Самым вялікім горадам Старажытнага свету да канца I ст. да н. э. быў Рым. Вечны горад, Горад на сямі ўзгорках, Залаты, проста Горад. Чаму жыхары Італіі і правінцый імкнуліся абавязкова пабываць у Рыме? Чым адрознівалася жыццё бедных і багатых жыхароў горада?

1. **«Усе дарогі вядуць у Рым».** Цэнтрам Рыма з'яўляўся Палацінскі ўзгорак з форумам, ад якога, як сонечныя промні, разыходзіліся ўсе галоўныя вуліцы горада. Дарогі з далёкіх

і блізкіх правінцый працягнуліся да сталіцы. У той час нарадзілася прыказка: «Усе дарогі вядуць у Рым». Сапраўды, і сухапутныя, і марскія шляхі вялі ў Вечны горад. Сюды прыязджалі і прыплывалі на караблях купцы, дыпламаты, прыбывалі шматлікія транспартныя і гандлёвыя караблі з сыравінай і рабамі. Адсюль адпраўляліся ў паходы палкаводцы з войскам.

На Палаціне былі пабудаваны мармуровыя палацы імператараў. Яны зіхацелі золатам і каштоўнымі камянямі. Слова «палацін» ва ўсіх еўрапейскіх мовах стала сінонімам палаца. У беларускую мову яно ўвайшло словамі «палац», «палата». На форуме ў гонар свайго кіравання і перамог імператары ставілі помнікі, узводзілі будынкі, фантаны, майстравалі трыумфальныя *аркі*. Аркі ўяўлялі сабой дугападобныя перакрыцці праёмаў у сцяне або пралётаў паміж дзвюма

▲ Рымскі форум. *Рэканструкцыя*

▲ Рымскі форум у нашы дні

апорамі. Цэнтр горада ўжо ў той час стаў сапраўдным музеем пад адкрытым небам. Гонарам рымлян былі збудаванні для грамадскіх відовішчаў. Знаходзіліся гэтыя велічныя будынкі сярод цяністых паркаў з фантанамі і шматлікімі статуямі.

З самай раніцы вуліцы і плошчы горада былі запоўнены натоўпамі людзей. У Рыме забаранялася ездзіць на павозках і канях. Багачам дазвалялася перамяшчацца на насілках, якія неслі спецыяльна падрыхтаваныя рабы гаспадара.

▲ Рымскія тэрмы.
Рэканструкцыя

2. Лазні.

Любімым месцам адпачынку рымлян з'яўляліся грамадскія лазні — *тэрмы*. Гэта былі велічныя пабудовы, якія складаліся з некалькіх будынкаў, паркаў, спартыўных пляцовак, фантанаў. Наведвалі лазні ўсе: як багатыя, так і бедныя. Прыходзілі сюды не толькі мыцца, але і адпачываць: правесці вольны час у размовах з сябрамі, пагуляць у мяч, паесці, пачытаць кнігу ў спецыяльных бібліятэч-

ных залах, паглядзець на дрэсіраваных звяроў або экзатычных жывёл у заасадзе.

Распрануўшыся ў гардэробе, людзі ўваходзілі ў вялікую залу з басейнам, напоўненым халоднай вадой. Адтуль дзверы вялі ў іншыя памяшканні, дзе знаходзіліся ванныя або басейны з вадой, тэмпература якой паступова павялічвалася. За імі размяшчалася зала, напоўненая гарчай парай. Былі яшчэ памяшканні, што абаграваліся сухім паветрам.

Уваход у такія лазні каштаваў нядарага, а часам і зусім быў бясплатным. Утрыманне рымскіх лазняў часцей за ўсё аплачвалі імператар або дзяржава.

Шматпавярховы дом. *Рэканструкцыя* ▶

☑ Якія невыгоды адчувалі жыхары такіх дамоў?

3. Паўсядзённае жыццё простых грамадзян.

Амаль увесь свабодны час рымляне праводзілі па-за домам, на вуліцах горада, у цені калон прыгожых плошчаў, паблізу ад велічных палацаў, у парках з фантанамі. Нічога дзіўнага ў гэтым не было.

Бо большасць грамадзян жыла ў дрэнных умовах. У бедных кварталах цесна стаялі высокія пяці-, шасціпавярховыя дамы. Жыццё ў такіх дамах без каналізацыі, водаправода і асвятлення было цяжкім.

У кватэрах верхніх паверхаў плата бралася меншая, таму што ўмовы былі яшчэ горшыя: туды дабіраліся па крутых лесвіцах, якія нагадвалі драбіны. У цесных аднапакаёвых памяшканнях, размешчаных высока пад дахам, жыхары летам пакутавалі ад спёкі, а зімой ад холаду.

Вуліцы горада былі шумнымі і бруднымі. Гаспадыні вылівалі праз вокны нечыстоты. Ноччу галасы і шум не да-

с. 305–307

▲ Адзенне старажытных рымлян. *Рэканструкцыя*

валі спакойна спаць. З прычыны неасцярожнага карыстання агнём часта ўзнікалі пажары.

Апраналіся рымляне даволі сціпла. Адзенне выраблялі з шэрсці і лёну. Паўсядзённым адзеннем была *туніка* — кароткая кашуля без рукавоў. На туніку насілі *тогу* — доўгі кавалак тканіны, які асаблівым чынам абгортвалі вакол цела. Самым зручным абуткам былі сандалі.

Аснову харчавання рымлян складалі хлеб, сыр, агародніна, масліны. Мясa і рыбу елі вельмі рэдка.

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

♦ *Рым з'яўляўся не толькі палітычным, але і культурным цэнтрам Рымскай дзяржавы. У ім былі засяроджаны велічныя будынкі і палацы.* ♦ *Вялікай папулярнасцю карысталіся лазні, у якіх з задавальненнем праводзілі час багатыя і бедныя.* ♦ *У адрозненне ад багачоў большасць грамадзян пражывала ў няўтульным жыллі.*

? 1. Растлумачце выраз «Усе дарогі вядуць у Рым». Як ён узнік? 2. Якія функцыі выконвалі рымскія лазні? 3. Складзіце апавяданне «Дзень у Рыме» ад імя жыхара правінцыі. Апішыце з дапамогай тэксту параграфа і ілюстрацый, што вы ўбачылі. 4. Рым адсвяткаваў сваё тысячагоддзе пры імператары Філіпе Арабе. У якім годзе гэта адбылося?

Правядзіце для аднакласнікаў віртуальную экскурсію па Рымскім форуме ў часы магутнасці Рымскай імперыі.

§ 26. Культура Старажытнага Рыма

?! 1. Асноўныя культурныя дасягненні старажытных грэкаў і эпохі элінізму.
2. У якіх галінах культуры грэкі дамагліся найбольшых поспехаў?

У II ст. да н. э. рымляне заваявалі Балканскі паўвостраў і сталі вучнямі заваяванага імі народа. Аднак яны не толькі шмат чаго ўзялі з грэчаскай культуры, але і здолелі прымножыць яе дасягненні. Таму цяпер мы гаворым пра адзіную антычную, грэка-рымскую, культуру. Што ж было своеасаблівым і непаўторным у рымскай культуры?

1. Рымляне — вучні грэкаў. Калі рымская дзяржава толькі зараджалася, грэчаскія полісы ўжо дасягнулі высокага ўзроўню культурнага развіцця. Таму грэчаская культура актыўна паўплывала на культуру рымскую.

Рымляне перапрацавалі грэчаскі алфавіт. Яны змянілі і дабавілі некаторыя літары. Пасля рымлян лацінскі алфавіт выкарыстоўвае большасць народаў сучаснай Еўропы.

Рымскія арыстакраты наймалі адукаваных грэкаў хатнімі настаўнікамі для сваіх дзяцей. У школах вывучалі грэчаскія творы, перакладзеныя на лацінскую мову. Рымскія юнакі часта ездзілі ў Грэцыю вучыцца ў знакамітых філосафаў. Рымскія імператары працягвалі ўпрыгожваць грэчаскія гарады, праводзілі Алімпійскія гульні.

2. Рымская літаратура і яе значэнне. Рымляне цанілі літаратуру. Яны лічылі, што літаратура неабходная для развіцця кожнага чалавека. Яна вучыць і выходзіць моладзь. Рымляне чыталі шмат павучальных гістарычных твораў пра подзвігі продкаў. Палітычныя прамовы вядомых аратараў запісвалі і з цікавасцю вывучалі.

Найвялікшым паэтычным творам з’яўляецца паэма *Вергілія* «Энеіда». У ёй расказаны найстаражытнейшыя легенды пра паходжанне рымскага народа. У «Энеідзе» паэт праслаўляў род імператара Актавіяна Аўгуста, узводзіў яго да траянскага героя Энея. Праўда, Вергілій не завяршыў «Энеіду» і перад смерцю прасіў сваіх сяброў спаліць няскончаны твор. Але імператар, які вельмі любіў вершы Вергілія, забараніў — вялікія творы павінны жыць у стагоддзях!

Паэты *Гарыцый* і *Авідзій* лічылі, што важная задача паэзіі — праз пачуцці навучаць людзей. Знакамітай стала фраза Авідзія: «Вучыцца трэба заўсёды, нават у ворага».

▲ Бюст Вергілія

▲ Мецэнат прадстаўляе імператару Аўгусту вольныя мастацтвы.
Мастак Д. Б. Цьепала, XVIII ст.

Творчасці паэтаў спрыяў багаты і ўплывовы сябар імператара Актавіяна — *Гай Мецэнат*. Ён запрашаў паэтаў да сябе дадому для чытання вершаў. Заўсёды дапамагаў паэтам. За гэта яны павінны былі праслаўляць імператара і яго кіраванне. Неацэнная дапамога Мецэната зрабіла яго імя хадзячай назвай. Цяпер мы называем *мецэнатам* чалавека, які бескарысліва падтрымлівае мастацтва.

3. Асноўныя помнікі архітэктурны і скульптурны. Грэчаская архітэктурна з’яўлялася асновай рымскай. Першапачаткова рымляне ўзводзілі будынкi з каменю. У перыяд імперыі галоўным будаўнічым матэрыялам стала абпаленая цэгла. У Рыме навучыліся рабіць *бетон* — сумесь пяску, вапны, галькі

Арка імператара Канстанціна ▶

і вулканічнага попелу. Змяшаны з вадой бетон застываў і становіўся вельмі цвёрдым.

З даўгавечных цэглы і бетону можна было ўзводзіць самыя разнастайныя збудаванні. Звонку цэглу закрывалі мармурам. Рымскія архітэктары навучыліся ўзводзіць аркі і купалы ў будынках.

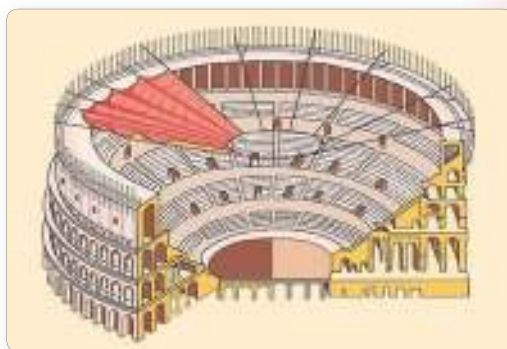
Праслаўляючы ваенныя перамогі Рыма, у цэнтры сталіцы будаваліся трыумфальныя аркі і калоны. Урачысты ўезд імператараў-пераможцаў у горад называлі *трыумф*, адсюль і назва гэтых арак і калон. Шмат якія з іх стаўць да нашага часу ў розных гарадах Еўропы.

У цэнтры сучаснага Рыма ўзвышаюцца руіны *Калізея*. Гэта самы вялікі ў Рыме амфітэатр, які змяшчаў каля 50 тысяч глядачоў. Тут праходзілі гладыятарскія баі, марскія бітвы, цкаванне дзікіх жывёл.

Грамадскія пабудовы перыяду імперыі — форумы, цыркi, тэатры, масты — нават у руінах уражваюць веліччу і прыгажосцю.

▶ Калізей. Сучасны стан

▶ Калізей. Рэканструкцыя

Як і грэкі, рымляне вельмі любілі скульптуру. Статуямі яны ўпрыгожвалі не толькі гарады, але і жыллё. Імператары і багатыя рымляне заказвалі свае *бюсты*. Надзвычай дакладна рымскія скульптары перадавалі выраз твару і характар ча-лавека.

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

♦ *Грэчаская культура лягла ў аснову рымскай.* ♦ *Культура Старажытнага Рыма дасягнула найвышэйшага росквіту ў перыяд імперыі.* ♦ *У эпоху імператара Аўгуста літаратура перажывала залаты век. Тварылі самыя знакамітыя паэты: Вергілій, Гарацый і Авідзій.* ♦ *Мноства выдатных архітэктурных помнікаў Рымскай імперыі захаваліся да нашых дзён.*

? 1. Дакажыце, што культура рымлян і грэкаў мае шмат агульнага. З чым гэта звязана? 2. Чаму перыяд росквіту літаратуры часоў імператара Аўгуста назвалі залатым векам? Ці можна сказаць, што рымскія паэты былі свабодныя ў сваёй творчасці? 3. Які ўклад у развіццё архітэктуры ўнеслі старажытныя рымляне? 4. Якія архітэктурныя збудаванні пацвярджаюць той факт, што рымляне аддавалі перавагу масавым забавам?

? Хто такі Мецэнат? Чаму яго імя стала агульным? Ці ведаеце вы беларускіх мецэнатаў? Што яны зрабілі для захавання культурнай спадчыны Беларусі?

«ЭНЕІДА НАВЫВАРАТ»

Творчасць Вергілія і іншых вялікіх паэтаў Старажытнага Рыма тысячагоддзямі натхняла людзей. У сярэдзіне XIX ст. у Беларусі з'явілася паэма «Энеіда навыварат», якая стала вельмі папулярнай. Дзеянне адбывалася на беларускай зямлі. У гумарыстычных вобразах рымскіх багоў і герояў лёгка можна пазнаць звычайныя вобразы беларускіх сялян і паноў.

Па матывах паэмы Вергілія напісаны творы не толькі ў Беларусі, але і ў Францыі, у Аўстрыі, Расіі, Украіне. Пра што гэта сведчыць?

§ 27. Рэлігія старажытных рымлян

?! 1. Якой рэлігіі прытрымлівалася большасць вядомых вам народаў старажытнасці? 2. Якіх грэчаскіх багоў вы ведаеце? Над чым яны апекаваліся?

Усім вядомыя назвы планет Сонечнай сістэмы, але вось ці ўсе ведаюць, што кожнае з гэтых нябесных цел, за выключэннем Зямлі і Урана, названа ў гонар багоў старажытных рымлян? У чым заключаюцца асаблівасці рэлігійных вераванняў рымлян? Які ўплыў на іх рэлігію зрабілі шматлікія заваяванні?

1. Вераванні ў жыцці рымлян. Першапачаткова старажытныя рымляне шанавалі духаў прыроды. Кожны гай, рака, крыніца — усё ў прыродзе мела сваіх духаў-заступнікаў. У кожнага чалавека таксама былі духі-заступнікі. У мужчын — *геніі*. Абаронцамі жанчын былі асаблівыя божаствы — *юноны*. Менавіта геніі і юноны рабілі ўсіх людзей непаўторнымі. Рымляне прыносілі багатыя дары свайму генію ў дзень нараджэння.

Каго мы сёння называем геніем? Ці звязана гэта з вераваннямі рымлян?

Сямейнымі духамі, якія ахоўвалі жыллё, лічыліся *пенаты*. Апякункай хатняга ачага была багіня *Веста*.

Рымляне верылі ў розныя прыметы, вельмі сур'ёзна ставіліся да прадказанняў. Варажба не раз вырашала лёс Рыма. Напрыклад, пасля разбурэння горада галамі сенат думаў — адбудоўваць горад на ранейшым месцы ці перасяліцца на новае. У момант спрэчкі сенатары выпадкова пачулі голас камандзіра, які закамандаваў воінам: «Застанемся тут». Сенат вырашыў, што гэта і ёсць важная падказка багоў.

Хатні алтар для пакланення пенатам ▶
на руінах аднаго з рымскіх гарадоў

2. Багі Рымскай дзяржавы. Шмат якія рымскія багі былі падобныя на грэчаскіх. З развіццём Рымскай дзяржавы з’явіліся агульныя для ўсёй краіны багі. У іх гонар узводзіліся пышныя храмы, ім служылі шматлікія жрацы. Вярхоўным уладаром багоў і людзей у рымлян лічыўся суровы грамавержац *Юпітэр*. Ваяўнічыя рымляне пакланяліся жорсткаму богу вайны *Марсу*. Багіня *Венера* шанавалася як багіня прыгажосці.

▲ Бог Юпітэр

Самыя важныя храмы будаваліся на форуме — галоўнай плошчы сталіцы. Адзін з храмаў быў прысвечаны богу *Янусу*. Яго паказвалі з двума тварамі, накіраванымі ў розныя бакі. Янус — бог, які, па меркаванні рымлян, звязваў мінулае і будучае. Калі Рым ваяваў, брама храма Януса была адкрыта. Толькі некалькі разоў за ўсю тысячагадовую гісторыю горада гэтую браму ненадоўга зачынялі.

Багіня хатняга ачага Веста стала апякункай усёй Рымскай дзяржавы як адзінай сям’і. У храме гэтай багіні гарэў нягасны агонь, які ўвасабляў адзіны ачаг цэлай краіны. Менавіта гэты храм дазваляў лічыць усіх грамадзян Рыма адной абшчынай.

Рымляне шанавалі багіню мацярынства *Юнону*. У яе гонар у сакавіку рымлянкі адзначалі жаночае свята. У Рыме яна так-

◀ Двухаблічны Янус

Як вы думаеце, якое аблічча павернута ў будучыню, а якое — у мінулае?

сама лічылася апякункай фінансаў. Адна з мянушак гэтай багіні — Манета (Дарадчыца). Пры яе храме чаканілі грошы. Потым гэта мянушка шмат у якіх мовах стала назвай грошай — «манет».

3. Пантэон Рыма. Пасля прысваення імператару Актавіяну пачэснага імя Аўгуст — «свяшчэнны» — яго сталі шанаваць амаль як бога. Бюсты імператара-бога ставілі шмат у якіх храмах імперыі.

У сталіцы вялізнай імперыі сяліліся людзі з розных краін. У Рыме з'явіліся храмы чужых багоў. Але хутка гэтыя багі сталі папулярныя і сярод рымлян. Па ўсёй Рымскай імперыі шанавалі знакамітую егіпецкую багіню-маці *Icīdu*. Рымскія легіянеры пакланяліся ваяўнічаму іранскаму богу *Mітры* — пераможцу магутнага быка. Пры апекаванні імператараў у Рыме быў пабудаваны велічны храм *Пантэон*. У перакладзе са старажытнагрэчаскай мовы яго назва азначае «ўсе багі». Храм атрымаўся грандыёзным — яго купал быў самым вялікім у Рыме.

▲ Рымскі Пантэон і яго купал

☑ У цэнтры купала — светлавое акно — «вока Пантэона». Дыяметр купала большы за 43 м.

Шмат якія назвы месяцаў звязаны з імёнамі рымскіх багоў. Апекуном календара быў бог Янус. У яго гонар названы першы месяц года. Гэта назва, як і іншыя, запазычана рускай мовай — «январь». «Март» названы ў гонар бога вайны Марса. Юлій Цэзар прысвоіў аднаму з месяцаў сваё імя, што таксама мае адлюстраванне ў рускай мове: «июль». А хутка з’явіўся і месяц у гонар Актавіяна Аўгуста — па-руску «август».

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

◆ Спачатку рымляне пакланяліся духам прыроды, верылі ў прыметы і варажбу. ◆ Шмат якія рымскія багі былі падобныя на грэчаскіх. ◆ Заваяваўшы многія народы, рымляне стварылі Пантэон — храм у гонар усіх багоў.

- ❓ 1. У чым заключаецца падабенства першапачатковых вераванняў рымлян з рэлігійнымі ўяўленнямі найстаражытнейшых людзей? 2. Выкажыце меркаванне, чаму рымляне з лёгкасцю ператваралі багоў заваяваных імі народаў у «сваіх», а не распаўсюджвалі ўласную веру. 3. Якіх багоў асабліва шанавалі рымляне і чаму? Даведайцеся, якога чалавека сёння называюць «двухаблічным Янусам». 4. Дзе яшчэ, акрамя назваў месяцаў і планет, вы сустракаліся з імёнамі рымскіх багоў? 5. Складзіце ў сшытку табліцу адпаведнасці грэчаскіх і рымскіх багоў з указаннем сіл прыроды і з’яў, якім яны апекавалі. Падзяліцеся атрыманымі звесткамі з аднакласнікамі.

§ 28. Хрысціянства ў Рымскай імперыі

- ?! 1. Які народ першым перайшоў да адзінабожжа? Як называлася іх свяшчэнная кніга? 2. На якія царствы распалася дзяржава Ізраіль?

Не ўсім чужаземным багам знайшлося месца ў рымскім Пантэоне. «У адносінах да ворага ўсё дазволена», — лічылі рымляне. «Любіце ворагаў вашых, рабіце дабро тым, хто ненавідзіць вас...», — вучылі хрысціяне. Якім жа чынам, нягледзячы на жорсткае праследаванне ўладамі, хрысціянства не толькі ўцалела, але і стала афіцыйнай рэлігіяй?

1. Вучэнне Ісуса Хрыста. Аснову хрысціянскай рэлігіі складае жыццё і вучэнне *Ісуса Хрыста*. Ён нарадзіўся ў час кіравання Аўгуста ў далёкай Палесціне, заваяванай Рымам

Хрыстос вылечвае сляпога. ▶
Мастак Эль Грэка, XVI ст.

у I ст. да н. э. У малалецтве дзівіў усіх сваімі мудрымі разважаньнямі. Ва ўзросце 30 гадоў стаў вандроўным прапаведнікам, вылечваў людзей і, паводле свяшчэннага пісаньня, здзяйсняў цуды.

Ісус гаварыў, што людзі загразнулі ў зле і несправядлівасці, што набліжаецца канец свету і хутка наступіць дзень Богага суда. Ён заклікаў людзей рабіць добрыя справы, любіць і паважаць адзін аднаго, быць літасцiвымі да ўніжаных і зняважаных. Вучыў любіць «Бога і блізкага як самога сябе», «не рабіць іншым таго, чаго не жадаеш сабе». Сябе ён называў Сынам Чалавечым, які прыйшоў у гэты свет, каб выратаваць людзей. І для тых, хто паверыў у яго, хто пакутаваў і быў зняважаны, наступіць Царства Богае на Зямлі — царства добра і справядлівасці. Адзін з распаўсюджвальнікаў хрысціянства *апостал* (пасланец) Павел вучыў: усе роўныя перад Богам — і эліны і іўдзеі, і рабы і свабодныя, і мужчыны і жанчыны.

Словы Ісуса былі простыя і зразумелыя, знаходзілі водгук у сэрцах тых людзей, якім так не хапала добра і справядлівасці. Вучні і прыхільнікі Ісуса называлі яго *Хрыстос* (Выбраннік Божы), а сябе — *хрысціянамі*. Першымі хрысціянамі станавіліся ў асноўным тыя, каму жылося асабліва цяжка — беднякі, удовы, сіроты, калекі.

Першапачаткова рымскія ўлады абыякава ставіліся да хрысціян. Аднак іўдзейскія святары бачылі ў Хрысце небяспечнага бунтаўшчыка. Яны абвінавацілі яго ў парушэнні рэлігійных правіл. Ісуса схапілі, а рымскі намеснік Іўдзеі прыгаварыў яго да смяротнага пакарання. Ісус быў распяты,

і яго пакінулі паміраць на крыжы. Яму было тады каля 33 гадоў.

На трэці дзень пасля пакарання смерцю пайшоў слых, што Хрыстос уваскрэс. Ён сустрэўся з вучнямі і абяцаў вярнуцца ў канцы часоў для здзяйснення Богага суда.

▲ Апошняя малітва хрысціянскіх пакутнікаў. *Мастак М.-Л. Жэром*

▲ Месца сходу першых хрысціян

2. Распаўсюджанне хрысціянства. Першыя хрысціянскія абшчыны ўзніклі ў Іўдзеі. Хутка яны з'явіліся ў Сірыі, Малой Азіі, Італіі, Грэцыі. Члены хрысціянскіх абшчын называлі адзін аднаго братамі і сёстрамі, здзяйснялі сумесныя малітвы і трапезы.

У канцы II ст. н. э. хрысціянства распаўсюдзілася на большай частцы Рымскай імперыі. Улады праследвалі хрысціян. Шмат хто з іх памёр пакутлівай смерцю. Але хрысціянскіх абшчын становілася ўсё больш і больш. У іх уступалі не толькі беднякі, але і заможныя рымляне. Кіравалі хрысціянскімі абшчынамі спецыяльна выбраныя *епіскапы*.

Хрысціяне не заклікалі да супраціўлення рымскай уладзе і разбурэння імперыі. Таму ўлады паступова змянілі сваё стаўленне да новай рэлігіі. Яны вырашылі выкарыстоўваць яе для падтрымання парадку ў вялізнай дзяржаве. Асабліва прывабным для іх былі ідэі хрысціянскага цярапення і пакоры, непраціўлення злу гвалтам. Першым імператарам, які ўсвядоміў сілу хрысціянства, быў *Канстанцін*. У 313 г. ён

выдаў указ, згодна з якім хрысціянам дазвалялася будаваць храмы і адкрыта маліцца. Да канца IV ст. хрысціянства стала адзінай афіцыйнай рэлігіяй імперыі.

У гэты ж час канчаткова склалася хрысціянская царква. Яна ўключала вышэйшае духавенства (епіскапы), ніжэйшае духавенства (святары), манаства і простых хрысціян. Хрысціянскія храмы сталі называцца *царквой*. Адгэтуль у гэтага слова два асноўныя сэнсы: царква — сукупнасць усіх веруючых у Хрыста і царква — храм, месца збору асобнай хрысціянскай абшчыны.

3. Новы Завет. Некалькі дзясяткаў гадоў пасля пакарання смерцю Ісуса апосталы — вучні Хрыста — прапаведавалі яго ідэі. За гэты час збіраліся запісы яго выслоўяў і апавяданні пра яго ўчынкі. На гэтай аснове ў розных цэнтрах ранняга хрысціянства ўзніклі *Евангеллі*.

Слова «евангелле» азначае «добрая вестка». Евангеллі выкладаюць вучэнне Ісуса Хрыста, расказваюць пра зробленыя ім вылячэнні і, самае галоўнае, пра выратаванне, якое ён прынёс свету праз свае смерць і ўваскрэсенне. Чатыры Евангеллі і іншыя свяшчэнныя кнігі склалі *Новы Завет* — другую частку Бібліі.

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

♦ *Хрысціянства, зарадзіўшыся на землях Палесціны, жорстка праследавалася рымскімі ўладамі. ♦ З часам хрысціянская царква атрымала падтрымку ўлад, стала апорай дзяржавы.*

- ? **1.** Раскрыце значэнне паняццяў «хрысціянства», «епіскапы», «царква», «Евангеллі», «Новы Завет». **2.** У якой краіне ўзнікла вера ў Ісуса Хрыста? **3.** Чаму вучыў Ісус Хрыстос? Чым яго ідэі адрозніваліся ад язычніцтва? Што ў яго вучэнні блізка вам па духу? **4.** Чаму рымскія ўлады доўгі час праследавалі хрысціян, а потым спынілі ганенні? Пры якім імператары гэта адбылося?

§ 29. Падзенне Заходняй Рымскай імперыі

?! 1. Калі быў заснаваны Рым? **2.** Як на працягу стагоддзяў змянялася кіраванне Рымскай дзяржавай? **3.** Каго грэкі называлі варварамі?

У IV—V стст. найвялікшая дзяржава антычнасці — Рымская імперыя — перажывала глыбокі крызіс. Што падарвала асновы некалі самай магутнай і ўплывовай з усіх імперый? Што ў большай ступені спрыяла яе аслабленню і гібелі: унутраныя праблемы ці напады варвараў?

1. Крызіс гаспадаркі і кіравання ў Рымскай імперыі. Захапіўшы вялізныя тэрыторыі Міжземнамор'я, Рымская імперыя дасягнула піка сваёй магутнасці. Рымскія грамадзяне становіліся ўсё багацейшымі. Асновай іх дабрабыту былі падаткі, якія паступалі з заваяваных тэрыторый, а таксама праца мільёнаў рабоў. Рабаўладальнікі ўвесь час мелі патрэбу ў новых працаўніках. Таму войны не спыняліся, але яны не заўсёды прыносілі дастатковую колькасць рабоў.

Праца рабоў была малаэфектыўнай. Яны часта ламалі інструменты, каб не працаваць. За рабамі заўсёды сачылі наглядачы і прымушалі іх працаваць.

Рымскі пісьменнік Калумела лічыў, што «рабы прыносяць палям найвялікшую шкоду. Яны пасвяць жывёлу дрэнна, кепска аруць зямлю. Яны не клапацяцца пра тое, каб насенне дало багаты ўраджай. Яны і самі крадуць збожжа і ад іншых зладзеяў дрэнна яго зберагаюць».

Чаму рабы не былі зацікаўлены працаваць добрасумленна?

Многія мелкія землеўладальнікі разараліся. Страціўшы сваю зямлю, яны арандавалі невялікія ўчасткі ў буйных землеўладальнікаў. За гэта гаспадары зямлі атрымлівалі плату і частку ўраджаю. Такіх арандатароў называлі **калонамі**. Працавалі яны лепш, чым рабы. З часам калонам забаранілі пакідаць свае ўчасткі і пераходзіць да іншага гаспадара. Так яны аказаліся замацаванымі да зямлі.

	Межы Рымскай імперыі да канца IV ст.		Уварванне гунаў
	Мяжа падзелу Рымскай імперыі (395 г.)		Уварванне германскіх плямёнаў

▲ Распад Рымскай імперыі

- Назавіце тэрыторыі і краіны, якія ўвайшлі ў склад Заходняй Рымскай імперыі і Усходняй Рымскай імперыі.

Неабходнасць вясці войны патрабавала вялікіх расходаў на армію. Таму ўлады ўвесь час павялічвалі падаткі. У адказ расла незадаволенасць насельніцтва ўладай імператараў.

Багатыя і распешчаныя рымляне не хацелі служыць у арміі. У легіёны прыйшлося набіраць наёмнікаў. У рымскай ар-

міі становілася ўсё больш атрадаў з варвараў. Яны служылі толькі за грошы і не былі зацікаўлены па-сапраўднаму абараняць краіну.

2. Падзел Рымскай імперыі на Заходнюю і Усходнюю. На працягу доўгага часу тэрыторыя Рымскай імперыі павялічвалася.

Як вы думаеце, пра што сведчыць той факт, што за апошнія 70 гадоў існавання Заходняй Рымскай імперыі на троне змянілася 19 імператараў?

Але з часам Рым перастаў захопліваць новыя землі. Ён з цяжкасцю ўтрымліваў заваяваныя тэрыторыі. У III ст. пад націскам варварскіх народаў імперыя насілу здолела выстаяць. Аднак напады працягваліся. У IV—V стст. рымская армія была не такой моцнай,

як раней. Усё часцей да ўлады ў Рыме прыходзілі слабыя імператары. Яны праводзілі час у забавах, але мала цікавіліся патрэбамі арміі і краіны. Армія ўмешвалася ў прызначэнне новых імператараў. Гэта зноў прывяло да зацяжных грамадзянскіх войнаў і паслаблення імперыі.

Імператар Феадосій паспрабаваў змяніць кіраванне краінай. Ён падзяліў імперыю паміж двума сваімі сынамі. Феадосій лічыў, што гэта дапаможа лепш абараняць яе межы. У 395 г. адбыўся падзел Рымскай імперыі на дзве часткі — **Заходнюю і Усходнюю**. Горад *Канстанцінопаль* стаў сталіцай Усходняй Рымскай імперыі.

3. Рым і варвары. Самым небяспечным сапернікам Рыма ў той час была адна з груп плямёнаў варвараў — германцы. Яны напалі на землі імперыі і рабавалі іх. У той жа час германцы нярэдка паступалі на службу ў рымскую армію як наёмнікі. А потым вераломна захоплівалі частку тэрыторыі і рассяляліся на землях імперыі. Набегі становіліся ўсё больш разбуральнымі.

Адно з плямёнаў германцаў — *готы* — некалькі разоў урывалася ў Італію і рабавала краіну. У 410 г. армія готаў пад кіраўніцтвам *Аларыха* рушыла на Рым. Горад быў захоп-

с.317-319

Бітва рымлян з варварамі. ▶
Старажытнарымскі рэльеф

лены амаль без бітвы. На працягу трох дзён заваёўнікі рабавалі горад. У гараджан яны адабралі ўсё, што маглі вынесці.

Гэта падзея стала пераломнай у гісторыі Рымскай імперыі. Стала зразумела, што рымляне ўжо не могуць стрымаць нашэсця варвараў. З Рыма з'язджалі гараджане, каб пасяліцца ў больш бяспечных месцах.

Сучаснік тых падзей пісаў: «Мой голас сціх, калі я пачуў, што заваяваны горад, якому скаралася ўся зямля! Патух светач свету».

Чаму захоп Рыма готамі выклікаў паніку ў рымскім свеце?

Следам за германцамі ў Еўропу ўварваліся азіяцкія плямёны *гунаў* на чале з Атылай. Яны знішчалі і рымлян, і варвараў. Толькі аб'яднанымі намаганнямі германцаў і рымлян нашэсце гунаў было спынена.

4. Гібель Заходняй Рымскай імперыі.

У 455 г. Рым быў захоплены яшчэ адным германскім племенем — *вандаламі*. Вандалы забілі і захапілі ў рабства мноства гараджан. Два тыдні яны планамерна рабавалі горад і яго жыхароў. З храмаў забралі ўсе каштоўныя рэчы. Нават пазачаныя дахі рымскіх храмаў былі сарваны.

У якім значэнні сёння ўжываецца тэрмін «вандалізм»?

Рым не змог акрыяць пасля гэтых нападаў. У 476 г. праводыр аднаго з германскіх плямёнаў скінуў апошняга рымскага імператара *Ромула Аўгуста*. Заходняя Рымская імперыя спыніла сваё існаванне. Сімвалы імператарскай улады — пурпуровы плашч і дыядэма — былі адпраўлены ва Усходнюю Рымскую імперыю.

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

♦ Да V ст. улада рымскіх імператараў аслабла. Наёмная армія не магла абараніць краіну. ♦ Імперыя была падзелена на Заходнюю і Усходнюю часткі. ♦ Варвары пачалі захопліваць землі імперыі. Рым быў разрабаваны спачатку готамі, а затым вандаламі. ♦ У 476 г. Заходняя Рымская імперыя пала. Усходняя Рымская імперыя праіснавала яшчэ тысячу гадоў.

1. Дакажыце, што гаспадарка ў Рымскай імперыі перажывала крызіс. Чаму стала выгадна выкарыстоўваць працу калонаў? 2. Якія прычыны прывялі да аслаблення рымскай арміі? 3. Калі і на якія часткі падзялілася Рымская імперыя? Чаму гэта адбылося? 4. Назавіце прычыны гібелі Заходняй Рымскай імперыі. 5. Палічыце, колькі гадоў прайшло ад легендарнага заснавання Рыма да падзення Заходняй Рымскай імперыі.

Абагульненне да раздзела «Старажытны Рым»

Вы пазнаёміліся са старажытным грэка-рымскім светам і яго культурай.

Нават, чытаючы гэтыя радкі, углядаючыся ў літары, з якіх складаюцца словы, кожны з нас дакранецца да подзвігу безыменных стваральнікаў алфавіту.

У рымлян еўрапейцы навучыліся будаваць гарады, узводзіць масты і крапасныя збудаванні, пракладаць дарогі і водаправоды. Рым даў прыклады рэспубліканскага парадку жыцця і кіравання. Быў сфарміраваны вобраз сапраўднага грамадзяніна — патрыёта, які разумна спалучае правы і абавязкі.

У Рымскай імперыі ўзнікла хрысціянства, былі закладзены асновы будучага росквіту еўрапейскай культуры. У той жа час не трэба забываць, што магутнасць Рыма і яго дасягненні шмат у чым засноўваліся на працы самай бяспраўнай і прыгнечанай часткі насельніцтва — рабоў. Яны не раз узнімалі паўстанні, якія ўскалыхвалі Рымскую дзяржаву. Але менавіта ў Старажытным Рыме закладзены нормы права, на якія абапіраюцца законы ў краінах сучаснай Еўропы.

Практычны занятак

I. Работа са стужкай часу.

Начарціце стужку часу. Адзначце на ёй падзеі, пералічаныя ў заданнях. Выканайце разлікі.

1. Палічыце, колькі гадоў назад быў заснаваны Рым.

2. Колькі гадоў прайшло ад абвяшчэння рэспублікі да захопу ўлады Юліем Цэзарам?

3. Вызначыце, што адбылося раней і наколькі: прыняцце законаў Салона ці Законаў XII табліц.

4. Устанавіце храналагічную паслядоўнасць падзей: а) кіраванне Актавіяна Аўгуста; б) выгнанне з Рыма апошняга цара; в) узяцце Рыма готамі; г) рэформы братаў Гракхаў; д) гібель Карфагена.

II. Раствлумачце прычыны і наступствы найважнейшых падзей у гісторыі Старажытнага Рыма: Пунічных войнаў; паўстання Спартака; прыняцця хрысціянства; падзення Заходняй Рымскай імперыі.

III. Класіфікацыя паняццяў.

Размяркуйце тэрміны і паняцці ў адпаведных слупках табліцы, запоўніўшы яе ў сшытку. Раствлумачце значэнне тых з іх, якія належаць да гісторыі Рыма.

Калізей, Мусеён, консулы, поліс, гладыятары, фаланга, мецэнат, хрысціянства, Калос Радоскі, форум, дэмакратыя, Алімпійскія гульні, Пантэон, патрыцыі, метраполія, эліны, дыктатар, перыэкі, плебеі, алігархія, акропаль, стратэг, рэспубліка, Парфенон, вета, карыятыды, тэатр, калоны, элінізм, ілоты, сенат, тэрмы, каланізацыя, агара, плебеі, варвары.

IV. Творчыя заданні.

Выканайце адно з заданняў на выбар.

1. Стварыце крыжаванку па адной з тэм: «Рым у перыяд рэспублікі», «Культура Старажытнага Рыма».

2. Аформіце насценную газету «А вы ведалі, што...?». Змясціце цікавыя факты з гісторыі Старажытнага Рыма.

Раздзел 3

СТАРАЖЫТНЫЯ ГЕРМАНЦЫ І СЛАВЯНЕ

§ 30. Старажытныя германцы

?! 1. Як было арганізавана кіраванне ў першабытным племені? **2.** Якім чынам узвышэнне правадыроў прывяло да фарміравання дзяржаўнай улады?

Заходняя Рымская імперыя рухнула пад націскам варварскіх народаў. Варвары адыгралі вялікую ролю ў гісторыі Старажытнага свету. Як было арганізавана грамадства старажытных германцаў? Якімі былі адносіны паміж германскімі плямёнамі і Рымам?

1. Паходжанне і рассяленне германскіх плямёнаў. Асаблівае месца сярод варвараў займалі германскія плямёны. Іх прарадзімай лічыцца тэрыторыя сучаснай Даніі і паўднёвага ўзбярэжжа Нарвегіі і Швецыі. З прычыны пагаршэння клімату і ў пошуках лепшых зямель германцы пачалі перасяляцца ў паўднёвым напрамку. Да I ст. яны рассяліліся да Рэйна і Одэра на захадзе і да Дуная на поўдні. Ад 3 да 4 мільёнаў германцаў жылі на вялізнай тэрыторыі ад Скандынаўскага паўвострава да Чорнага мора.

2. Грамадскі лад германцаў. Старажытныя германцы пражывалі ў невялікіх адасобленых паселішчах. Яны апрацоўвалі зямлю, якой хапала ўсім, але галоўным багаццем лічылася жывёла. Роднасныя сем'і аб'ядноўваліся ў роды, некалькі родаў — у племя.

Глава сям'і валодаў беспярэчным аўтарытэтам, ён распараджаўся агульнай маёмасцю. Яго жонка таксама займала

Жыллё германцаў. ▶
Рэканструкцыя

- ☑ Доўгія дамы германцаў сумяшчалі жылыя памяшканні, стойлы для жывёлы і склады.

значнае становішча ў грамадстве. Над імі стаялі радавыя старэйшыны і жрацы, а ў выпадку паходаў — *ваенныя правадыры*. Самыя важныя пытанні вырашаліся на агульным сходзе дарослых мужчын племені. Непажаданыя прапановы яны адхілялі шумным гоманам, а ў знак згоды з тым ці іншым рашэннем узнімалі дзіды.

Паступова радавыя старэйшыны і ваенныя правадыры сталі ўзвышацца. Яны адыгрывалі галоўную ролю на народных сходах, жылі ва ўмацаваных сядзібах, мелі шмат зямлі і жывёлы, забіралі сабе большую частку ваеннай здабычы. Першапачаткова правадыры выбіраліся супляменнікамі з ліку найбольш моцных і храбрых воінаў. З часам іх улада пачала перадавацца па спадчыне. З'яўленне такіх правадыроў (*кунунгаў*) стала важным крокам на шляху фарміравання дзяржавы ў старажытных германцаў.

У германскім грамадстве высока шанаваліся сіла, ваенная адвага і храбрасць. Падобна да спартанцаў германцы лічылі, што

Сям'я старажытных германцаў. ▶
Рэканструкцыя

с. 322–324

сапраўдны воін павінен або атрымаць перамогу, або загінуць у баі. Шчыт, пакінуты на полі бою, мог належаць толькі мёрт-
ваму воіну. Ваяўнічасць германцаў зрабіла вялікі ўплыў на іх рэлігійныя вераванні. У германскім пантэоне мы знаходзім багоў, якія любілі ваяваць і паляваць. *Вотан*, або *Одзін*, быў богам вайны, ведаў і паэзіі. Яшчэ адным богам вайны з'яўляўся *Тор-грамавержац*.

▲ Бітва ў Тэўтабургскім лесе.
Мастак П. Янсэн

- ✓ Визначыце, дзе на карціне адлюстраваны германскія і рымскія воіны. Чаму вы так вырашылі?

3. Германцы і Рым.

Доўгі час германцы жылі на паўночна-усходніх межах рымскага свету. У II ст. да н. э. яны ўпершыню ўварваліся ў межы Паўночнай Італіі. Рымскія легіёны спынілі рух германцаў наперад, але пакарыць іх так і не змаглі.

У 9 г. рымляне пацярпелі знішчальнае паражэнне ад германскіх плямёнаў у *Тэўтабургскім лесе* паблізу ад ракі Рэйн.

З гэтага часу імперыя, стрымліваючы націск дзёрзкіх варвараў, думала толькі пра абарону. А з канца II ст. рымскія

імператары імкнуліся ператварыць германцаў у сваіх саюзнікаў. З гэтага часу роля варвараў-наёмнікаў у рымскім войску змянілася. Воіны-германцы ўзмацнілі рымскае войска, а некаторыя з іх сталі выдатнымі военачальнікамі.

Але рымляне па-ранейшаму ставіліся да германцаў пагардліва. У 476 г. правадыр наёмных германскіх атрадаў *Адаакр* скінуў апошняга рымскага імператара і абвясціў сябе правіцелем Італіі.

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

◆ Германскія плямёны займалі шырокую тэрыторыю Еўропы. Яны жылі першабытнымі ладамі і былі язычнікамі. ◆ Аслабленне Рымскай імперыі прывяло да ўварвання на яе землі ваяўнічых германцаў. ◆ Уварванне германцаў урэшце рэшт прывяло да падзення Заходняй Рымскай імперыі. У гісторыі Еўропы пачаўся новы перыяд.

- ❓ **1.** Намалюйце схему будовы германскага грамадства. **2.** Знайдзіце ў тэксце параграфа факты, якія сведчаць пра ваяўнічасць германцаў. Чым іх звычаі і правілы нагадваюць спартанскія? **3.** Як складаліся ўзаемаадносіны Рымскай імперыі і германцаў? **4.** Як звязаны ў гісторыі Рыма падзеі 9 г. і 476 г.?

§ 31. Старажытныя славяне

- ?! **1.** Хто такія індаеўрапейцы? **2.** Якія старажытныя народы вялі паходжанне ад індаеўрапейцаў? Якія дзяржавы яны стварылі? **3.** Як былі звязаны прыродныя ўмовы, у якіх яны пражывалі, і вераванні народаў старажытнасці?

Славяне — найбуйнейшая ў Еўропе група роднасных народаў (каля 300 мільёнаў чалавек), якая ўзнікла ў глыбокай старажытнасці. Беларуская, руская і іншыя сучасныя славянскія мовы захоўваюць спадчыну адзінай старажытнаславянскай мовы. Калі і дзе рассяліліся славяне? У чым асаблівасці іх грамадскіх адносін і рэлігіі?

1. Паходжанне і рассяленне старажытных славян. Вучоныя да гэтага часу спрачаюцца пра тое, дзе знаходзілася прарадзіма славян, калі і як адбывалася іх рассяленне на абшарах Усходне-Еўрапейскай раўніны, у Цэнтральнай Еўропе і на Балканскім паўвостраве.

З агульнай сям'і індаеўрапейскіх народаў славяне вылучыліся ў *другім тысячагоддзі да н. э.* Яны паступова рассяліліся па Еўропе, і ў сярэдзіне *першага тысячагоддзя н. э.* займалі вялізную тэрыторыю паміж рэкамі Дняпро і Одэр. Значная працягласць старажытнаславянскага рассялення стала прычынай таго, што некалі адзіная праславянская мова

с. 327–328

раздрабнілася на мноства дыялектаў. У выніку сфарміраваліся тры групы славян: *усходнія* (у басейне Дняпра), *заходнія* (у басейне Віслы) і *паўднёвыя* (на Балканах). На тэрыторыі Беларусі славяне з’явіліся прыблізна ў VI ст. н. э.

▲ Старажытнаславянскі правадыр і яго жонка

2. Грамадскія адносіны. У старажытнасці славяне жылі вялікімі сем’ямі. Некалькі такіх сем’яў складалі род. На чале роду заўсёды стаяў усімі паважаны чалавек сталых гадоў — *старэйшына*, або *дзед*. На больш познім этапе некалькі родаў аб’ядноўваліся ў больш буйную групу — племя — па прымеце кроўнага сваяцтва. На чале племені знаходзіўся правадыр, якога выбіралі шляхам галасавання на народным сходзе.

3. Культура і рэлігійныя вераванні. Яркае ўяўленне пра духоўны свет старажытных славян даюць міфы. Шмат якія з іх захаваліся да нашых дзён.

Першапачаткова славяне верылі ў добрых і злых духаў прыроды. Затым склалася вера ў вялікіх багоў, сярод якіх цэнтральнае месца займаў бог *Род*, стваральнік усяго існага. Славянскія багі былі грозныя, але справядлівыя і добрыя. *Пярун* біў маланкай ліхадзеяў. *Лель* і *Лада* апекаваліся над закаханымі. *Чур* сцярог межы ўладанняў. *Купала* з’яўляўся богам лета, палявых кветак і летніх пладоў.

Абрады язычніцкага набажэнства здзяйснялі спецыяльна выбраныя людзі. Яны называліся *вешчунамі*, *жрацамі*, *чараўнікамі* і *чараўніцамі*. Іх паважалі за дабрадзеянасць і мудрасць, лічылі пасрэдкамі паміж людзьмі і божаствамі. Вешчуны лячылі людзей і складалі календары, займаліся варажбой і прадказаннямі. Вешчуны-захавальнікі выраблялі розныя амулеты і відарысы багоў, а вешчуны-казачнікі ра-

сказвалі старажытныя паданні і міфы.

Акрамя багоў і багінь, славяне засялялі свой свет і менш значнымі істотамі: русалкамі, лесунамі, вадзянікамі, дамавікамі, лазнікамі.

Старажытным славянам былі вядомыя элементы рысуначнага пісьма. Гэта пісьмо шырока выкарыстоўвалася ў арнаментальных упрыгажэннях рытуальных прадметаў. Так, відарыс акружнасці абазначаў знак роду. Акружнасць з крыжом — гэта знак Сонца і бога сонечнага дыска *Хорса*. Славяне, як і рымляне, дзялілі год на 12 месяцаў.

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

♦ У выніку рассялення на тэрыторыі Еўропы славяне падзяліліся на тры групы: заходнія, усходнія і паўднёвыя славяне. ♦ На чале славянскіх родаў стаялі старэйшыны, а плямёны ўзначальвалі правадыры. ♦ Славяне былі язычнікамі, яны выкарыстоўвалі рысуначнае пісьмо і дзялілі год на 12 месяцаў.

❓ **1.** Да якіх наступстваў прывяло рассяленне славян у Еўропе? **2.** Ці можна гаварыць пра асаблівасці грамадскіх адносін у славян у параўнанні з вядомымі вам народамі старажытнасці? **3.** Запоўніце ў сшытку табліцу.

Багі славян	Над чым апекаваліся багі
-------------	--------------------------

Ці ёсць падабенства ў рэлігіі грэкаў і славян? **4.** Чаму арнамент на рытуальных прадметах славян вучоныя называюць рысуначным пісьмом?

❓ Якія сучасныя народы належаць да заходніх, усходніх і паўднёвых славян? Да якой групы славян належаць беларусы?

СЛОЎНІК ГІСТАРЫЧНЫХ ТЭРМІНАЎ І ПАНЯЦЦЯЎ

Агарá — месца народных сходаў у грэкаў. Гэта гарадская плошча або рынак, цэнтр палітычнага жыцця грэчаскіх полісаў.

Алігáрхія — форма кіравання, пры якой улада належыць невялікай групе арыстакратаў або багачоў, г. зн. няшмат каму.

Антычнасць — гісторыя і культура Старажытнай Грэцыі і Старажытнага Рыма.

Вáрвары — людзі, якія для старажытных грэкаў і рымлян былі чужаземцамі, гаварылі на незразумелай ім мове.

Вéта — у перакладзе з латыні — забараняю. У Старажытным Рыме права народнага трыбуна накласці забарону на рашэнні сената або консулаў, накіраваныя супраць плебеяў.

Грамадзянін — у Старажытнай Грэцыі і ў Старажытным Рыме свабодны чалавек, які меў права ўдзельнічаць у кіраванні дзяржавай, валодаць зямлёй і быў абавязаны ўдзельнічаць у народным апалчэнні ў выпадку знешняй пагрозы.

Грамадзянская вайна́ — узброеная барацьба за ўладу ў дзяржаве паміж рознымі групамі насельніцтва.

Дыктату́ра — неабмежаваная ўлада, якой надзяляліся ў Старажытным Рыме дыктатары па рашэнні сената ў выпадку вайны або іншай надзвычайнай сітуацыі.

Дэмакρά́тыя — у перакладзе з грэчаскай мовы — улада народа.

Заходняя Ры́мская імпе́рыя — назва заходняй часткі Рымскай імперыі пасля яе падзелу ў 395 г.

Імпера́тар — першапачаткова палкаводзец, які атрымаў перамогу і быў удастоены трыумфу. З 27 г. да н. э. гэта слова ператварылася ў тытул Цэзара Аўгуста і яго пераемнікаў — праўцеляў Рымскай імперыі.

Імпе́рыя — буйная дзяржава, якая складаецца з тэрыторый з розным насельніцтвам, гаспадаркай, традыцыямі, але кіруецца з аднаго цэнтра і адным чалавекам.

Калізе́й — самы вялікі амфітэатр Рыма.

Калоны — арандатары зямлі ў Старажытным Рыме. Калоны атрымлівалі ад землеўладальніка права апрацоўваць участак зямлі, а ўзамен выплачвалі яму грашовы падатак.

Камедыя — мастацкі твор з вясёлым, смешным зместам, а таксама паказ яго на сцэне.

Легіён — асноўнае вайсковае падраздзяленне ў арміі Старажытнага Рыма.

Магістраты — выбарныя службовыя асобы ў Старажытным Рыме.

Мецэнат — апякун мастацтва і літаратуры. Слова паходзіць ад імя Гая Мецэната, які падтрымліваў паэтаў.

Пантэон — храм, прысвечаны ўсім багам. Захаваўся ў Рыме. Яшчэ адно значэнне слова — група багоў, якія належаць да адной рэлігіі.

Патрыцыі — «нашчадкі бацькоў», спрадвечна рымскія грамадзяне, якія валодалі ўсімі правамі. Толькі яны маглі займаць дзяржаўныя пасады і засядаць у сенаце.

Плебей — прышлае насельніцтва Старажытнага Рыма. Першапачаткова не карысталіся палітычнымі правамі.

Поліс — горад-дзяржава ў Старажытнай Грэцыі. Кожны поліс імкнуўся захаваць сваю свабоду, самастойнасць і незалежнасць.

Рэспубліка — форма кіравання ў Старажытным Рыме, пры якой вышэйшая ўлада ў дзяржаве належыць грамадзянам.

Сенат — першапачаткова савет старэйшын у Старажытным Рыме.

Трагедыя — музычны і тэатральны спектакль у Старажытнай Грэцыі, а таксама від мастацкага твора.

Усходняя Рымская імперыя — назва ўсходняй часткі Рымскай імперыі пасля яе падзелу ў 395 г.

Форум — першапачаткова рынкавая плошча. З часам форум стаў цэнтрам палітычнага і культурнага жыцця горада.

Хрысціянства — рэлігія, заснаваная на вучэнні Ісуса Хрыста. Узнікла ў I ст. у Палесціне.

Царква — тэрмін, які мае два асноўныя значэнні: хрысціянскі храм, месца правядзення рэлігійных сходаў для здзяйснення хрысціянскага набажэнства; арганізацыя паслядоўнікаў хрысціянскай рэлігіі.

БІБЛІЯТЭКА ДЛЯ ДАПЫТЛІВЫХ

АД ПЕРШАБЫТНАСЦІ ДА ЦЫВІЛІЗАЦЫІ

- Лондон Дж. До Адама: Повесть. Любое издание.
Рони Старший Ж. Борьба за огонь: повесть. Любое издание.
Рони Старший Ж. Пещерный лев: повесть. Любое издание.
Д'Эрвильи. Приключения доисторического мальчика: повесть. Любое издание.
Это было в каменном веке. Минск: Юнацтва, 1989.

СТАРАЖЫТНЫ УСХОД

- Детская Библия. Любое издание.
Керам К. В. Боги, гробницы, ученые. СПб., 2001.
Матье М. День египетского мальчика: историческая повесть. М., 1975.
Мачинцев Г. А. Мифы и сказки Древнего Египта. СПб., 1993.
Немировский А. И. Мифы и легенды Древнего Востока. Любое издание.
Рак И. В царстве пламенного Ра. М., 2012.
Редер Д. Г. Мифы и легенды Древнего Двуречья. Любое издание.
Темкин Э. Н., Эрман В. Г. Мифы Древней Индии. М., 1985.
Федосик В. А. Семь чудес света. Минск : Беларусь, 2002.
Чизхолм Дж., Миллард Э. Ранние цивилизации. М., 1994.

СТАРАЖЫТНАЯ ГРЭЦЫЯ І СТАРАЖЫТНЫ РЫМ

- Винничук Л. Люди, нравы и обычаи Древней Греции и Рима. М., 1988.
Воронкова Л. Ф. Герой Саламина: повесть. Любое издание.
Гаспаров М. Л. Занимательная Греция: Рассказы о древнегреческой культуре. М., 2002.
Гиро П. Быт и нравы древних греков. Смоленск, 2000.
Дмитриева Н. А., Акимова Л. И. Античное искусство. М., 1988.
Древний мир: книга для чтения по истории: под ред. В. П. Буданова. М., 2006.
Древняя Греция: книга для чтения / под ред. С. Л. Утченко. М., 1974.
Исчезнувшие цивилизации. Удивительные эгейские царства. М., 1996.
Кнос. Загадка лабиринта Минотавра. М., 2000.
Кун Н. А. Легенды и мифы Древней Греции. М., 1997.
Мартели С. Энеида. Приключения Энея. М., 1996.
Милядис Я. Истории из Геродота. М., 1983.
Немировский А. И. Легенды ранней Италии и Рима. М., 1996.
Немировский А. И. Александр Македонский. М., 1996.
Тарновский В. Гладиаторы. М., 1995.

ЗМЕСТ

Ад аўтараў	3
------------------	---

Раздзел 1. СТАРАЖЫТНАЯ ГРЭЦЫЯ

§ 1. Прырода і насельніцтва Старажытнай Грэцыі	4
§ 2. Мінойскі Крыт і яго культура	8
§ 3. Ахейская Грэцыя	12
§ 4. Узнікненне грэчаскага поліса	15
§ 5. Вялікая грэчаская каланізацыя	20
§ 6. Старажытная Спарта	24
§ 7. Узнікненне і развіццё Афінскай дзяржавы	27
§ 8. Грэка-персідскія войны і росквіт Афін	31
§ 9. Пелапанэская вайна і заняпад Афін	35
§ 10. Дзяржава Аляксандра Македонскага	39
§ 11. Рэлігія старажытных грэкаў	44
§ 12. Старажытнагрэчаская школа і навуковыя веды	48
§ 13. Старажытнагрэчаскае мастацтва	52
§ 14. Старажытнагрэчаскі тэатр і Алімпійскія гульні	56
§ 15. Паўсядзённае жыццё старажытных грэкаў	60
§ 16. Эліністычная культура	64
Абагульненне да раздзела «Старажытная Грэцыя»	69
Практычны занятак	—

Раздзел 2. СТАРАЖЫТНЫ РЫМ

§ 17. Легендарны пачатак Рыма	71
§ 18. Ранняя Рымская рэспубліка	76
§ 19. Заваяванне Рымам Італіі	80
§ 20. Заваяванне Рымам Міжземнамор'я	84
§ 21. Зямельная і ваенная рэформы ў Рыме	88
§ 22. Рабаўладанне ў Рыме	91
§ 23. Падзенне Рымскай рэспублікі і стварэнне імперыі	96
§ 24. Улада рымскіх імператараў	101
§ 25. Рым — сталіца імперыі	104
§ 26. Культура Старажытнага Рыма	108
§ 27. Рэлігія старажытных рымлян	113
§ 28. Хрысціянства ў Рымскай імперыі	116
§ 29. Падзенне Заходняй Рымскай імперыі	120
Абагульненне да раздзела «Старажытны Рым»	124
Практычны занятак	125

Раздзел 3. СТАРАЖЫТНЫЯ ГЕРМАНЦЫ І СЛАВЯНЕ

§ 30. Старажытныя германцы	126
§ 31. Старажытныя славяне	129
Слоўнік гістарычных тэрмінаў і паняццяў	132
Бібліятэка для дапытлівых	134

(Назва і нумар установы адукацыі)

Навучальны год	Імя і прозвішча навучэнца	Стан вучэбнага дапаможніка пры атрыманні	Адзнака навучэнцу за карыстанне вучэбным дапаможнікам
20 /			
20 /			
20 /			
20 /			
20 /			

Вучэбнае выданне

ГІСТОРЫЯ **Старажытнага свету**

Вучэбны дапаможнік для 5 класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай мовай навучання

У 2 частках

Частка 2

Кошалеў Уладзімір Сяргеевіч
Прохараў Андрэй Аркадзьевіч
Перзашкевіч Алес Валер'евіч
Жураўлевіч Вольга Георгіеўна

Заг. рэдакцыі *Г. А. Бабаева*. Рэдактар *А. М. Паракневіч*.
Мастакі *А. А. Жданоўская, А. А. Праваловіч, А. П. Макаўцоў*.
Мастацкія рэдактары *А. А. Жданоўская, А. А. Праваловіч*.
Тэхнічнае рэдагаванне і камп'ютарная вёрстка *І. І. Дуброўскай*.
Распрацоўка макета *І. І. Дуброўскай*.
Карэктары *В. С. Бабеня, В. С. Казіцкая, А. П. Тхір*.

Падпісана да друку 24.09.2019. Фармат 70 × 90 ¹/₁₆. Папера афсетная. Гарнітура школьная. Друк афсетны. Ум. друк. арк. 9,95 + 0,29 форз. Ул.-выд. арк. 5,62 + 0,38 форз.
Тыраж 16 000 экз. Заказ .

Выдавецкае рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Народная асвета» Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь. Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў 1/2 ад 08.07.2013. Пр. Пераможаў, 11, 220004, Мінск, Рэспубліка Беларусь.

ААТ «Паліграфкамбінат імя Я. Коласа». Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 2/3 ад 10.09.2018. Буль. Каржанеўскага, 20, 220024, Мінск, Рэспубліка Беларусь.

Правообладатель Народная асвета

ХРАНАЛАГІЧНАЯ ТАБЛІЦА

Старажытны Рым

753 год да н. э.	Легендарнае заснаванне Рыма
509 год да н. э.	Выгнанне апошняга цара з Рыма. Устанаўленне рэспублікі
494 год да н. э.	Устанаўленне пасады народных трыбунаў у Рыме
451—450 гады да н. э.	Прыняцце Законаў XII табліц
Пачатак IV стагоддзя да н. э.	Рабаванне Рыма галамі
264—241 гады да н. э.	Першая Пунічная вайна
218—201 гады да н. э.	Другая Пунічная вайна
216 год да н. э.	Перамога Ганібала над рымлянамі пры Канах
202 год да н. э.	Бітва пры Заме
149—146 гады да н. э.	Трэцяя Пунічная вайна. Гібель Карфагена

Латінскі алфавіт

Aa а	Bb бэ	Cc цэ	Dd дэ	Ee э	Ff эф	Gg гэ	Hh ха
Ii і	Jj ёта	Kk ка	Ll эль	Mm эм	Nn эн	Oo о	Pp пэ
Qq ку	Rr эр	Ss эс	Tt тэ	Uu у			
Vv вэ	Xx ікс	Yy іпсілан	Zz зэта				

Старажытны Рым

133 год да н. э.	Рэформа Тыберыя Гракха
123—122 гады да н. э.	Рэформа Гая Гракха
107 год да н. э.	Ваенная рэформа Гая Марыя
74—71 гады да н. э.	Паўстанне Спартака
49—45 гады да н. э.	Грамадзянская вайна ў Рыме. Барацьба за ўладу паміж Цэзарам і Пампеем
44 год да н. э., 15 сакавіка	Забойства Юлія Цэзара
27 год да н. э. — 14 год н. э.	Аднаасобнае праўленне Актавіяна Аўгуста
395 год	Канчатковае раздзяленне Рымскай імперыі на Усходнюю і Заходнюю
410 год	Узяцце і разгром Рыма готамі
475—476 гады	Ромул Аўгуст — апошні імператар Заходняй Рымскай імперыі
476 год	Падзенне Заходняй Рымскай імперыі

Калізей

